

T.C.
BARTIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE IRAK TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE ÇEKİM EKLERİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
ASAN SHARAF ABDULLAH ABDULLAH

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ TUNA BEŞEN DELİCE

BARTIN-2019

T.C.
BARTIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE IRAK TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE
ÇEKİM EKLERİ

YÜKSEK LİSANS

HAZIRLAYAN
ASAN SHARAF ABDULLAH ABDULLAH
DANIŞMAN
Dr. Öğretim Üyesi Tuna BEŞEN DELİCE

“Bu tez 22/ 07/ 2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	İMZA
Dr. Öğretim Üyesi Tuna BEŞEN DELİCE	
Dr. Öğretim Üyesi Savaş KARAGÖZLÜ	
Dr. Öğretim Üyesi Sinan DİNÇ	

KABUL VE ONAY

Asan Sharaf Abdullah ABDULLAH tarafından hazırlanan “Türkiye Türkçesi Ve Irak Türkmen Türkçesinde Çekim Ekleri” başlıklı bu çalışma, 22/07/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Dr. Öğretim Üyesi Tuna BEŞEN DELİCE (Tez Danışmanı)

Üye: Dr. Öğretim Üyesi Savaş KARAGÖZLÜ

Üye: Dr. Öğretim Üyesi Sinan DİNÇ

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../... tarih vesayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Metin SABAN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

BEYANNAME

Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Dr. Öğretim Üyesi Tuna BEŞEN DELİCE danışmanlığında hazırlamış olduğum “Türkiye Türkçesi Ve Irak Türkmen Türkçesinde Çekim Ekleri” adlı Yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

21/06/2019

Asan Sharaf Abdullah ABDULLAH

ÖN SÖZ

Irak Türkmenleri yüzyıllardır kendi öz dilleri olarak Türkmenceyi, geçirdikleri zor zamanlara rağmen korumuşlar ve geliştirmişlerdir. Günümüzde Irak topraklarında nüfusları 3 milyonu aşan ve coğrafyanın en eğitimli milleti olan Türkmenler, başta Anadolu Türkçesi olmak üzere, Güney Batı Oğuz Lehçelerine giren Azerbaycan, Türkmenistan ve Gagavuz Türkçesi ile benzer dil özelliklerine sahiptir. Bu çalışmanın amacı Irak Türkmenlerinin kendine has özgün yapısını ortaya koyulması, özellikle, 2003' ten sonra Irakta Türkiye Türkçesi eğitimi veren okulların ve kursların artması, basılan kitapların Türkçe olması dolayısıyla yazılı dil olarak kullanımdan kalkan Irak Türkmen Türkçesinin dil özelliklerinin kayda geçirmek. Gaspıralı'nın "Dilde, Fikirde, İşte Birlik!" sözünün gerçekleşmesi için bunun gibi Türk dili alanındaki akademik yayınların artması bilimsel çalışmaların yapılması ve yayınlanması önem arz etmektedir. Özellikle Irak Türkleri ile Türk dünyası arasında dil birliği sağlanması, gelecek nesil için önem taşımaktadır. Yüksek lisans çalışmam boyunca hem akademik kimliği ile hem de Türk diline olan sevgisiyle hep yanımda olan tez hocam Sayın Yrd. Doç. Dr Tuna Beşen DELİCE'ye teşekkür ederim. Yaptığım bu çalışmada ilk önce beni Türkiyede akademik eğitim almak için yönlendiren ve destek veren annem Jahide Zeynel'e, Türkmen Kardeşlik Ocağı Kekük Başkanı Abdulhalik Hürmüzlü'ye, Kerkük Vakfı başkanı Erşat HÜR MÜZLÜ'ye, Kerkük Vakfı genel sekreteri ve Kardeşlik Dergisi genel yayın yönetmeni Prof. Dr Suphi SAATÇI'ye, Ortadoğu Stratejik Araştırma Merkezi (ORSAM) Habip HÜR MÜZLÜ'ye, Bartın Gazeteciler Derneği Başkanı Güngör YAVUZASLAN'a, Kerkükte çalışmam için bana kaynak temin eden Türkmeneli gazetesi müdürü Necat KEVSER'e teşekkürü borç bilirim.

Asan Saraf Abdullah ABDULLAH

Bartın-2019

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE IRAK TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE

ÇEKİM EKLER

Asan Sharaf Abdullah ABDULLAH

Bartın Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr Tuna BEŞEN DELİCE

Bartın-2019, Sayfa: V+ 117

Bu çalışmada Irak Türkmen Türkçesinin Kerkük ve Tuzhurmatu ağzında kullanılan çekim eklerinin, yapı ve işlev bakımından değerlendirilmesi amacıyla hazırlanmıştır. 2003' ten sonra Irak'ta Türkiye Türkçesi eğitimi veren okulların ve kursların açılması, basılan kitapların artık Türkiye Türkçesiyle yazılıyor olması nedeniyle yazılı dil olarak kullanımdan kalkan Irak Türkmen Türkçesinin dil özelliklerinin kayda geçirilmesi dil araştırmaları bakımından gereklidir. Bu düşünceyle hareket ederek Irak Türkmen Türkçesinin Kerkük ve Tuzhurmatu ağzıyla yazılmış olan eserlerde geçen çekim ekleri tespit edilmiştir. Bu eklerin tarihî dönemlerdeki ve Oğuz grubu lehçelerindeki kullanımları belirlenmiştir. Bu şekilde Irak Türkmen Türkçesindeki yapıların hangi Oğuz lehçesine daha yakın olduğu değerlendirilmiştir. Çalışmada çekim ekleri isme ve fiile getirilmelerine göre sınıflandırılmış ve eklendiği sözcükte hangi işlevle kullanıldığı belirlenmiştir. Bütün ekler, örnek cümlelerde geçen çekim eki almış sözcüklerle tanımlanmıştır. Eş zamanlı ve karşılaştırmalı yöntemle hazırlanan bu tezin sonunda diğer Oğuz grubu lehçelerinde kullanılan çekim ekleriyle Irak Türkmen Türkçesindeki çekim eklerinin karşılaştırıldığı tablolar yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Türkçesi; Çekim ekleri; Irak Türkmen Türkçesi; Türkiye Türkçesi

ABSTRACT

M. Sc. Thesis

INFLECTIONAL SUFFIXES IN THE COMMON TURKISH AND IRAQI TURKMEN TURKISH LANGUAGE

Asan Sharaf Abdullah ABDULLAH

University of Bartin

Social Sciences Institute

Department of Turkish Language and Literature

Thesis Advisor: Asst. Assoc. Dr Tuna BESEN DELİCE

Bartın - 2019: Page: V+117

This study has been prepared with a view to evaluating the structure and functions of inflectional suffixes used in the language of the Kirkuk and Tuzhurmatu Iraqi Turkmen. With the introduction of the common Turkish as the language of instruction in schools and courses in Iraq in 2003 along with the publication of books printed in the common Turkish language, the Iraqi Turkmen language that is used in print has fallen into disuse. As such it is necessary to record the language characteristics of the Iraqi Turkmen Turkish in regard to linguistics. With this in mind, the inflectional suffixes that are written in the Kirkuk and Tuzhurmatu dialects of the Iraqi Turkmen Turkish language have been determined. These suffixes have been put to use in past historical periods and have also been used in the Oghuz group dialect. In the study, the inflectional suffixes have been classified according to their nouns and verbs and its function has been determined according to the word to which it has been added to. All the suffixes have been defined by the words that have suffixes in the sample sentences. At the end of this thesis there is a table that has been prepared using a synchronic and comparative method of the suffixes used in other Oghuz dialects as compared to those used in the Iraqi Turkmen Turkish language.

Keywords: Azerbaijani Turkish; Inflectional suffixes; Iraqi Turkmen Turkish; Turkey Turkish

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	II
BEYANNAME.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
TABLolar DİZİNİ	XII
Farklı Kullanılan Harfler Dizini.....	XV
Semboller.....	XV
Kısaltmalar	XVI
Eser kısaltmaları	XVI
GİRİŞ.....	1
Türkmen adı	1
Irak Türkmenlerinin Tarihi.....	2
Irak Türkmenlerinin Dil Tarihi.....	4
Irak Türkmenlerinin Dil Özellikleri.....	5
Irak Türkmen Türkçesinin Ses Bilgisi Özellikleri	6
Uzun Ünlüler.....	6
Ünlü Değişimi.....	6
Ünlü Daralması	6
Ünlü Genişlemesi	7
Ünlü Türemesi.....	7
Ünlü Düşmesi	7
Ünsüz Değişimleri	7
t~d Değişimi.....	7
b~m Değişimi.....	8
ğ~g Değişimi	8
p~b Değişimi.....	8
g~k Değişimi	8

k~k (ق) Değişimi.....	8
v~w (و) Değişimi.....	9
Göçüşme (Metatez).....	9
1. İSİM ÇEKİM EKLERİ	10
1.1. Hâl Ekleri	10
1.1.1.Yalın Hâli:.....	10
1.1.2. İlgi Hâli	10
1.1.2.1. Tarihî Lehçelerdeki İlgi Hâli Eki.....	10
1.1.2.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde İlgi Hâli Eki.....	10
1.1.2.3. Türkiye Türkçesinde İlgi Hâli Eki.....	11
1.1.2.4. Irak Türkmen Türkçesinde İlgi Hâli Eki.....	13
1.1.3. Belirtme Hâli	14
1.1.3.1. Tarihî Lehçelerde Belirtme Eki	14
1.1.3.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Belirtme Hâli Eki.....	14
1.1.3.3. Türkiye Türkçesinde Belirtme Eki.....	15
1.1.3.4. Irak Türkmen Türkçesinde Belirtme Hâli Eki.....	16
1.1.4.Yönelme Hâli	17
1.1.4.1. Tarihî Lehçelerde Yönelme Hâli Eki.....	17
1.1.4.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Yönelme Hâli Eki	17
1.1.4.3. Türkiye Türkçesinde Yönelme Hâli Eki	18
1.1.4.3. Irak Türkmen Türkçesinde Yönelme Hâli Eki	20
1.1.5. Bulunma Hâli Eki.....	21
1.1.5.1. Tarihî Lehçelerde Bulunma Hâli	21
1.1.5.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Bulunma Hâli Eki.....	21
1.1.5.3. Türkiye Türkçesinde Bulunma Hâli.....	21
1.1.5.4. Irak Türkmen Türkçesinde Bulunma Hâli Eki.....	23
1.1.6. Ayrılma Hâli	24
1.1.6.1. Tarihî Lehçelerde Ayrılma Hâli.....	24
1.1.6.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Ayrılma Hâli Eki	24
1.1.6.3. Türkiye Türkçesinde Ayrılma Hâli Eki	25
1.1.6. Vasıta Hâli	27
1.1.6.1. Tarihî Lehçelerde Vasıta Hâli.....	27
1.1.6.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Vasıta Hâli Eki.....	28

1.1.6.3. Türkiye Türkçesinde Vasıta Hâli.....	28
1.1.6.4. Irak Türkmen Türkçesinde Vasıta Hâli Eki.....	30
1.1.7. Eşitlik Hâli	31
1.1.7.1. Tarihî Lehçelerde Eşitlik Hâli.....	31
1.1.7.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Eşitlik Hâli Eki	31
1.1.7.3. Türkiye Türkçesinde Eşitlik Hâli	32
1.1.7.4. Irak Türkmen Türkçesinde Eşitlik Hâli	32
1.2. İyelik Ekleri.....	33
1.2.1. Tarihî Lehçelerde İyelik Eki	33
1.2.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde İyelik Ekleri	36
1.2.3. Türkiye Türkçesinde İyelik Eki.....	38
1.2.4. Irak Türkmen Türkçesinde İyelik Eki.....	38
2. FİİL ÇEKİM EKLERİ	42
2.1. Şahıs Ekleri.....	42
2.1.1. Tarihî Lehçelerde Şahıs ekleri.....	42
2.1.1. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Şahıs Ekleri.....	50
2.1.3. Türkiye Türkçesinde Şahıs Ekleri	55
2.1.4. Irak Türkmen Türkçesinde Şahıs Ekleri	56
2.2. Kip ekleri	61
2.2.1. Haber Kipleri	61
2.2.1.1. Şimdiki Zaman Kipi.....	61
2.2.1.1.1. Tarihî Lehçelerde Şimdiki Zaman Eki.....	61
2.2.1.1.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Şimdiki Zaman Eki	61
2.2.1.1.3. Türkiye Türkçesinde Şimdiki Zaman Eki	62
2.2.1.1.4. Irak Türkmen Türkçesinde Şimdiki Zaman Eki	63
2.2.1.2. Geniş Zaman Kipi	66
2.2.1.2.1. Tarihî Lehçelerde Geniş Zaman Eki	66
2.2.1.2.3. Türkiye Türkçesinde Geniş Zaman Eki.....	67
2.2.1.2.4. Irak Türkmen Türkçesinde Geniş Zaman Eki.....	67
2.2.1.3. Görülen Geçmiş Zaman Kipi	70
2.2.1.3.1. Tarihî Lehçelerde Görülen Geçmiş Zaman Eki.....	70
2.2.1.3.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Görülen Geçmiş Zaman.....	71
2.2.1.3.3. Türkiye Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman.....	71

2.2.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	74
2.2.1.4.1. Tarihî Lehçelerde Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki	74
2.2.1.4.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Öğrenilen Geçmiş Zaman	74
2.2.1.4.3. Türkiye Türkçesinde Öğrenilen Geçmiş Zaman	75
2.2.1.4.4. Irak Türkmen Türkçesinde Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki.....	75
2.2.1.5. Gelecek Zaman Kipi.....	77
2.2.1.5.1. Tarihî Lehçelerde Gelecek Zaman Eki	77
2.2.1.5.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Gelecek Zaman Eki	78
2.2.1.5.3. Türkiye Türkçesinde Gelecek zaman Eki.....	79
2.2.1.5.4. Irak Türkmen Türkçesinde Gelecek Zaman Eki	79
2.2.2. Tasarlama Kipleri	80
2.2.2.1. Gereklilik Kipi	80
2.2.2.1.1.Tarihî Lehçelerde Gereklilik Kipi	80
2.2.2.1.2.Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Gereklilik kipi.....	81
2.2.2.1.3. Türkiye Türkçesinde Gereklilik Kipi.....	82
2.2.2.1.4. Irak Türkmen Türkçesinde Gereklilik Kipi.....	82
2.2.2.2. Dilek-Şart Kipi.....	83
2.2.2.2.1.Tarihî Lehçelerde Dilek-Şart Kipi.....	83
2.2.2.2.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Dilek-Şart Kipi.....	84
2.2.2.2.3.Türkiye Türkçesinde Dilek Şart Kipi.....	84
2.2.2.2.4.Irak Türkmen Türkçesinde Dilek Şart Kipi.....	84
2.2.2.3. İstek Kipi.....	86
2.2.2.3.1. Tarihî Lehçelerde İstek Kipi	86
2.2.2.3.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde İstek Kipi	86
2.2.2.3.3. Türkiye Türkçesinde İstek Kipi.....	87
2.2.2.3.4. Irak Türkmen Türkçesinde İstek Kipi.....	87
2.3. Ek Fiil.....	89
2.3.1. Tarihî Lehçelerde Ek Fiil	89
2.3.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Ek Fiil.....	91
2.3.3. Türkiye Türkçesinde Ek Fiil.....	97
2.3.4. Irak Türkmen Türkçesinde Ek Fiil.....	99
SONUÇ.....	104
KAYNAKÇA	114

Taranan Eserler Kaynakçası.....	117
ÖZGEÇMİŞ.....	119

TABLolar DİZİNİ

Tablo	Sayfa
No	No
Tablo 1: Köktürkçede İyelik Ekleri.....	34
Tablo 2: Uygur Türkçesinde İyelik Ekleri.....	34
Tablo 3: Karahanlı Türkçede İyelik Ekleri	34
Tablo 4: Harezmi Türkçesinde İyelik Ekleri	35
Tablo 5: Kıpçak Türkçesinde İyelik Ekleri	35
Tablo 6: Çağatay Türkçesinde İyelik Ekleri.....	35
Tablo 7: Eski Anadolu Türkçesinde İyelik Ekleri.....	36
Tablo 8: Osmanlı Türkçesinde İyelik Ekleri	36
Tablo 9: Azerbaycan Türkçesinde İyelik Ekleri	37
Tablo 10: Türkmen Türkçesinde İyelik Ekleri.....	37
Tablo 11: Gagavuz Türkçesinde İyelik Ekleri.....	38
Tablo 12: Türkiye Türkçesinde İyelik Ekleri	38
Tablo 13: Irak Türkmen Türkçesinde İyelik Ekleri	39
Tablo 14: Köktürkçede Zamir Kökenli Şahıs Ekleri	42
Tablo 15: Köktürkçede İyelik Kökenli Şahıs Ekleri	42
Tablo 16: Köktürkçede Emir Kipindeki Şahıs Ekleri	43
Tablo 17: Uygur Türkçesinde Zamir Kökenli	43
Tablo 18: Uygur Türkçesinde İyelik Kökenli Şahıs Ekleri	43
Tablo 19: Uygur Türkçesinde Emir Kipindeki Şahıs Ekleri.....	44
Tablo 20: Karahanlı Türkçesinde Zamir Kökenli Şahıs Ekleri	44
Tablo 21: Karahanlı Türkçesinde İyelik Kökenli Şahıs Ekleri.....	44
Tablo 22: Karahanlı Türkçesinde Emir Kipindeki Şahıs Ekleri.....	45
Tablo 23: Karahanlı Türkçesinde Zamir Kökenli Şahıs Ekleri	45
Tablo 24: Karahanlı Türkçesinde İyelik Kökenli Şahıs Ekleri.....	45
Tablo 25: Karahanlı Türkçesinde Emir Kipindeki Şahıs Ekleri.....	46
Tablo 26: Kıpçak Türkçesinde Zamir Kökenli Şahıs Ekleri.....	46
Tablo 27: Kıpçak Türkçesinde İyelik Kökenli Şahıs Ekleri.....	46
Tablo 28: Kıpçak Türkçesinde Emir Kipindeki Şahıs Ekleri	47
Tablo 29: Çağatay Türkçesinde Zamir Kökenli Şahıs Ekleri.....	47
Tablo 30: Çağatay Türkçesinde İyelik Kökenli Şahıs Ekleri.....	47
Tablo 31: Çağatay Türkçesinde Emir Kipindeki Şahıs Ekleri	48
Tablo 32: Eski Anadolu Türkçesinde Zamir Kökenli Şahıs Ekleri.....	48
Tablo 33: Eski Anadolu Türkçesinde İyelik Kökenli Şahıs Ekleri.....	48
Tablo 34: Eski Anadolu Türkçesinde Emir Kipindeki Şahıs Ekleri	49
Tablo 35: Osmanlı Türkçesinde Zamir Kökenli Şahıs Ekleri.....	49
Tablo 36: Osmanlı Türkçesinde İyelik Kökenli Şahıs Ekleri.....	49
Tablo 37: Osmanlı Türkçesinde Emir Kipindeki Şahıs Ekleri.....	50

Tablo 38: Azerbaycan Türkçesinde Zamir Kökenli Şahıs Ekler	51
Tablo 39: Azerbaycan Türkçesinde İyelik Kökenli Şahıs Ekleri	51
Tablo 40: Azerbaycan Türkçesinde Emir Kipindeki Şahıs Ekleri	52
Tablo 42: Türkmen Türkçesinde İyelik Kökenli Şahıs Ekleri	53
Tablo 43: Türkmen Türkçesinde Emir Kipindeki Şahıs Ekleri	53
Tablo 44: Gagavuz Türkçesinde Zamir Kökenli Şahıs Ekleri	54
Tablo 45: Gagavuz Türkçesinde İyelik Kökenli Şahıs Ekleri	54
Tablo 46: Gagavuz Türkçesinde Emir Kipindeki Şahıs Ekleri	55
Tablo 47: Türkiye Türkçesinde Zamir Kökenli Şahıs Ekleri	55
Tablo 48: Türkiye Türkçesinde İyelik Kökenli Şahıs Ekleri	56
Tablo 49: Türkiye Türkçesinde Emir Kipindeki Şahıs Ekleri	56
Tablo 50: Türkçesinde Irak Türkmen Zamir Kökenli Şahıs Ekleri	57
Tablo 51: Irak Türkmen Türkçesinde İyelik Kökenli Şahıs Ekleri	58
Tablo 52: Irak Türkmen Türkçesinde Emir Kipindeki Şahıs Ekleri	59
Tablo 53: Tuzhurmatu Ağzında Zamir Kökenli Şahıs Ekleri	59
Tablo 54: Tuzhurmatu Ağzında İyelik Kökenli Şahıs Ekleri	60
Tablo 55: Tuzhurmatu Ağzında Emir Kipindeki Şahıs Ekleri	60
Tablo 56: Irak Türkmen Türkçesinde Şimdiki Zaman Kipinde Fiil Çekimi	65
Tablo 57: Irak Türkmen Türkçesinde Geniş Zaman Kipinde Fiil Çekimi	69
Tablo 58: Irak Türkmen Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Kipinde Fiil Çekimi	73
Tablo 59: Irak Türkmen Türkçesinde Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinde Fiil Çekim ...	77
Tablo 60: Irak Türkmen Türkçesinde Gelecek Zaman Kipinde Fiil Çekimi	80
Tablo 61: Irak Türkmen Türkçesinde Gereklilik Kipinde Fiil Çekim	83
Tablo 62: Irak Türkmen Türkçesinde Dilek-Şart Kipinde Fiil Çekimi	85
Tablo 63: Irak Türkmen Türkçesinde İstek Kipinde Fiil Çekimi	88
Tablo 64: Azerbaycan Türkçesinde Ek Fiilin Geniş Zaman Kipi	91
Tablo 65: Türkmen Türkçesinde Ek Fiilin Geniş Zaman Kipi	92
Tablo 66: Gagavuz Türkçesinde Ek Fiilin Geniş Zaman Kipi	92
Tablo 67: Azerbaycan Türkçesinde Ek Fiilin Görülen Geçmiş Zaman Kipi	93
Tablo 68: Türkmen Türkçesinde Ek Fiilin Görülen Geçmiş Zaman Kipi	93
Tablo 69: Gagavuz Türkçesinde Ek Fiilin Görülen Geçmiş Zaman Kipi	94
Tablo 70: Azerbaycan Türkçesinde Ek Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	94
Tablo 71: Türkmen Türkçesinde I. Tipteki Ek Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi ...	95
Tablo 72: Türkmen Türkçesinde II. Tipteki Ek Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi ..	95
Tablo 73: Gagavuz Türkçesinde Ek Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	96
Tablo 74: Azerbaycan Türkçesinde Ek Fiilin Şart Kipi	96
Tablo 75: Gagavuz Türkçesinde Ek Fiilin Şart Kipi	97
Tablo 76: Türkiye Türkçesinde Ek Fiilin Geniş Zaman Kipi	98
Tablo 77: Türkiye Türkçesinde Ek Fiilin Görülen Geçmiş Zaman Kipi	98
Tablo 78: Türkiye Türkçesinde Ek Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	99
Tablo 79: Türkiye Türkçesinde Ek Fiilin Şart Kipi	99
Tablo 80: Irak Türkmen Türkçesinde Ek Fiilin Geniş Zaman Kipi	100
Tablo 81: Irak Türkmen Türkçesinde Ek Fiilin Görülen Geçmiş Zaman Kipi	101

Tablo 82: Irak Türkmen Türkçesinde Ek Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi.....	102
Tablo 83: Irak Türkmen Türkçesinde Ek Fiilin Şart Kipi.....	102
Tablo 84: Güneybatı Oğuz Lehçeleri ile Irak Türkmen Türkçesi Arasındaki Hâl Eklerinin Karşılaştırmalı Tablosu	108
Tablo 85: Güneybatı Oğuz Lehçeleri ile Irak Türkmen Türkçesi Arasındaki İyelik Eklerinin Karşılaştırmalı Tablosu	109

Farklı Kullanılan Harfler Dizini

a: : uzun a

ä :açık e

ä: : açık uzun e

‘a :bulanık a ع karşılığı

ḥ : Arap alfabesindeki ح karşılığı

ḥ : Arap alfabesindeki خ karşılığı

ḳ : Arap alfabesindeki ق karşılığı

o: : uzun o

ö: : uzun ö

w : v çift dudak v'si و

Semboller

~ : sözcüğün değişik iki şeklini gösteren işaret

Kısaltmalar

age. : Adı geçen eser.

Eser kısaltmaları

- A** : Acımak, R. N. Güntekin, 2016.
- AG** : Ateşten Gömlek, H. E. Adıvar, 2015.
- AK** : Arzı- Kamber Matalı, Ata Terzibaşı, 1971.
- ÇK** : Çalıkuşu, R. N. Güntekin, 2016.
- EK** : Eski Köyüm Tirkâlan, N. Kümbetli, 2013.
- GDBÜ** : Gagavuz Dilini Barabar Üreneriz, A. Stoletnaya vd., 2016.
- GTA** : Gagavuz Türkçesi Araştırmaları, M. Argunşah, 2007.
- HİD** : Hıdır İlyas Destanı, R. Çolakoğlu, 2012.
- ITHM** : Irak Türkmen Halk Masalları, N. Y. Bayatlı, 2009.
- ITÇO** : Irak Türkmenlerinin Çocuk Oyunları, S. M. Abdülmecit, 2011.
- KA** : Kekük Ağzı, H. Şahbaz, 1997.
- KMG** : Kerküklü Mustafa Gökkaya, N. Terzioğlu, 2014.
- SE** : Seçilmiş Eserler, Süleyman Râhimov, 2005.
- ŞKT** : Şirin Köyüm Tirkâlan, N. Hürmüzlü, 2010.
- TDDŞ** : Türkmen Dilinin Düşündürişli Sözlüğü, G. Berdimuhamedov 2016.
- TDM** : Türkmen Dilinin Grammatikası, M. Söyegow, 2009.
- TK** : Türkmen Keşkülü, A. Terzibaşı, 2015.
- TŞB** : Türkçenin Şekil Bilgisi, Z. Korkmaz, 2009

YYK : Yağmur Yüklü Bulutlar, O. Kemal, 1974.

P : Perman, Ata Govsudov, 1989.

Y : Yalnızlık, T. Atacan, 1990.

ZT : Zulmat Tününde, E. Atayev, 1991.

GİRİŞ

1. Türkmen adı

Türkmen adının kaynağı, yapısı, anlamı temsil ettiği millet hakkında birçok farklı görüş olmasına rağmen devlet olarak Türkmenistan'da yaşayanlar için kullanılan bu sözcük, genel anlamda bütün Oğuz Türkleri için de kullanılmaktadır. Türkiye'de ise Yörükler kendilerini Türkmen olarak kabul ettikleri için, böyle adlandırılmaktadır. Bugün Ortadoğu Coğrafyasında Irak, Suriye, Lübnan'da yaşayan Türk soylu halklara da Türkmen denilmektedir. Türkmen adı belli başlı olarak Divanü Lügati't Türk Kaşgarlı Mahmut'un "*Bunlar Oğuzlardır. Bunlara Türkmen denilmesinde bir hikâye vardır.*" sözünde geçmektedir. Kaşgarlı Mahmut'un eserinde bahsettiği hikâyeye göre Balasagun'daki bir Türk hakanı doğuya çekilmiş ve orada yalnızca 22 kişi kalmıştır. Sonra 24 kişi olan bu insanlar üzerine saldıran Büyük İskender (Zülkarneyn), onların üzerlerinde Türk belgeleri bulunca onları Farsça -Türk'e benzeyen anlamına gelen "Türkmanend" diyerek adlandırmıştır. Kaşgarlı Mahmud eserinde Türkmenlerin kabile yapısı ile ilgili de bilgi vermektedir: "*Türkmenler aslında yirmi dört kabiledir. Lâkin iki kabileden ibaret olan Halaçlılar bazı kere bunlardan ayrıldıkları için kendileri Oğuz sayılmaz; asıl olan budur.*" (Kaşgarlı, 1963: 412)

Türkmen adı Türklerin geniş coğrafyalara yayılmaları ile birlikte daha da yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Köktürk devletin yapılanmasında yer alan Oğuzlar "Türk" adını korumuşlardır. Onlar Rus yıllıklarında "Türk", "Torki", yani Türk adıyla anılmışlardır. Orta Asya Türk ülkelerinden çeşitli tarihlerde İslam ülkelerine gelenlerde Arap kaynaklarında "Atrak" (Müfredi, "Türk") diye anılmışlardır (Kafesoğlu, 1958: 318). Türk adının yanında "Türkmen" adının kullanımıyla birlikte Oğuzlara "Müslüman Türk" anlamında "Türkmen" denilmeye başlanmıştır (Sümer, 2017: 79).

Türkmen sözcüğü doğunun meşhur âlimlerinin eserlerinde de rastlanmaktadır. 12. asırda yaşayan âlim Mervezi yaklaşık 10. asırdan başlayarak Oğuzların İslam dinini kabul eden halkına "Türkmen" denildiğini yazmıştır. Bunun yanında 15. asır tarihçisi Mirkond da bu fikri desteklemiştir. Mehmed Neşri'ye göre de, bu kelime "Türk" ve "iman" sözcüklerinden türemiştir. Türkmen adı zamanla daha da yaygınlık kazanarak, 13. yüzyıldan itibaren Oğuz adının yerini almıştır (Sümer, 2017: 79).

Selçuklular devrinde Türk ve Türk toplulukları için hem “Türk”, hem de “Türkmen” adı kullanılmıştır. Yerleşikler için “Türk”, konar - göçer hayat yaşayanlar için “Türkmen” adı ön plana çıkmıştır. Osmanlı döneminde ise Selçuklu döneminde olduğu gibi, “Türk” adı yerleşik ve şehrili olanlar için “Türkmen” adı ise şehrili olmayan, konar-göçer hayatı yaşayanlar için kullanılmaktadır (Salim Koca, 2013: 53) .

Bugünkü Türkmenistan Devletinin kurucusu Türkmenbaşı, Türkmen kimliği ve tarihini kaleme almış olduğu “Ruhname” adlı eserinde, “*Oğuzhan kendine ve milletine Türkmen adını vermiştir. Oğuzhan’ın altı oğlu, bunların her birinde dört oğlu olmuştur*” diyerek Türkmenlerin soy ağacından bahsetmektedir (Türkmenbaşı: 2001:79).

2. Irak Türkmenlerinin Tarihi

Irak topraklarında Türkmen varlığı için iki hâkim görüş vardır. Birincisi 674 yılında Türkistan bölgesine sefer düzenleyen Ubeydullah bin Ziyad'ın geri gelirken yanında getirdiği 2.000 kadar asker ile başlar. Yine Ortaçağ dönemi kaynaklarından et-Taberi ve bazı diğer yıllıklarda Türklerin Hz.Nuh’un çocuklarından Yasef’in ataları olarak anlatılmaktadır. Türkmenler tarihsel kaynaklara göre Irak’ın en eski yerleşik kavimlerinden biridir (Bakır, 2012: 9). Horasan ve Mâverâunnehir’de fetihlere girişen İslâm ordularına katılan Türk beyleri (prensleri, soyluları veya asilzâdeleri), daha Emevîler döneminde orduda önemli görevler almaya başlamışlardı (Togan, 1970:174).

Milad 749 yılında Yezid bin Ömer bin Hübeyra, Ebu Cafer el-Mansur’a Vasıt şehrinde teslim olduğu zaman, yanında 2300 Buharalı Türk askeri vardır (Cevad, 1946: 61). Bununla birlikte IX. yüzyılda Irak topraklarını yöneten Abbasi Halifesi Memun zamanında da bir çok Türkmen ailenin Irak’a geldiği kabul edilir. Halife Mu’tasım zamanında Türkmenlerin Abbasî ordusunda etkisi artmaya devam eder. Türkistan topraklarından Suğd, Fergana, Esruşeneve Taşkent bölgelerinden gelen deneyimli Türk subayları, halifenin Hassa ordusuna alınır. Hicrî 211 (Milâdî 836) yılında Mu’tasım’ın emriyle Türkmen kumandanı Aşnas tarafından Türkmen hassa askerleri için Samerra şehri kurulur. 70 bin mevcutlu olan Samerra, böylece yarım yüzyıl (836-884) kadar hilafet merkezi olur. Horasan Valisi Abdullah bin Tahir, halifenin emri üzerine Türkistan’ın çeşitli şehirlerinden her yıl Irak’a 2000 Türk savaşçısı gönderiliyordu. Hicrî 138 (Milâdî 755) yılında ise, Horasan valiliğinde bulunan Fazl bin Yahya el-Bermekî, Abbasî

ordusunda hizmete alınmak üzere 20.000 Türk savaşçısını Irak'a göndermiştir (Saatçi, 2003: 20).

Anadolu'nun Türkleşmesi ile kıyaslarsak Irak topraklarında çok önce başta Basra olmak üzere Irak'ta Türkmen varlığı görülmüştür. Basra'da Hicretin 50. Yılında Türkmenlerin meskun olduğu Buhara Mahallesi bulunmaktaydı. Bu yıllarda Türkmen varlığı, Irak'ta Bağdat ve Samarra'da devam ederek Musul, Erbil ve Kerkük'e kadar uzanır. Irak'a asıl büyük Türkmen iskanı ise Büyük Selçuklular döneminde Tuğrul Bey'in 1055'te Bağdat'a almasıyla zirve yapmıştır. Selçuklular döneminde Irak tamamen Türklerin idaresine girmiştir. Selçukluların ardından kurulan Musul Atabeyliği (1127-1233), Erbil Atabeyliği (1144-1232) ve Kerkük'te varlık gösteren Kıpçak Beyliği zamanında bölgeye Türkmen göçleri artarak devam etmiştir (Saatçi, 2003: 41-46). Karakoyunlu Devleti'nin kurulması ile birlikte Türkmenler, devlet teşkilatlanmasına yönelmişlerdir (Koçsoy, 1991: 126).

Karakoyunlu Devleti'nin ardından 1470 yılında Musul-Kerkük bölgesinde kurulan Akkoyunlular bölgede etkili olurlar. Akkoyunluların ardından 1508 yılında Safeviler bölgede hakimiyet kurdular. 1534 yılında Osmanlıların Safevilere üstünlük kurmasıyla Osmanlı egemenliğine geçen Irak'a Türkmenlerin üçüncü dönem olarak adlandırılan yoğun göç dönemi gerçekleşti. Irak Türkmenlerine Osmanlılar zamanında en etkili ve üst düzeyde devlet kademesinde görevler verildi (Hürmüzlü, 2006: 9).

Birinci Dünya Savaşı'nda 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması ile Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Musul vilayeti Osmanlı topraklarına dâhil iken anlaşmanın 7. Maddesine dayanarak İngiltere bölgeyi işgal etti. 5 Haziran 1926'da Türkiye, İngiltere ve Irak arasında Sınır ve İyi Komşuluk Anlaşması imzalandı. Anlaşma metninde, Türkiye'nin Irak Türkmenleri ile ilgili herhangi bir tasarrufu yer almadı. Bu durum ile Irak Türkmenleri anavatan olarak gördükleri Anadolu'dan gönül bağları hariç kopartılmış oldular. 1932 yılına kadar İngiliz Manda İdaresinde kalan Irak'ın bağımsızlığını kazanmasıyla Türkmenler azınlık olarak tanımlandı. Irak Türkmenlerine yönelik baskı giderek arttı. Irak Türkmenleri, karşılaştıkları baskılar yanında bir çok katliamlara maruz kaldılar: 1924 Kerkük Katliamı, 1946 Gavurbağı Katliamı, 1959 Kerkük Katliamı ve 1991 Altinköprü Katliamı. Ayrıca 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali ile birlikte Türkmenlerin yerleşim bölgeleri hedef alınmıştır ve yüzlerce Türkmen hayatını

kaybetmiştir. 2014 yılında DAESH'in Musul'u ele geçirmesi ile birlikte başta Telafer olmak üzere binlerce Türkmen yaşamını yitirirken bölgeden göçler yaşanmıştır. 674 yılından itibaren Irak'a boylar halinde yerleşmeye başlayan Türkmenler bugün varolma mücadelelerine devam ederken Türk Dünyası'nın egemen ve bağımsız devletlerinden destek beklemektedirler (Turan, Dinç, 2015: 8)

3. Irak Türkmenlerinin Dil Tarihi

Irak Türkmen Türkçesinin tarihi 674 yılına kadar uzanır. Bu tarihte Türkistan coğrafyasına sefer yapan Ubeydullah bin Ziyad ile Irak'a gelen 2.000 kadar Türk askeri Irak'ta Türkmencenin temelini attılar (Özkan, 2009: 91).

Asıl Irak'ta Türk dilinin konuşma oranının artması IX. yüzyılda Abbasi Halifesi Me'mûn zamanında ülkeye yerleşmeye başlayan Türk toplulukları ile başlamıştır. Türkçe, VII. yüzyılda Irak'ta kısmi bir konuşma dili olarak kullanılmaya başlanmış ve daha sonraki göçlerle yayılma ve kullanılma alanını genişletmiştir. XV. yüzyılda Karakoyunlular döneminde devlet dili olarak kabul edilmiş, Safevî ve Osmanlı dönemlerinde ise kültür ve edebiyat hayatının en vazgeçilmez dili olmuştur. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan siyasi gelişmelerin ardından da azınlık dili haline gelmiştir (age.: 92).

Irak Türkleri'nin dil tarihinde bölgeye ikinci göç dalgası ile Tuğrul Bey'in M.S. 1055'te Bağdat'a girmesi önemli bir dönemdir. Selçuklular Bağdat ve Irak'ın kuzey bölgelerine sahip olmuşlardır. Böylece Türkmence yaygın bir şekilde bölgede konuşulmaya başlamıştır (Demirci, 1991: 9).

Bu dönemden sonra Türkmence Irak'ın bir çok bölgesinde Türkmen boyları arasında yaygın olarak konuşulmuş, böylece diğer diller arasında yerini almıştır. İlerleyen tarihlerde Musul , Erbil ve Kerkük'te kurulan Atabeylikler ile Türkmence, devlet erkânı tarafından kabul gören bir dil olmuştur. (Güngör, 2014: 18-19)

Irak coğrafyasına Türklerin üçüncü dalga ile gelmesi ise Osmanlı döneminde gerçekleşmiştir. (M.S. 1516-1918). Bilhassa, 1534'te Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat'ı fethetmesi ve 1638'de Padişah Dördüncü Murad'ın Bağdat'ı Safevilerden geri alarak ikinci kere fethetmesi sırasında pek çok Türk aşireti bölgeye gelip yerleşmiş ve daha önce Irak topraklarına yerleşen Türklerle bu olaylar sonucunda gelenler zamanla kaynaşmış ve

bugünkü Irak Türkmençesi artarak konuşulmaya devam etmiştir (El-Samanci, 1999: 55-56). Irak topraklarında Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesi Irak Türklerinin dil tarihinde çok önemli bir dönüm noktasıdır. Irak Türkleri, bu yeni dönemde (1918 ve sonrası) millî varlıklarının ret ve inkârından başlayarak katliamlara varan pek çok badirelerle karşı karşıya kalmış ve hukuki metinlerdeki sahip oldukları haklara rağmen Türk dilinin eğitim ve diğer kamu alanlarında kullanımını kısıtlanmıştır (Yıldız, 2017: 175-176).

4. Irak Türkmenlerinin Dil Özellikleri

Irak Türkmen Türkçesi denince başta Kerkük ve Erbil vilâyetleri olmak üzere Kifri, Tuzhurmatı, Altunköprü, Tavuğ, Hanekin, Karatepe, Kızlarbat gibi birçok şehir, kasaba ve köy akla gelmektedir. Buralarda Irak Türkmen Türkçesinin farklı ağızları konuşulmaktadır. Bu ağızlar, damak n (ŋ) sesinin "-v-" ye ve "-y-"ye dönüşmesi bakımından iki gruba ayrılmaktadır: "v" grubu ve "y" grubu şeklinde iki guruba ayrılır. Kerkük, Erbil, Tavuğ (Dakuk), Mendeli, Hanekin ve Kazaniye ağızları "v" gurubunu (*ba:xtiv* "baktın", *ä:lüv* "elin"); Telafer, Altunköprü, Tuzhurmatı, Tezehurmatı, Kifri, Beşir, Emirli ağızları ise "y" gurubunu oluşturmaktadır (*ba:xtiy* "baktın", *ä:liy* "elin") (Bayatlı, 1996: 329). Ana Türkçeden beri kullanılan uzun ünlüler bugün Irak Türkmen ağızlarının en önemli özelliklerinden biridir: *a:ç* "aç", *a:rı* "arı". Asli uzunluğun yanı sıra ikincil uzunluklar da Irak Türkmen Türkçesinin ayırt edici özelliklerindedir. Bu özelliği yayınlanmamış doktora tezinde Hüseyin Şahbaz, sözcük içinde bulunan geniş ünlüden sonra gelen dar ünlü, geniş ünlünün uzamasına neden olur, dar ünlü ise kısalmış; şeklinde açıklamıştır (*hâ:rhiç* "hırsız", *a:ltun* "altın", *ka:pı* "kapı") (Şahbaz, 1979: 429).

Irak topraklarında yaşayan Türkmenlerin dili, günümüzde yaklaşık 3 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır. Irak Türkmenlerinin varlığı 1400 yıl öncesine dayanmaktadır. Bu nedenle Osmanlı Türkçesi esasında gelişen yazı dili 2003'e kadar Arap alfabesi ile yazılmıştır ve imlası da bu esasta oluşmuştur. Günümüzde Türkiye Türkçesinde kullanılan alfabenin aynısı kullanılmaktadır. Ancak Osmanlı döneminde kullanılmış olan Arap alfabesinin etkisi nedeniyle Arapça ve Farsça ses özellikleri dile girmiştir. Bu nedenle Türkiye Türkçesi Latin alfabesinde bulunmayan bir kaç farklı ses, sözlü dilde kullanılmaktadır. Latin harflerinden önce yazılı dilde bulunan harfler şunlardır: *a:* (uzun a) *â*, *'a* (bulanık a-ع), *h* (art damak h'si ح), *ḥ* (hırıltılı h خ), *k* (art damak k'si ق), *v* (çift dudak

v'si 9) (Hürmüzlü, 2013: 25). Irak Türkmen Türkçesinde kullanılan ünlüler şöyledir: *a:* (uzun a), *'a* (bulanık a-ε), *ä* (açık e), *î* kısa *ı* (ı-i arası), *o*, *ö*, *u*, *ü*. (Hürmüzlü, 2013: 25)

5. Irak Türkmen Türkçesinin Ses Bilgisi Özellikleri

Diğer Türk Lehçelerinde görüldüğü gibi Irak Türkmen Türkçesinde de farklı ses özelliklerine rastlanmaktadır.

Uzun Ünlüler

Irak Türkmen Türkçede bazı kök sözcüklerde asli uzun ünlülerin korunduğu görülmektedir. Günümüzde değilse de Arap harfleri kullanılan dönemde bu ünlüler (̇) şeklinde gösterilmektedir: *a:d* "isim", *a:k* "ak", *o:d* "ot", *ba:lıĝ* "balık" Bu uzunluklar özellikle düz geniş: *a*, *e* yuvarlak geniş *ö*, *o* ünlülerde rastlanmaktadır. (Bayatlı, 1996: 341)

Irak Türkmen Türkçesinde ünlü uzamasının nedenleri

1. geniş ünlülü sözcüklere gelen dar ünlülü çekim ve yapım eklerinin gelmesi sonucu geniş ünlünün uzamasına neden olur *a:tıldı* "atıldı", *o:ldı* "oldu"

2. sözcükte bulunan geniş ünlü sonra dar ünlülü bir hece getirilirse geniş ünlü uzun söylenir. Bu durum Arap harfli metinlerin pek çoğunda yazımda da görülmektedir: *al-/a:ldı*, *ver-/ve:rđıĝ*, *baĝ-/ba:ĝsın* gibi. (age.: 342)

Ünlü Değişimi

e~ ä: Irak Türkmen Türkçesinde bu durum sık sık kullanılır. (*ev~ äv*, *vermek~ värmäĝ*)

i~ î: Irak Türkmen Türkçesinde *ı* ünlüsü genellikle kısa *ı* (î, ı-i arası) olarak kullanılır: *geldi~ gä:ldı*, *istedi~ istä:di* (Hürmüzlü, 2013: 26).

Ünlü Daralması

a~ ı: *maĝaza~ mıĝaza*

e~ i: *kenar~ kinar*, *emeklemek~ imaklemeĝ*

o~ u: bozdurmak~ buzdurmağ, koparmak~ quparmağ, lokum~ luqum, yoğurmak~ yuğurmağ (Hürmüzlü, 2013: 28).

Ünlü Genişlemesi

ı~ a : fırtına~ fırtana

i~ e : yine~ gene, iyi~ eyyi, ikiz~ ekkiz

u~ o: uğraşmak~ oğraşmağ, uğramak~ oğramağ, uğur~ oğur (age: 28).

Ünlü Türemesi

Alıntı sözcüklerde ünlü türemesine sık rastlanır: *sıtama~ ısıtma, teyze~ dayaza, ters~ terse* (Hürmüzlü, 2013: 29).

Ünlü Düşmesi

Hem Türkçe hem de alıntı sözcüklerde ünlü düşmesi görülmektedir: *ikindi~ kindi, iteklemek~ teklemeğ, ısınmak~ sınmağ, oradan~ ordan, dakkika~ deqqe* (age: 29).

Ünsüz Değişmeleri

t~d Denklikleri

Eski Anadolu Türkçesi döneminden beri görülen bu değişim aslında Oğuz Türkçesi için tipik bir ses olayıdır. Sözcük başındaki *t*'ler Oğuz Türk lehçelerinde genel olarak *d*'ye değişmiştir. Bu durum Türkiye, Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde olduğu gibi Irak Türkmen Türkçesinde de görülmektedir; yalnız Türkiye Türkçesinde sözcük başı *t*'li olan sözcüklerin Irak Türkmen Türkçesinde *d*'li olduğu belirlenmiştir: *teyze~ dayza, tırnak~ dirnağ, tane~ dene, tavşan~ davşan, tuz~ duz* gibi.

Bununla birlikte Türkiye Türkçesinde sözcük başı *t*-> *d*- değişimi görülen bazı yapıların -Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi- sözcük başında *t* ile kullanıldığı görülmektedir: *diken~ tikan, dikmek~ tikmeğ* gibi (Hürmüzlü, 2013: 35)

b~m Denkliği

Eski Türkçeden beri görölen bu değişim, bugün Türkmen, Azerbaycan ve Kerkük Türkçelerinde de görölmektedir: *ben~ men, binmek~ minmeğ, boncuk~ muncuğ*. (age: 35)

đ~g Denkliği

Bu değişim sadece Irak Türkmen Türkçesinde görölmektedir: *ciğer~ ciger, değerli~ değerli, eğer~ eğer, içer~ igne, leğer~ legen* gibi (age: 35)

p~b Korunması

Bu değişim Irak Türkmen Türkçesinde özellikle Arapça asıllı sözcüklerde görölmektedir. Sondaki *b*'ler Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi korunmuştur: *kebab~kebab, hesap~ hisab, harap~ harab* gibi (age.: 35)

Sözcüğün başında veya ortasında geçen *p* sesinin Türkçe ve alıntı sözcüklerde *b*'ye dönüştüğu birçok örnek bulunmaktadır: *paha~ baha, pişmek~ bişmeğ, kaplanmak~ kablamağ, sepet~ sebet* gibi. (age.: 35)

Türkiye Türkçesinde *b* ile başlayan bazı sözcüklerin Irak Türkmen Türkçesinde - Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi- *p* ile başladığı görölür: *bakla~ päkle, bıçak~ pıçağ* gibi.(age.: 35)

g~k Korunması

Bu değişim, diğer Oğuz grubu lehçelerinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Irak Türkmen Türkçesinde de bazı sözcüklerde görölmektedir: *göbek~ köbek, göç~ köç, gölge~ kölge, gömlek~ köynek, göğüz~ kösk* gibi.(Hürmüzlü, 2013: 36)

k~ķ (ق) Korunması

Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde sözcük başında *đ* ünsüzüne değişen bu ses, Osmanlı Türkçesi döneminde ve devamında Türkiye Türkçesinde bugün Irak Türkmen Türkçesinde de olduğu gibi *ķ* (ق) olarak kullanılır. Latin alfabesinde yazıda gösterilmeyen bu özellik, Arap harfli metinlerde görölmektedir: *kız~ķız , kara~ķara, kanun~ķa:nun, kardeş~ķardaş , kapak~ķabađ, kaymak~ķäymäđ* gibi. (age.: 36)

v~w (ﻭ) Korunması

Diş-dudak sesi olan *v*, Kerkük ağızında çift dudak sesi olan (*v-ﻭ*) sesine dönüşmüştür. Bu durum Kerkük ağızında genel bir kuraldır: *wezir*, *watan*, *wa:xıt* "vakit", *war*, *ga:wır* "gavur", *sāwmāğ* "sevmek" (Hürmüzlü, 2013: 29-36). Bu durum, Türkmen Türkçesinde de görülen bir ses özelliğidir.

Göçüşme (Metatez)

Ağız özelliklerinden biri olan göçüşme Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi bugün Irak Türkmen Türkçesinde de sıkça rastlanan bir ses olayıdır. Bu olay, ya birbirine bitişik iki ünsüzün yer değiştirmesiyle ya da birbirinden uzak iki ünsüzün arasında yer değiştirme şeklinde kendini gösterir. Her iki şekil de Kerkük ağızında yaygın olarak kullanılır: *sofra~sırfa* "sofra" *yarpağ~yaprağ* "yaprak", *sallanķuç* "salıncak", *kösk* "göğüs", *n'alet* "lanet" (Hürmüzlü, 2013: 32-33).

BÖLÜM I.

İSİM ÇEKİM EKLERİ

1.1. Hâl Ekleri

1.1.1. Yalın Hâli:

Yalın hâli bütün tarihî ve çağdaş lehçelerin tamamında eksizdir.

1.1.2. İlgi Hâli

1.1.2.1. Tarihî Lehçelerdeki İlgi Hâli Eki

A. Von Gabain'e göre, Köktürkçede ilgi hâli yazıtlarda *n* ağzında, *+oŋ* şeklindedir yazılarda ise yaygın olarak *+noŋ* şeklinde yazılmıştır (Gabain, 1988: 63). İlgi hâli, Uygur Türkçesinde *+nuŋ/ +niŋ* (Eraslan, 2012: 132), Karahanlı Türkçesinde *+nIn/ +nUŋ*, (Hacıeminoğlu, 1996: 29), Harezmi Türkçesinde *+nIn/ +nUŋ* (Eckmann, 1996: 14), Kıpçak Türkçesinde *+m, +nIn, +In* (Argunşah, Yüksekaya ve Tabaklar, 2011: 276), Çağatay Türkçesinde *+nuŋ/ +nuŋ* şeklindedir (Eckmann, 1996: 90). Eski Anadolu Türkçesinde ise yalnız yuvarlak ünlülü şekli görülmektedir *+Uŋ/ +nUŋ* (Gülsevin, 2011: 25). Osmanlı Türkçesinde da ilgi hâli *+In/ +Uŋ, +nIn/+ nUŋ* şeklindedir (Ergin, 2012: 230).

1.1.2.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde İlgi Hâli Eki

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de ilgi hâli, eklendiği isimle bir başka isim arasında ilgi bağı kurar, ünsüzle biten isimlerin sonuna *+In/ +Un* eki getirilir ünlü ile bitenlerin sonuna *+nIn/ +nUn* eki eklenir. Azerbaycan Türkçesinde İlgi hâli *iyälik hal* diye adlandırılır.

Küt başına daş düşsün! - deyä şah ağacın galdırıp baş vâzirin başın tağıldatdı (SE: 271).

Türkmen Türkçesinde ilgi hâli eki *eyelik düşüm* diye adlandırılır. ünlü ile biten isimlerden sonra *-nIn/ -nUn* ünsüzle biten isimlerden sonra *-iñ/-iñ, uñ/-üñ* ekleri kullanılır (Söyegov, 2000: 58).

Öyüñ daşından eşidilyän gürrüñe görä, cahıllar üyşüp, deññene edinmek maslahatını geçiryärdiler (TDDS:268).

Çaganıñ aglaklığı yöne yere dälidi, onuñ gulagı agıryan eken (TDDS: 33).

Gagavuz Türkçesinde ilgi hâli eki, ünsüzle biten sözcüklerden sonra +In/+Un ünlü ile biten sözcüklerden sonra +nIn/+nUn'dür. Bu ekin ünsüz düşmesi ve ünlü benzeşmesi sonucu +An şeklinde de kullanıldığı da görülmektedir (Özkan, 1996: 121).

Çalışan kuşun yuvası verilmiş.

Uşaan imesi.

Bu dirään dolayımında.

Hep bu vakıt ölüñün evindä toplandılar hısımnarı (122).

Irak Türkmen Türkçesinde ise Türkiye Türkçesindeki gibi +In/ +Un, +nIn/+nUn şeklinde kullanılmaktadır (Şahbaz, 1979: 445).

1.1.2.3. Türkiye Türkçesinde İlgi Hâli Eki

İlgi hâli eki eklendiği isimle başka bir isim arasında ilgi bağı kurar, ünsüzle biten isimlerden sonra +In/ +Un, ünlü ile bitenlerden sonra +nIn/ +nUn ekinin getirilmesiyle karşılanır (Korkmaz, 2009: 25). Dilciler, ilgi hâli eki için farklı adlandırmalar kullanmışlardır; örneğin, Zeynep Korkmaz *ilgi durumu* (Korkmaz, 2009: 25), Muharrem Ergin (Ergin, 2012: 229) *genitif eki*, Tahsin Banguoğlu ise *kimin hâli* (Banguoğlu, 2015: 325) olarak adlandırmıştır.

Türkiye Türkçesinde İlgi Hâli Ekinin İşlevleri

İlgi hâli ekinin birinci işlevi, eklendiği isimle başka bir isim arasında ilgi bağı kurmaktır (Korkmaz, 2009: 284).

Sobanın yanına bir iskemle çekerek oturdu (ÇK: 309).

Hiddetin sebebi anlaşılmıştı (ÇK: 99).

Cıgarasının külünü sinirli sinirli çırptı (YYB: 12).

İsime isme bağlama işlevi sonucu ortaya çıkan sözcük öbekleri, belirtili ve zincirleme isim tamlamaları ile kısaltma öbeklerinden ilgi öbeğidir.

Belirtili isim tamlamasında birinci isim unsurundan sonra getirilir (Delice, 2012: 38).

*Bu büyük caddelerden birindeki **kahvenin camı** ardında sokağı seyrederken bir gün böylesine büyük bir **kentin ufacık odasında** başına gelecekleri söyleseler inanmazdı*

(YYB: 202).

Zincirleme isim tamlamasında da birinci isim ya da isimlerin ardından getirilir (Delice, 2012: 38).

Evin kapısı, penceresi. (age.: 39)

Kısaltma öbeklerinden ilgi öbeği yapımında kullanılır. İlgi öbeğinde birinci unsur ilgi hâli ekini alırken ikinci unsur yalın halde kullanılır (Delice, 2012: 41).

Senin kız; onların oğlan; bizim inek; Ali'nin ev vs.

Zamirleri için, gibi, kadar edatlarına bağlar. Ben ve biz zamirleri için kullanılan ilgi hâli eki +im'dir. Eski Türkçede bu zamirlerde ilgi hâli eki +iñ eki olarak kullanılmıştır (Korkmaz, 2009: 284).

*Ben de bundan sonra **senin** gibi keyfimce gezip eğleneceğim* (YYB: 20).

İsim unsuru ile edat unsuru arasında ilgi kurduğunda çekim edatı öbeği içinde yer alır:

***Benim gibi** çocuğuna süt parası için dilenen bir kadına dolanmağa utanmıyor musun?* (YYB: 12).

***Sizin kadar** yüksek ruhlu insan dünyada nadir bulunur* (A: 113).

1.1.2.4. Irak Türkmen Türkçesinde İlgi Hâli Eki

Eski Türkçeden beri kullanılan bu ek, bugün Irak Türkmen Türkçesinde de Türkiye Türkçesi ile aynı şekilde kullanılmaktadır. Ünsüzle biten sözcüklerden sonra *+In/ +Un*; ünlü ile biten sözcüklerden sonra *+nIn/ +nUn* eki kullanılır.

Ƙız Ƙaħar bu Ƙardařlarının asba:bin yähär, baħ ne Ƙa:lipsa yığıştırri, sipiri, päklär özlä:rçin. "Kız kalkar kardeşlerinin kıyafetini yıkar kendileri için, toplar, süpürür, temizler." (KA: 7)

Nänä gät mä:nimçi arvad al. "Anne git benim için kız iste." (ITHM: 234)

Babasından biraz küsıpti onunçı memlekä:ti koydu buraya gä:lipti. "Babasına biraz küsmüş, onun için memleketi bırakıp buraya gelmiş." (ITHM: 234)

Mä:nim kimin yäkkä bir a:tı näcä yäsän? "Benim gibi büyük bir atı nasıl yersin?" (ITHM: 261)

Irak Türkmen Türkçesinde İlgi Hâli Ekinin İşlevleri

Eklendiği isim ile başka bir isim arasında ilgi bağı kurar.

Oğlan Türbä:nin başında öz özün çalar yığlar. "Oğlan mezarın başında göğsüne vurarak ağlıyordu." (AK: 30).

Elimizde kırıldı bälçä:nin sa:pı./ Bir köprü yapıp geçebilmädiğ. "Elimizde kırıldı küreğin sapı, bir köprü yapıp geçemedik." (ŞKT: 5).

Eskiden bir mä:likin bir çoba:nı va:rıydı, bu çoba:nın a:dı Häsändi. "Eskiden bir kralın bir çobanı vardı, bu çobanın adı Hasan'dı." (ITHM: 244).

Sözcük gurubu içinde belirtili isim tamlaması yapar, bu işlev Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Irak Türkmen Türkçesinde de görülür:

Oğla:nın bilä:ziği, kızın ä:lindä:ydi. "Oğlanın bileziği kızın elindeydi." (AK, 1979: 21).

O cäddä yä:riri, o cäddä dilä:ncinin ü:vi var. "O caddede yürüyor, o caddede dilencinin evi vardı." (ITHM: 219)

1.1.3. Belirtme Hâli

1.1.3.1. Tarihî Lehçelerde Belirtme Eki

Köktürkçede belirtme hâli eki +g, +ğ şeklindedir. A. Von Gabain sonraki zamanlarda, zamirli çekimlerden sonra gelen +nI ekinin de kullanıldığını belirtir (Gabain, 1988: 64). Belirtme hâli, Uygur Türkçesinde isimlerde +g / +ğ, zamirlerde +nI iyelikli sözcüklerde +n (Eraslan, 2012: 134), Karahanlı Türkçesinde +g / +ğ, +n , +nI (Hacıeminoğlu 1996: 29), Harezmi Türkçesinde +ni, 3. şahıs iyelik ekinde sonra +ni veya n (Eckmann, 1996: 15), Kıpçak Türkçesinde +nI, +n (Argunşah, Yüksekaya ve Tabaklar, 2011: 277), Çağatay Türkçesinde +ni, 3. şahıs iyelik ekinde sonra çoğunlukla +n şeklindedir. (Eckmann, 1996: 90). Eski Anadolu Türkçesinde ise +I, +nI (Gülsevin, 2011: 33), Osmanlı Türkçesinde belirtme hâli +I / +U, +nI / +nU şeklindedir (Ergin, 2012: 232).

1.1.3.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Belirtme Hâli Eki

Azerbaycan Türkçesinde belirtme hâli eki Türkiye Türkçesinden biraz farklıdır. Ünsüzle biten isimlerden sonra Türkiye Türkçesinde olduğu gibi +I / +U şeklindedir. Ancak ek, ünlüyle biten isimden sonra +nI / +nU şeklindedir. Azerbaycan Türkçesinde belirtme hâli *täsirlik hal* diye adlandırılır (Ercilasun, 2007, 195).

lampanı yandırdı "lampayı yaktı." *almanı yedi.* "elmayı yedi." (195)

Türkmen Türkçesinde *yeñiş düşüm* diye adlandırılan belirtme hali Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi ünsüzle biten sözcüklerden sonra +I ünlüyle biten sözcüklerden sonra +nI şeklindedir (Söyegov, 2000:67)

Ol çaganı bicay tutup gıgırdı (TDDS: 519).

Näme üçin özüñe yaramacak sözi eşitmezlige salyañ?(TDDS: 362).

Gagavuz Türkçesinde belirtme hâli eki Türkiye Türkçesindeki gibi +I / +U ile karşılanır. Bazı durumlarda ekin ünlüsü düşer geriye kaynaştırma ünsüzü +y+ kalır (Özkan, 1996: 122).

Bana gözünü kıptı.

Kedi deliy tkadı (122).

1.1.3.3. Türkiye Türkçesinde Belirtme Eki

Türkiye Türkçesinde belirtme hâli eki, filleri isimlere bağlar; öznenin yaptığı işten doğrudan doğruya etkilendiği için cümlede nesne görevinde kullanılır. Belirtme hâli, isimlerden sonra +I/ +U, zamirlerden sonra +nI/ +nU şeklindedir. Belirtme hâlini, Zeynep Korkmaz *yükleme durumu*, Muharrem Ergin *akkuzatif eki*, Tahsin Banguoğlu ise *kimi hâli* diye adlandırmıştır.

Çünkü hiç konuşmadı, yegâne iskemlesini bana uzattı (AG: 184).

Türkiye Türkçesinde Belirtme Hâli Ekinin İşlevleri

Türkçede belirtme hâli ekinin asıl işlevi, isimleri geçişli fiillere bağlamaktır (Korkmaz, 2009: 290).

Ondan sonra kafamı hiç tayyareden kaldırmadım (AG: 64).

Belirtme hâli eki almış olan sözcük cümlede nesne görevinde kullanılır (Zeynalov, 1993: 93)

Uslu uslu muallimi dinlemeyi öğreninceye kadar orada bir sürgün hayatı geçirmeye mahkûmdum (ÇK: 4).

İsmi isme bağlayarak kısaltma öbeklerinden belirtme öbeğini yapar. Belirtme öbeği, belirtme hâli eki almış bir ismin yalın hâldeki bir başka isim ile kurduğu sözcük öbeğidir (Delice, 2012: 41).

Yüzü aşkın insan, kitabı tetkik

Belirtme hâli eki almış sözcüklerden ikilemeler kurar (Hatipoğlu, 1981: 73-74)

Coluğu çocuğu bırakmak, huyunu suyunu bilmek

1.1.3.4. Irak Türkmen Türkçesinde Belirtme Hâli Eki

Irak Türkmen Türkçesinde belirtme hâli *+I/ +U*, işaret zamirlerinde sonra *+nu*, ünlüyle biten sözcüklerden sonra *+nI/ +nU* şeklindedir (Şahbaz, 1979: 445-446).

Irak Türkmen Türkçesinde özellikle Kerkük ağzında üç çeşit yükleme hâli eki kullanıldığını görmektedir. Ünsüzle biten sözcüklerden sonra belirtme hâli eki *+I / +U* şeklindedir (Şahbaz, 1979: 445).

El üzini pek yähä:di. "elini yüzünü tertemiz yıkadı"(AK: 21).

Gäldilär kıızı bätzätmägä. "Kız bezetmeye gidiyorlar." (AK: 31).

Üyelik eklerinden sonra *+n* şeklindedir. *çehresi-n "çehresini", üzü-n "yüzünü"* örneklerinde görüldüğü gibi (Şahbaz, 1979: 446).

Bä:li bu adam oynaya:nda ba:şın yuharda tutar. "Evet, bu adam oynadığı zaman başını yukarda tutar." (Haydar, 1979: 203)

Oğlan ü:lin silkti, yämä:di. "Olan elini salladı yemedi." (AK: 25)

Gä:linin duvağın ka:ldırdı attı gä:riyä:. "Gelin duvağını kaldırdı arkaya attı." (25)

Ğämbär durdu ba:htı, ka:ri sa:çın (saçı-n-ı) a:çıp, öz özin ça:lırı "Kamber durdu baktı kadın saçını açmış kendine vuruyor" (25).

Ünlü ile biten sözcüklerden sonra belirtme hâli eki, *+nI/ +nU* şeklindedir. Bu durum Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde de görülmektedir. (Haydar, 1979: 204).

'Aba:ni örtmüşä:m ba:şıma. "Abayı örtüm başıma" (age: 204)

İşaret zamirlerinden sonra *+nu* şeklinde kullanılır, *bu-nu, mu-nu, o-nu* (446).

Siz bunu tutun. Munu mä:nimçin däbbirler. "Siz bunu tutun. Bunu benim için hallederler" (Haydar, 1979: 204).

Irak Türkmen Türkçesinde Belirtme Hâli Ekinin İşlevleri

Cümle içinde ismi fille bağlayarak nesne görevinde kullanılır:

Gäldilər kızu bázätmäğä. "Kız süslemeye geldiler." (AK: 31).

Ƙamberde säbähten Ƙuzu balala:rını apa:rdı. "Kamber de sabahtan kuzu yavrularını götürdü." (AK, 21).

1.1.4. Yönelme Hâli

1.1.4.1. Tarihî Lehçelerde Yönelme Hâli Eki

Yönelme hâli Köktürkçede A. Von Gabain'e göre *+ka / kâ*, nadiren *+a / +ä*, ünlülerden sonra *+ya / +yä* şeklindedir (Gabain, 1988: 63). Uygur Türkçesinde *+g / +ğ* (Eraslan, 2012: 142), Karahanlı Türkçesinde *+ka / +ke*, *+ga / +ge*, *+a / +e* (Hacıeminoğlu, 199:, 30), Harezmi Türkçesinde *+ka / +kâ*, *+ga / +gä* (Eckmann, 1996: 15), Kıpçak Türkçesinde *+GA*, *+KA*, *+A* (Argunşah, Yüksekaya ve Tabaklar, 2011: 277), Çağatay Türkçesinde *+ga / +gä* sert ünsüzlerden sonra *+ka / +kâ* iyelik eklerinden sonra çoğunlukla *+a / +ä*, 3. şahıs iyelik ekinden sonra *+na / +nä* şeklindedir. (Eckmann, 1996: 90). Eski Anadolu Türkçesinde ise *+(y)A* eki kullanılır (Gülsevin, 2011: 35). Osmanlı Türkçesinde de yönelme hâli eki *+(y)A* şeklinde görülür (Ak ve Başar, 2010. 34). .

1.1.4.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Yönelme Hâli Eki

Azerbaycan Türkçesinde yönelme hâli eki ünsüzle biten isimlerden sonra

+a / +ä, ünlüyle biten isimlerden sonra araya *y* kaynaştırma ünsüzü getirilerek kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde yönelme hâli, *yönlük hal* diye adlandırılır (Ercilasun, 2012: 195).

Ağaca çıh. "Ağaca çık."

Mäkdäbü get "Okula git." (age: 195)

Käpäzin döşündä eynän buz, gar suya dönür (SE: 229)

Türkmen Türkçesinde yönelme hâli, *yöneliş düşüm* olarak adlandırılır. Yönelme hâli eki, Türkiye Türkçesindeki gibi *+A* şeklindedir. Türkmen Türkçesinde kaynaştırma ünsüzü *y* kullanılmadığı için ünlü ile biten isimlerin sonundaki ünlüyü uzatır. Yazıda

gösterilmeyen bu uzunluk söyleyişte duyulur; bağlamdan yönelme anlamı çıkarılır (Söyegov, 2000:63).

*Sovuk düşeli ol gızını **mekdebe** gatnadanok* (TDDS: 416).

Gagavuz Türkçesinde yönelme hâli eki +(y)a/ +ä şeklindedir. Bazı durumlarda +A düşmesi sebebiyle geriye sadece +y kaynaştırma ünsüzü kalır (Özkan, 1996: 122).

*Biz gittik **suya***

*Senin diyerdi **teninü*** (age.:122).

Gagavuz Türkçesinde ayrılma hâli ekinden sonra yönelme hâli eki gelmektedir, bunun sebebi de ayrılma hâli eki ve yönelme hâli ekinin kalıplaşması ve birinci hâl ekinin fonksiyonunun unutulması sonucu iki hâl eki üst üste gelmektedir (age.: 122).

*Osa dursun mu **heptänü*** (age.: 122).

1.1.4.3. Türkiye Türkçesinde Yönelme Hâli Eki

Türkçede yönelme hâli +(y)A ekiyle karşılaşılır. Bu durum sözcük gurupları içinde ve cümlelerde ismi, yönelme yaklaşma işlevi ile fiile bağlar. (Korkmaz, 2009: 24). Yönelme hâlini Zeynep Korkmaz *yönelme durumu*, Muharrem Ergin *datif eki*, Tahsin Banguoğlu ise *kimehali* diye adlandırılır.

Yönelme Hâli Ekinin Türkiye Türkçesinde İşlevleri

Yönelme hâli ekinin asıl işlevi, ismi fiile bağlayarak yer tümleci oluşturmaktır (Korkmaz, 2009: 292).

*Bu suretle gece yarısı, belki de gece yarısından sonra **eve** gittiğim zaman **karıma** müjdeyi verirdim* (YYB, 1974: 97).

İsimleri fiile zaman ve süre işlevi ile bağlar. Bu işlevle kullanıldığında eklendiği sözcük ve sözcük öbekleri cümlede zarf tümleci olarak yer alır.

*Toplantının sonuç bildirisi **yarına** kaldı* (TŞB: 293).

*Arkadaşınız **kışa** Ankara'da kalmayacak, Denizli'ye gidecekmiş* (293).

Hareketin yönünü bildirir (Korkmaz, 2009: 295)

*Sonra dershanenin ortasında itişip kakışan çocuk kümeleri arasından **bana** doğru koşmaya başladı (A:83).*

İsmi fiile amaç, maksat bildirme ile bağlar (Korkmaz, 2009: 293).

*Bir yığın ölü şekiller hayata **müdahaleye** hazır bekliyor (294).*

İsmi fiile fiyat, miktar bildirerek bağlar (Korkmaz, 2009: 297).

*Vurallar'ın yeni apartmanları da daha temel bitmeden **yarı yarıya** satılmış (YYB: 215)*

Kısaltma öbeklerinden yönelme öbeğini kurma işlevi vardır.

*Mahlika **Sultan'a** âşık yedi genç (Delice, 2012: 43)*

İsimleri isimlere bağlar:

İki durumlu öbek kurar, Birinci isim ayrılma; ikinci isim de yönelme hâli eklerini alır (Delice, 2012: 43).

*Onun gözünde erkekler **baştan başa** zalim ve katildi (A: 35).*

***Açıktan açığa** izhar etmemekle beraber (AG:52)*

Yönelme hâli eki almış aynı ismin art arda tekrarından oluşan zarf görevinde ikilemeler yapar (Hatipoğlu, 1981:15).

*Karşıda, yolun öte başındaki tahta sıralardan birine **yan yana** oturmuş üç futbolcudan kuşkuluyor (YYB: 50).*

Kalıplaşmış yalın ya da birleşik zarflar oluşturur: *bir bakıma, boş yere, yalnız başına* gibi (Korkmaz, 2009: 298).

*Eve döndüklerinde siyah beyaz televizyona **boş yere** baktılar (YYB: 114).*

1.1.4.3. Irak Türkmen Türkçesinde Yönelme Hâli Eki

Irak Türkmen Türkçesinde yönelme hâli eki Türkiye Türkçesindeki gibi +(y)a/ +(y)e, +(y)ä şeklindedir. (Şahbaz, 1979: 446)

*Yä:tiştirdilär gä:lini **qâ:piya**, gä:lin girdi içä:riyâ: "Gelini kapıya getirdiler, gelin içeri girdi."* (AK: 35).

Irak Türkmen Türkçesinde Yönelme Hâli Ekinin İşlevleri

Yer-yön gösteren isimler ile cümlede yer tümleci oluşturur:

*Yavaş yavaş **suya** girdi.* "Yavaş yavaş suya girdi." (ITHM: 260).

*Sonalar änär **göle**,/ Şirindi köyün ha:va:sı "Ördekler çöle iner, güzeldi köyümün havası." (ŞKT: 30).*

*Cayra:nı apa:rdılar kıızı da barabar apardılar; **eve** apardılar.* "Ceylanı götürdüler, kıızı da onunla beraber eve götürdüler." (ITHM: 280).

İsmi fiile "zaman" ve "süre" işlevi ile bağlar

*Härkim olsa aşına,/ Girärse yüz **ya:sına** (KMG: 62).*

Bir bakıma, boşuna, boş yere, yalnız başına, gibi kalıplaşmış yalın ya da birleşik zarflar oluşturur:

*Boş yere äk äkini **boş yere**,/ Muhtar oğlu qa:nını koyma:m gätsin boş yere.* (EK: 10)

İsmi fiile amaç, maksat bildirme ile bağlar:

*Nezr ädibäm gä:ldim kurban **käsmäğe**.* "Yemin ederek, geldim kurban kesmeye" (HİD: 15).

*Qanatlandım uçma:ğa,/ Hüc qa:pısını **açmağa** (ITÇO: 136).*

1.1.5. Bulunma Hâli Eki

1.1.5.1. Tarihî Lehçelerde Bulunma Hâli

Köktürkçede bulunma hâli eki $+dA / +tA$ şeklindedir (Gabain, 1988: 64). Bulunma hâli, Uygur Türkçesinde $+dA / +tA$ (Eraslan, 2012: 145), Karahanlı Türkçesinde $+dA / +tA$ (Hacıeminoğlu, 1996: 30), Harezmi Türkçesi $+da / +ta$, 3. şahıs iyelik eklerinden sonra $+nda$ (Eckmann, 1996: 15), Kıpçak Türkçesinde $+dA / +tA$ (Argunşah, Yüksekaya ve Tabaklar, 2011: 277), Çağatay Türkçesinde $+da / +dä$, $+ta / +tä$, 3. şahıs iyelik ekinden sonra $+nda$ şeklindedir (Eckmann, 1996: 91). Eski Anadolu Türkçesinde ise $+dAn$ şeklindedir. Osmanlı Türkçesinde da bulunma hâli Türkiye Türkçesindeki gibi $+dA / +tA$ şeklindedir (Ergin, 2012: 235).

1.1.5.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Bulunma Hâli Eki

Azerbaycan Türkçesinde *yerlik hâl* diye adlandırılan bulunma hâli, Türkiye Türkçesindeki gibi $+DA$ şeklindedir. *yuhuda danış* "uykuda konuşmak" (Ercilasun, 2012: 196).

Ägär yuhuda su görmüsänsä, a:ydinlig olacağ, at görmüsänsä, muradına çatacağsan (SE: 175).

Türkmen Türkçesinde bulunma hâli, *wagt-orun düşüm* diye adlandırılır. Türkmencede bulunma hâli eki $-dA$ şeklindedir (Söyegov, 2000:70).

Uruşda gurban bolanları halkıñ söver ogulları diyip atlandırıyarıs (TDDS: 88).

Gagavuz Türkçesinde bulunma hâli eki, $+da / +dä$, $+ta / tä$ ekleri ile karşılaşılır (Özkan, 1996: 123).

Bu sänniktü türkü öter

Braadılar hayatta abalamı (123).

1.1.5.3. Türkiye Türkçesinde Bulunma Hâli

Bulunma hâli $+DA$ eki ile karşılaşılır, fiildeki oluş ve kılışın yerini bildirir (Korkmaz, 2009: 299). Dilecikler, bulunma hâli eki için farklı adlandırmalar kullanmışlardır

Zeynep Korkmaz *bulunma durumu*, Muharrem Ergin *lokatif eki*, Tahsin Banguoğlu ise *kimde hâli* diye adlandırmıştır.

Türkiye Türkçesinde Bulunma Hâli Ekinin İşlevleri

Bulunma hâli ekinin asıl işlevi, sözcük guruplarında ismi isme, cümlelerde ise ismi fiile bağlamaktır. Cümlede yer tamlayıcı görevini alır (Korkmaz, 2009: 300).

*Annemi yabancı bir **toprakta** bıraktıktan sonra...* (ÇK: 18).

***Tayyarede** ayağa kalkıp aşağıya bakmayı denedim* (AG: 64).

İsmi fiile, oluş ve kılınışın zamanını bildirme anlamıyla bağlar (Korkmaz, 2009: 300).

*Fakat sabahleyin horozlarla beraber gözlerimi açtığım **dakikada** soluğu onun odasında alır...* (ÇK: 14).

*İlk **senelerde** bir çöl çocuğu gibi büyümüşüm* (ÇK: 12).

Zarf tümleci kurar (Korkmaz, 2009: 302).

*İnsanlar **beğenmede, kötülemede** birbirine bakarlar* (TŞB: 302).

İsmi, içinde olma içinde bulunma anlamıyla fiile bağlar (TŞB: 303)

*Çok küçük yaşta kaybettiğim annemden **aklımda** pek fazla bir şey kalmamıştı.*(ÇK: 9).

Sözcüğü fiile, (miktar, derece, sebep, yüzünden bakımından, için) bildirme ifadesiyle bağlar (Korkmaz, 2009: 305).

*Delikanlı yüksek **atlamada** birinci gelmiş* (TŞB: 305).

-mAk, ve -mA' lı ad-fiiller ile birlikte bildirme eki alarak şimdiki zamanı karşılar (Korkmaz, 2014: 306).

*Caminin köşesine geldikleri zaman, Beytullah Hoca'nın yatsı namazı için kapıyı **açmakta** olduğunu gördüler* (TŞB: 306).

*Yanıüstü kıvrılmış çocuk avuçlarına **hiçkirmakta** olan kıza baktı* (YYB: 202).

-İş / -Uş ad-fiil ekleriyle zarf-fiillerin yerini tutar (Korkmaz, 2009: 307).

*Meğer İstanbul **dönüşünde** almış olduğum karikatür dergisinde rastladığım resim ona aitmiş* (307)

Kısaltma öbeklerinden kalma öbeği kurar (Delice, 2012: 42).

Bulunma hâli eki almış bir ismin yalın hâldeki bir başka isim ile kurduğu sözcük öbeğidir: *Havada bulut; çantada keklük* (age.: 42).

*Zaten bütün kurul topu topu kırk bir kişi. Dekanlık **çantada keklük**.* (HD:201)

Bulunma hâli eki, ikilemelerde de yer alır. Bunların bazıları deyim özeliği gösterir (Hatiboğlu, 1981: 59): *ayda yılda, orda burda, arada sırada, şurada burada*.

1.1.5.4. Irak Türkmen Türkçesinde Bulunma Hâli Eki

Irak Türkmen Türkçesinde bulunma hâli eki *-DA* şeklindedir, yalnız *ç, p, s, ş, t, f, k, h* harfiyle biten sözcüklerde *-tA* eki kullanılır: *Kerkük'te, kitapta*. Irak Türkmen Türkçesinde bulunma eki *+ki* ekiyle oluşan sözcüklerde kullanılmaktadır. *+ki* ekinin eklendiği sözcüklerde uzunluk ortaya çıktığı görülmektedir. Aynı durum Türkmen Türkçesinde de görülmektedir: *ä:limdä:ki* "elimdeki", *dilimdä:ki* "dilimdeki". (Bayatlı, 1996: 370)

Irak Türkmen Türkçesinde Bulunma Hâli Ekinin İşlevleri

Cümlelerde yer tamlayıcı görevini alır:

*Gä:ttiv kasden bilä:zigi sular **ba:şında** koydın.* "Gittin, bileziği kasten su başında bıraktın." (AK: 24).

*Sultan özünü karanlığ bir **sardapta** görürü.* "Sultan kendini karanlık bir bodurumda görüyor." (ITHM: 220).

-mAk, ve *-mA'* lı isim-fiiller ile birlikte bildirme eki olarak şimdiki zamanı karşılar:

‘*Ammi dā:di bir gā:dim mulladan so:rum bılar hara yä:tişiplär? O:humada hiçbir şahadala:rı yo:htı?* "Amca, dedi; bunların okumada nereye geldiklerini gidip hocadan sorayım, okuma ile ilgili hiç diplomaları yok." (AK: 19)

İsmi fiile, oluş ve kılınışın zamanını bildirme manasıyla bağlar:

‘*Ä:ski zamanda bir Şa:hın za:manında hā:rħizlğ çoğ olmuştı.* "Eski zamanlardan bir şahın zamanında çok fazla hırsızlık olmuş." (ITHM: 249).

Zarf tümleci kurar:

‘*Gä:tti bahtı üç âdam üskit üskit öz aralarında sālā:şillä:r.* "Gitti, baktı, üç adam sesiz sesiz kendi aralarında konuşuyorlar." (ITHM: 249).

İsmi yer bildirme anlamıyla fiile bağlar:

‘*Ne ho:ştydı o va:ħıt yarpa:ğ sini içinde;/ Ne ho:ştydı o va:ħıt 'ayran çini içinde."* Ne güzeldi o zamanlar, dolmalar tepsi içinde;/ Ne güzeldi o günler, ayran bardak içinde." (EK: 5).

1.1.6. Ayrılma Hâli

1.1.6.1. Tarihî Lehçelerde Ayrılma Hâli

Köktürkçede ayrılma hâli *+dIn/ +tIn* şeklindedir (Gabain, 1988: 64). Ayrılma hâli, Uygur Türkçesinde *+dAn/ +tAn*, *+dIn/ +tIn*, (Eraslan, 2012: 149), Karahanlı Türkçesinde *+dA/ +tA*, *+dIn/ +tIn*, *+dUn* (Hacıeminoğlu, 1996: 30), Harezmi Türkçesinde *+dın/ +tin* (Eckmann, 1996: 15), *+DAn*, *+dIn* (Argunşah, Yüksekaya ve Tabaklar, 2011: 277), Çağatay Türkçesinde *+dın/ +tin* şeklindedir (Eckmann, 1996: 91). Eski Anadolu Türkçesinde ise *+dAn* şeklindedir (Gülsevin, 2011: 35). Osmanlı Türkçesinde ayrılma hâli eki, Türkiye Türkçesindeki gibi *+dAn/ +tAn* şeklindedir (Ak ve Başaran, 2010: 35).

1.1.6.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Ayrılma Hâli Eki

Azerbaycan Türkçesinde ayrılma hâli eki, *çihışlğ hal* (Naskali, 1997: 30) diye adlandırılır ve hem ötümlü hem ötümsüz ünsüzlerden sonra *+dAn* şeklindedir. (Ercilasun, 2012: 196)

*Çagğal isä Maral ha:nım dağdan keçirib, **daşdan** a:şırd dārälärdän-täpälärdän adlatıb, gätirib gayal täpäyä çıharıd.* (SE: 250).

Türkmen Türkçesinde *çykys düşüm* diye adlandırılan ayrılma hâli, Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi sadece ötümlü ünsüzle *-dAn* şeklinde kullanılır (Söyegov, 2000: 72): *bulut-dan* "buluttan", *ölüm-den* "ölümünden" (Kara, 2012: 108)

*Çagacıkları **ölümden** halas etmek için, seniñ-de kömegiñ gerek* (TDDS: 271).

Gagavuz Türkçesinde ayrılma hâli eki *+dAn/ +dän, +tan/ +tän* şeklindedir (Özkan, 1996: 123).

*Tavşan gelmiş **yamaçtan**.*

***Dedelerdän** bize kalmış* (123).

1.1.6.3. Türkiye Türkçesinde Ayrılma Hâli Eki

Ayrılma hâli eki, cümlede fiilin gösterdiği hareketin kendinden uzaklaştığını ifade etmek için kullanılır. Ayrılma hâli eki *-dAn* eki ile karşılanır (Korkmaz, 2009: 309).

Türkiye Türkçesinde Ayrılma Hâli Ekinin İşlevleri

Eklendiği ismi, fiile (*-dan* dolayı, *-dığı için*) ifadesi ve sebep-sonuç ilişkisi ile bağlar (Korkmaz, 2009: 310):

*Mangırları birikecekti. **Sıcaktan** gırtlığı yanmak değil, ölse, limonata, buzlu ayran, Şerbet şöyle dursun, bardağı çeyreğe satılan soğuk su bile içmezdi* (YYB: 290).

Hareketin vaktini bildirir:

Bizimkiler yarın sabah erkenden yola çıkacaklar (Korkmaz, 2009: 311).

Eklendiği ismi, fiile bir nesnenin hangi maddeden yapıldığını gösterme ilişkisi ile bağlar (Korkmaz, 2009: 312):

*Solda muallimin limon **sandığından** kütüphanesi, bir ikinci sedir, çocuğun ders yaptığı mini masa mevcuttur* (TŞB: 312).

+DAn ekiyle sebep bildiren zarf tümlerci oluşturur:

Sevincinden zıplıyor (Hatiboğlu, 1981: 154).

Ayrılma hâli eki, ikilemelerde de yer alır: *ağızdan ağza, doğrudan doğruya, yıldan yıla, açıktan açığa* (Çotuksöken, 2011: 61).

Doğrudan doğruya ikinci -sayfaya daldı. Kimbilir, belki de taahhüt işlerinin ilanlarına bakıyordur (YYB: 142).

Eklendiği ismi "vasıtası ile" anlamını veren vasıta ilişkisiyle fiile bağlar (Korkmaz, 2014: 320):

Biz bu olayları çok uzun yıllardan sonra çeşitli anı kitapları ile basın röportajlarından öğrenecektik (TŞK: 320).

Kısaltma öbeklerinden ayrılma öbeğini yapar. Ayrılma hâli eki almış bir ismin yalın hâlindeki bir başka isim ile kurduğu sözcük öbeğidir: *içten pazarlıklı, gözden irak* (Delice, 2012: 40).

Eklendiği isimi, başka bir isim veya fiile bir bütün parçasını gösterme, bütünden gelme ilişkisi ile bağlar (Korkmaz, 2014: 313):

Ağacın dallarından her biri üzerinde kuşlar ötüyordu (TŞK: 313).

Bir oluş ve kılışın çıkış noktasını, hareketin nerden başladığını gösterir (Korkmaz, 2014: 310):

Ağzından acı sular aktı, parmağını boğazına sokarak zorla istifra etmek istedi. Ne yapmak istedi ise nafîle Karnının ağrısı geçmedi (YYB: 62).

1.1.6.4. Irak Türkmen Türkçesinde Ayrılma Hâli Eki

Irak Türkmen Türkçesinde ayrılma hâli eki *-dAn /-tAn, -nAn* şeklindedir. *-nAn* ayrılma hali eki Irak Türkmen Türkçesinde yapılan araştırmalarda belirtilmemesinden dolayı incelenen sözlük ve metinlerde *m* ve *n* seslerden sonra *-nAn* ayrılma hâli eki kullanıldığı tespit edildi: *imannan* "imandan", *ilannan* "yilandan", *oğlannan* "oğlandan"*bayramnan* "bayramdan" (Terzibaşı, 2011: 255, 275, 239).

Irak Türkmen Türkçesinde Ayrılma Hâli Ekinin İşlevleri

Bir oluş ve kılışın çıkış noktasını, hareketin nerden başladığını gösterir:

*Bahtı arzı, ä:li ä:lindel, ätä:gi bälindel, **kuyyıdan** su çä:kiri.* "Baktı, Arzu eli elinde, eteği belinde kuyudan su çekiyor." (AK: 30).

*Kıza kaçā- kaçā **damnan** ä:ndi aša:ğıya.* "Kız koşa koşa damdan aşağı indi." (ITHM: 38).

Zaman gösteren isimlerde oluş ve kılışın zamanını bildirir:

*Üçi de oturdılar, şam ä:tsinnä:r. **Şamdan** sora dedi: koyluye gä gülüş tuta:ğın baħağ kim kuvvâ:tlıdı?* "Üçü de akşam yemeği yemek için oturdular, akşam yemeğinden sonra gel güreş oynayalım, dedi. Bakalım, kim daha kuvvetli?" (ITHM: 239).

*Bir nāçā **günnen** sora sulta:nın sıra:sı gälli.* "Bir kaç günden sonra sultana sıra gelecek." (ITHM: 221).

Eklendiği ismi zarf ilişkisiyle fiile bağlar:

*Ė:ndi aša:ğıya, yä:tişti suyn ba:şına, tulıgını do:ldırdı, el-üzini pek yähäd, bahtı kamber ka:çırı, gä:ssin yä:tişsin özine, **tälä:sükliünnen** kız, hemen tulıgı a:ttı çignine.* "Aşağı indi, suyun başına yetişti, tulumbayı doldurdu, elini yüzünü yıkadı, baktı kamber kendisine yetişmek için koşuyor, kız telaşından hemen tulumbayı omzuna attı." (AK: 21)

1.1.6. Vasıta Hâli

1.1.6.1. Tarihî Lehçelerde Vasıta Hâli

Köktürkçede Vasıta hâli *+n +In*, şeklindedir (Gabain, 1988: 64), Uygur Türkçesinde *+n, +In/ +un; n ağzında +An*'dir (Eraslan, 2012: 154), Karahanlı Türkçesinde *+n, +IA* (Hacıeminoğlu, 1996: 31), Harezmi Türkçesinde *+n, +In/ +Un* (Eckmann, 1996: 15), Kıpçak Türkçesinde *+In/ +Un, +IA, +IAyIn* (Argunşah, Yüksekaya ve Tabaklar, 2011: 278), Çağatay Türkçesinde *-n, -In/ -Un* şeklindedir (Eckmann, 1996: 91). Eski Anadolu Türkçesinde ise *+In, +IA, +(I)IA* şeklindedir (Gülsevin, 2011: 68). Osmanlı

Türkçesinde vasıta hâli Türkiye Türkçesindeki gibi +(y)lA, ile şeklindedir (Ak vd, 2010. 36).

1.1.6.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Vasıta Hâli Eki

Azerbaycan Türkçesinde vasıta hâli eki +(y)lA ile karşılanır. Köktürkçede kullanılan +In/ +Un vasıta hâli eki Azerbaycan Türkçesinde de kullanılır yalnız kalıplaşmış olarak görülür. *ilkin* "ilk defa, ilk olarak", *diğgätlä* "dikkatle", *maragla* "merakla". (Ercilasun, 2012: 196).

Heç bir ağgoyunlu minicisi Şükranla Ulduza gıbtä edä bilmirdi. (SE: 163).

Türkmen Türkçesinde vasıta hâli eki +lA bulunmamaktadır. Bu yapı, henüz ekleşmemiş olan *bilen* edatıyla karşılanır. Eski vasıta hâli eki +n *ikindi:n*, *öylä:n* gibi örneklerde görülmekte ve ünlü ile biten sözcüklerde ikincil uzunluğa sebep olmaktadır. (Ercilasun, 2012: 282).

Ol özüniñ öy hocalığınıñ derdeseri bilen gümra bolup galıpdır. (TDDS: 271).

Gagavuz Türkçesinde vasıta hâli eki *ile* edatıyla eski +n vasıta ekinin kalıplaşması sonucu ortaya çıkar. Birkaç istisna dışında (*gücülä* "güçle") bu hâl, genel olarak +(I)lAn, benzeşme olduğu durumlardaysa +nAn, +DAn şeklinde kullanılır (Özkan, 2000: 123-124):

Zimba keskin bıçaklan ayırdı eti kemiklerden.

Bu iş oldu ölä ansızından.

Al kannan hep bir aaladın.

Kürülürmiş ilkin damnarı.

1.1.6.3. Türkiye Türkçesinde Vasıta Hâli

Vasıta hâli eki isme gelir; ismi fiile oluş ve kılışın "ne ile, nasıl, ne zaman" yapıldığını gösterme işleviyle bağlar. Köktürkçede +In/ +Un şeklinde kullanılan ek zamanla kullanımını yetirerek *yazın*, *kışın*, *güzün*, *ansızın*, *için için*, *ilkin* gibi kalıplaşmış zarflar oluşturur. Vasıta hâli Türkiye Türkçesinde +(y)lA eki ile karşılanır. (Ergin, 2012, 137). Vasıta hâli ekini Zeynep Korkmaz *vasıta durumu* (Korkmaz, 2009: 322), Muharrem

Ergin *instrumental* eki (Ergin,2012:237), Tahsin Banguoğlu ise *kimle hâli* (Banguoğlu, 2015: 329) olarak adlandırmıştır.

Türkiye Türkçesinde Vasıta Hâli Ekinin İşlevleri

Vasıta hâli fiildeki hareketin, oluş ve kılışın hangi vasıtayla gerçekleştirildiğini bildirir (Korkmaz, 2009: 323):

Nefes alamıyor, elleriyle yakasını koparıyordu (A: 90).

İsmi beraberlik, birliktelik ilişkisiyle fiile bağlar (Korkmaz, 2009: 323):

Önüne gelen bizimle uğraşır. (A: 107).

Vasıta hâli eki, ismi fiile zaman ve miktar bildirme ilişkisiyle bağlar (Korkmaz, 2009: 326):

Vaktiyle ağa çocuklarından dinlediği İstanbul bu değildi (YYB: 158).

+IA vasıta hâli eki zarflar oluşturur (Korkmaz, 2009: 326).

Tırnakları özenle düzelterip kız pembesiyle hafifçe boyanmışlığı, kurt kapanından kurtulmak istercesine odanın koyu griliğini şiddetle tekmeleyen çocuk bacaklarıyla çırpınıyordu (YYB: 201)

-mAk isim-fiil eki, +IA vasıta hâli ekiyle birleşerek "-mak suretiyle" anlamında bir tarz zarfı oluşturur (Korkmaz, 2009: 327):

Adamın bu candan ciddiliğini matrak saymakla da ayrıca hayvanlık ettiğine inanarak. fısıldadı. "Estağfurullah" (YYB:239).

İki ögeyi birbirine bağlar, genellikle "ve" bağlacının yerini tutar (Korkmaz, 2009: 325).

Büyükannesiyile annesinin bütün doğru ve iyi şeyler karşısında emniyetsizlik ve istihfafla buruşan çehresi onda da açılmaya başlamıştı.(A: 132).

1.1.6.4. Irak Türkmen Türkçesinde Vasıta Hâli Eki

Irak Türkmen Türkçesinde *ile* vasıta hâli ekleşme ve ses benzeşmesi sonucu *-Dan*, *-nAn* şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Ayrılma hâli ekinde belirttiğimiz gibi vasıta hâli ekinde de aynı durum görülür *n* ve *m* seslerinden sonra *-nAn* vasıta hâli eki eklenir: adamnan "adam ile", oğlannan "oğlan ile" (Haydar, 1979, 205).

Ağacı kâ:sim hatta sa:tum eyzini, para:siydan baba:mçin, nänä:mçin, arvad uşa:ğımçin yämäğ a:lum. "Ağaç keseyim, hatta satayım; parasıyla babam için, annem için, eşim ve çocuğum için yemek alayım." (ITHM: 222)

Gä:din adamnan arva:dı gä:tirin bura. "Gidin, adam ile kadını buraya getirin." (Haydar, 1979, 28).

Männä:n sä:n yolda:şığ/ Bir kutu kuma:şığ/ Tayyaraya minnä:riğ/ Yä:şil mäktup ya:za:riğ/ Başka:nımız gelende/ Aya:ğına kağa:riğ (ITÇO: 102)

Irak Türkmen Türkçesinde Vasıta Hâli Ekinin İşlevleri

Vasıta hâli, fiildeki hareketin oluş ve kılışını hangi vasıtayla gerçekleştirdiğini bildirir:

Adam kusrağıdan gä:tirdi özünüçin arva:dın. "Adam atıyla karısını getirdi ona." (KA: 97).

Men de orda ha:zıram ö:züm ayağımnan gellem. "Ben de orda hazırım, kendi ayağımla gelirim." (Haydar: 11).

İki öğeyi birbirine bağlar, genellikle "ve" bağlacının yerini tutar

Günnä:rin bir günündä bir arvattan bir kişi varydı amma: arvat bir ga:zballa:ydı bu kişiye çoh 'azyet vä:rirdi. "Günlerden bir gün bir kadın ve eşi vardı; bu kadın çok sinirliydi, eşine hep eziyet ediyordu." (Haydar: 11)

Bir anaydan bir baba, dä:dilär: biz uşa:ğımız vä:rriğ. "Bir anne ile bir baba, biz çocuğumuzu veririz dediler." (Haydar: 11)

1.1.7. Eşitlik Hâli

1.1.7.1. Tarihî Lehçelerde Eşitlik Hâli

Köktürkçede Eşitlik hâli *+ça/+çä*; 3. şahsılarda: *+nça/+nçä* şeklindedir (Gabain, 1988: 71). Eşitlik hâli, Uygur Türkçesinde *+çA*'dir (Eraslan, 2012: 152). Karahanlı Türkçesinde *+çA* (Hacıeminoğlu, 1996: 30), Harezmi Türkçesinde *+ça*, 3. şahıs iyelik ekinden sonra *+nça*, (Eckmann, 1996: 15), Kıpçak Türkçesinde *+çA* (Argunşah, Yüksekaya ve Tabaklar, 2011: 278), Çağatay Türkçesinde *+ça* şeklindedir (Eckmann, 1996: 91). Eski Anadolu Türkçesinde ise *+CA* (Gülsevin, 2011: 74), Osmanlı Türkçesinde eşitlik hâli, *+cA* şeklindedir (Ak vd, 2010. 36).

1.1.7.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Eşitlik Hâli Eki

Azerbaycan Türkçesinde eşitlik eki *bänzätmä goşması* olarak adlandırılır (Naskali, 1997:39). Eşitlik hâli eki Azerbaycan Türkçesinde *+cA* şeklindedir: *üslubca* "üslubca" (SE:11)

Säncä, ağıbäti necä olacağdır? (SE: 124).

Müncä çıhan göz çıhubdır, sänsä mänä bu ğalan sol gözümü bä:hş edirsä:n (SE: 228).

Türkmen Türkçesinde *akvativ goşulması* (Naskali, 1997:39). diye adlandırılan eşitlik hâli eki *+çA* ile karşılanır. *aadatça* "âdete göre" *sençe* "sana göre" (Kara, 2012: 109).

Çagıldan biniatlı caylar adatça köp gatlı bolanda-da çökmeyär (TDDS: 222).

İlde bir näzenin tapılmaz sençe, Barça älem saña intizar olar (TDDS: 613).

Gagavuz Türkçesinde eşitlik hâli eki *+CA* eki ile karşılanır (Özkan: 1996: 124)

Doçu hep ölecü yatardı

Esmercü topraam

Deerim aklımca (124).

1.1.7.3. Türkiye Türkçesinde Eşitlik Hâli

Türkiye Türkçesinde eşitlik hâli, cümle içinde, isimler ile fiiller arasında eşitlik, gibillik, benzerlik ilişkisi kurar. Eşitlik hâli eki isimi fiile bağlar (Korkmaz, 2009: 328). Türkiye Türkçesinde eşitlik hâli için farklı adlandırmalar kullanılmıştır. Muharrem Ergin *eşitlik ekleri* (Ergin, 2012: 239), Tahsin Banguoğlu *kimce hâli* (Banguoğlu, 2015: 329), Zeynep Korkmaz ise *eşitlik hâli* (Korkmaz, 2009: 328) olarak adlandırmıştır.

Türkiye Türkçesinde Eşitlik Hâli Ekinin İşlevleri

Eşitlik hâli eki isimlere gelerek özellikle sıfatlara gelerek eşitlik, benzerlik, görelilik gibi kavramlar ortaya çıkarır (Hatipoğlu, 1981: 44)

Pek çocukça bir şey söylemişim gibi hep birden güldüler (A: 59).

Eklendiği isim ile fiiller veya başka isimler arasında büyüklük ve miktar bildiren isimler kurar (Korkmaz, 2009: 329).

Mahrumiyet içinde büyümüş aylarca cebi para görmemiş bir insan için bir maiyet memuru maaşı (A: 55).

Dermanı kesildi, ıslak toprağa boylu boyunca uzandı (YYB: 62).

1.1.7.4. Irak Türkmen Türkçesinde Eşitlik Hâli

Irak Türkmen Türkçesinde eşitlik hâli eki +cA eki ile karşılaşılır. Yine bu ekin Irak Türkmen Türkçesinde teklik ve çokluk 3. şahıs ekinden sonra zamir n'siz olarak kullanıldığı görülür: *a:rdı+ca* "ardınca" , *arhala:rı+ca* "arkalarınca" (Haydar:206).

Gä a:rdımca. ko:ylı düştü ardıca gä:ttılär gä:t gä:t gä:cä o:ldı, ta:cırın ä:vinä yä:riştılär. "Gel arkamdan; köylü arkasında gittiler, gide gide gece oldu tacırın evine yetiştiler." (ITHM: 237).

Irak Türkmen Türkçesinde Eşitlik Hâli Ekinin İşlevleri

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Irak Türkmen Türkçesinde de eşitlik hâli eki eklendiği isim ile fiiller veya başka isimler arasında büyüklük ve miktar bildiren isimler kurar (Korkmaz, 2009: 329).

*Bildiğimiz kimin dā:vā bö:yük hayva:ndı, sabırlıdı çoğ fayda:lıdı, a:ğır yük ka:ldırır, **günlerce** yä:riri yo:rılmaz, susuz olmaz.* "Bildiğimiz gibi deve büyük hayvan, sabırlı, çok faydalı, ağır yük kaldırır, günlerce yürür, yorulmaz, susamaz." (ITHM: 259)

İkinci işlevi kadar anlamı veren zarflar yapar.

Ağırlyca pa:mbyğ çä:kti ka:riyā vä:rdi. "Ağırlyğınca pamuk çekti, kadına verdi." (AK: 28).

1.2. İyelik Ekleri

İyelik ekleri ismin karşıladığı nesnenin kime, neye ait olduğunu belirten eklerdir.

1.2.1. Tarihî Lehçelerde İyelik Eki

Köktürkçede İyelik Ekleri

Köktürkçede iyelik eklerinin sadece düz ünlülü şeklinin kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 1: Köktürkçede İyelik Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	+Im	+ImIz
2. şahıs:	+In,+Ig/ +Ig	+InIz/ +InIzlar, +IgIz/ +IgIz
3. şahıs:	+sI/ +I	+sI/ +I, +lArı (Gabain, 1988: 70).

Uygur Türkçesinde İyelik Ekleri

Uygur Türkçesinde iyelik ekleri, köktürkçe Türkçede olduğu gibi teklik 3. şahıslarda ve çokluk 1. şahıslarda iyelik eki sadece düz düz ünlülü şekilde kullanılmıştır.

Tablo 2: Uygur Türkçesinde İyelik Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	+m+Im +Um Mani sahası metinlerde +A olur	+mIz
2. şahıs:	+ng	+ngIz/ +ngUz
3. şahıs:	+sI/ +I	+lArI (Eraslan, 2012: 159-163)

Karahanlı Türkçesinde İyelik Ekleri

Karahanlı Türkçesinde teklik 1. şahıslarda iyelik eki sadece +m şeklinde görülmektedir. Teklik 2. şahıslarda da da iyelik eki sadece +η şeklinde kullanılmaktadır.

Tablo 3: Karahanlı Türkçede İyelik Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	+m	+mIz/+mUz
2. şahıs:	+η	+ηIz/ +ηUz
3. şahıs:	+sI/ +I	+lArI (Argunşah vd.,2011: 37)

Harezm Türkçesinde İyelik Ekleri

Harezm Türkçesinde kullanılan iyelik eklerinde düzlük yuvarlaklık uyumunun korunduğu ve uyum dışında bırakıldığı örnekler mevcuttur.

Tablo 4: Harezmi Türkçesinde İyelik Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	+Im/ +Um	+mIz, +ImIz/ +UmIz/ +UmUz,
2. şahıs:	+In/ +Un	+nIz/ +nUz, +InIz/ +UnUz, +UnIz
3. şahıs:	+I/ +U +sI,	+IArI (Eckmann, 1996: 16)

Kıpçak Türkçesinde İyelik Ekleri

Kıpçak Türkçesinde kullanılan iyelik eklerinde hem düzlük-yuvarlaklık uyumuna giren hem de uyum dışı kalan eklerin kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 5: Kıpçak Türkçesinde İyelik Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	+m, +Im/ +Um	+mIz, +ImIz/ +UmUz, +ImUz
2. şahıs:	+In/ +Un (nadiren +n)	+InIz/ +UnUz/ +InUz/ +UnUz
3. şahıs:	+I/ +U +sI,	+IArI (Argunşah vd., 2011: 275-276)

Çağatay Türkçesinde İyelik Ekleri

Karahanlı Türkçesinde olduğu gibi Çağatay Türkçesinde de teklik 3. şahıslarda iyelik ekinin sadece düz ünlülü şeklinin kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 6: Çağatay Türkçesinde İyelik Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	+m +Im/ +Um	+mIz, +ImIz/ +UmUz/ +UmIz
2. şahıs:	+n, +In/ +Un	+nIz/ +InIz/ +UnUz/ +UnIz
3. şahıs:	+sI, +I	+IArI (Eckmann, 1996: 91).

Eski Anadolu Türkçesinde İyelik Ekleri

Eski Anadolu Türkçesinde teklik 1. şahıslarda iyelik eki, sadece yuvarlak ünlülerle kullanılmıştır. Çokluk 1. ve 2. şahıslarda da sadece yuvarlak ünlülü şekilleri görülür.

Tablo 7: Eski Anadolu Türkçesinde İyelik Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	+Um	+UmUz
2. şahıs:	+In/ +Un	+UnUz
3. şahıs:	+sI, +I	+lArI (Gülsevin, 2011: 12).

Osmanlı Türkçesinde İyelik Ekleri

Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi Osmanlı Türkçesinde de teklik 1. şahıslarda iyelik eki sadece yuvarlak ünlülü şekliyle kullanılmıştır.

Tablo 8: Osmanlı Türkçesinde İyelik Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	+Um	+ImIz/ +UmUz
2. şahıs:	+In/ +Un	+InIz/ +UnUz
3. şahıs:	+sI, +I	+lArI (Ak vd, 2010. 38-42).

1.2.2.Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde İyelik Ekleri

Azerbaycan Türkçesinde iyelik eki 1. ve 2. şahıslarda ünlüyle biten sözcüklere eklenirken araya düzlük-yuvarlaklık uyumuna göre -I/- -U- bağlayıcı ünlüsü getirilerek sözcüğe bağlanır: *ev-i-m*, *göz-ü-m*. Teklik 3. şahıs iyelik eki ünsüzle biten sözcüklerden sonra +I/ +U; ünlü ile biten sözcüklerden sonra ise +sI/ +sU şeklindedir (Ercilasun, 2012: 194): *evim*, *evin*, *evi*, *evimiz*, *eviniz*, *evi*. Azerbaycan Türkçesinde iyelik eki *mänsubiyyät şakilçiläri* olarak adlandırılır (Naskali, 1997: 57).

Här nä zähäriniz varsa, hamısın tökün. (SE: 86)

Azerbaycan Türkçesinde kullanılan iyelik ekleri şunlardır:

Tablo 9: Azerbaycan Türkçesinde İyelik Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	+Um/ +Im	+ImIz/ +UmUz
2. şahıs:	+In/ +Un	+InIz /+UηUz
3. şahıs:	+I/ +U +sI/ +sU,	+I/ +U +sI/ +sU,

Türkmen Türkçesinde iyelik eki *değişlilik goşulmaları* diye adlandırılır (Naskali, 1997: 57). Ünlü ile biten isimlere iyelik 1. ve 2. teklik ve çokluk şahıs ekleri eklendiği zaman sözcüğün sonundaki ünlü uzar: *çağa+m> çaga:m-* "çocuğum" *çağa+ñ> çaga:ñ* "çocuğun" (Söyegov, 2000:49). *ata:m, ata:ñ, atası, ata:mız, ata:ñız, atası.*

Gulluk vezipesi boyunça gelmäge rugsat etmek.(TTDS: 9)

Türkmen Türkçesindeki iyelik ekleri şunlardır:

Tablo 10: Türkmen Türkçesinde İyelik Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	+m, +Im/+Um	+mIz
2. şahıs:	+ñ	+ñIz
3. şahıs:	+I, +sI	+sI/ +I (Söyegov: 49)

Gagavuz Türkçesinde *saabilik afiksleri* (Naskali, 1997:57) diye adlandırılan iyelik eki, ünsüzle biten sözcüklere eklendiğinde araya +I yardımcı ünlüsü getirilir. Yine bu ek /ak/, /ek/ ses gurubu ile biten isimlere eklendiğinde sondaki ünsüz, ğ ünsüzüne dönüşerek kaybolur ve a ünlüsü uzar; kalın sıralı sözcüklerde /a:/, ince sıralı sözcüklerde /ä:/ uzun ünlüleri kullanılır. Teklik 3. şahıs eki böylece /a:/ veya /ä:/ ünlüsüne dönüşür: *dernääm* "derneğim", *dernään, dernää, dernäämiz, dernääniz, dernekleri* (Özkan, 1996: 129).

Benim ne anam var, ne babam,

Ne kardaşım, ne kızkardaşım (Özkan, 1996: 212)

Gagavuz Türkçesinde iyelik ekleri şunlardır:

Tablo 11: Gagavuz Türkçesinde İyelik Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	+Im, +am	+mIz
2. şahıs:	+In, +A:n	+nIz
3. şahıs:	+sI/ +I	+lArI

1.2.3. Türkiye Türkçesinde İyelik Eki

İyelik ekleri, isimler arasında bağlantı kuran, ismin karşıladığı nesnenin kime, neye ait olduğunu bildiren, sahiplik gösteren eklerdir. -I/ -U, -sI/ -sU üçüncü şahıs ekleriyle isim çekim ekleri arasına zamir n'si gelir: *el-i-n-i, el-i-n-e, el-i-n-de, el-i-n-den*.

Aklımı başıma toplayıp çenemi tutmalı , devlete millete dua etmeliydim (YYB: 58).

Türkiye Türkçesinde iyelik ekleri şunlardır:

Tablo 12: Türkiye Türkçesinde İyelik Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	+m, +Im/ +Um	+mIz, +mIz/ +UmUz
2. şahıs:	+In/ +Un	+InIz /+UnUz
3. şahıs:	+I/ +U +sI/ +sU,	+lArI (Korkmaz, 2009: 277)

Türkiye Türkçesinde İyelik Ekinin İşlevleri

İyelik eki, bir ismi başka bir isme bağlama ve aynı zamanda bir belirtme görevi de yüklenmiştir.

Evli miydi? Çoluk çocuğu var mıydı? Çoluk çocuktan geçtim, anası, babası, kaynanası filan vardı da, bütün bu boğazları beslemek için mi uykusuzluktan böylesine haraptı ? (YYB: 68).

1.2.4. Irak Türkmen Türkçesinde İyelik Eki

Irak Türkmen Türkçesinde iyelik ekleri, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ismin karşıladığı nesnenin kime ve neye ait olduğunu bildiren eklerdir.

Tablo 13: Irak Türkmen Türkçesinde İyelik Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	+m, +Im/ +Um	+ImIz/ +UmUz
2. şahıs:	+v	+vUz,
	Tuzhurmatu ağzı	
	+y	+yIz/ +yUz
3. şahıs:	+I, +sI/sU,	+lArI (Şahbaz, 1979: 445)

Irak Türkmen Türkçesinde teklik 1. şahıs iyelik eki, -m/ -(I)m ile karşlanır *babam*, *nenem* "annem" (Hürmüzlü, 2013: 40)

Dädi oğlum bılar hiç oğımulla:r. "Oğlum bunlar hiç okumuyorlar, dedi." (AK: 21)

Türkiye Türkçesindeki teklik 2. şahıs iyelik eki +n, +(I)n/ +(U)n, Irak Türkmen Türkçesinde Kerkük ağzında +v, +(I)v/ +(U)v, Tuzhurmatu ağzında +y, +(I)y/ +(U)y eki ile karşlanır. Bunun nedeni de damak n (ŋ) sesinin /v/ ye ve /y/ ye dönüşmüş olmasıdır (Hürmüzlü, 2013:40).

Kerkük, Erbil, Karahan, Kızrabat, Hanekin, Şahraban, Mendeli ve Bedre'de yaşayan Türkmenlerin ağızları /v/ gurubuna girmektedir. Bu ek Afganistan'da yaşayan Afşar ağzında, Azerbaycan'da Kuba'nın kuzeyindeki bazı köylerde de rastlanır. *gävluv* "gönlün", *ba:şıv* "başın", *yäriv* "yerin" (Haydar, 1979: 207).

Oğlan tuttu kıızı sıhtı kucağına..Öpti..koğladı..Bilä:zigi tahtı ko:luna, dä:di gät evä, nenev sä:ni vırmasın. "Oğlan kıızı tuttu, sarıldı, öptü, kokladı, bileziği koluna taktı; "Eve git." dedi, annen seni dövmesin." (AK, 23).

Y'li şekil ise Tuzhurmatı, Tazehurmatı, Beşir, Bayat, Bastamlı, Abbut, Zengili, Bıravçılı ve Çardahlı köylerinde kullanılmaktadır. Ayrıca Musul Türkmen ağzı, Altınköprü, Kifri, İmam Zeynelabidin ve Karatepe ağzı bu gruba girmektedir. Bu şeklin Karayimce, Erivan yöresindeki Azerbaycan ağızlarında, Güney-doğu Anadolu ve batı

Karadeniz Bartın ağızlarında da da kullanıldığı görülmektedir *gävliy* "gönlün", *ba:şıy* "başın", *yäriy* "yerin" (Haydar, 1997: 207).

Dä:di ya:vi Fatma han bälä üz gö:züy turştu, burnuy şışip üzüy şışipti, kapkara olupsan." dedi Fatma neden yüzün gözün düşmüş; burnun, yüzün şişmiş; kapkara olmuşsun?" (Haydar, 1997: 141).

Teklik 3. şahıs eki ünsüzle biten isimlerden sonra, +I/ +U, ünlü ile biten sözcüklerden sonra ise +sI/ +sU ile karşılanır: *kızı* "kızı", *nenesi* "annesi".

Gä:ldi bı kıztı istä:di baba:sınnan. "Geldi, bu kızını babasından istedi." (AK: 25).

Şah dä:di; o melikin hikâyä:si nä:di? "Şah dedi ki, o melikin hikayesi nedir?" (ITHM: 250)

Çokluk 1. şahıs iyelik eki Irak Türkmen Türkçesinde +(I)mIz/ +(U)mUz eki ile karşılanır.

Yurdumuz kıymätli

Ķäynär a:ltun gözü var

Ķahraman başka:nımız

Parlayan yulduzu var

'Ahde hilaf ätmäyän

Ordumuzun sö:zü var (ŞKT: 52)

Irak Türkmen Türkçesinde, çokluk 2. şahıs iyelik eki +(U)vUz, +(I)yIz/ +(U)yUz şeklindedir. Teklik 2. şahıs eklerinde olduğu gibi damak *n* (*ŋ*) sesinin /v/ ye ve /y/ ye dönüşmüştür dolayısıyla iki guruba ayrılmıştır "v" ve "y" gurubu:

V'li şekli çokluk 2. şahıs eki +(U)vIz/ +(I)vIz ile karşılanır: *haqquvuz* "hakınız", *hábä:rivuz* "haberiniz", *baħça:vuz* "bahçeniz"

"*Bö:yügüvüz haħsıdı?" dädillär "budi" dedi.* "Büyüğünüz hangisi, dediler; Bu, dedi." (KA: 22).

Y'li şekli ise çokluk 2. şahıs eki +(I)yIz/ +(U)yUz ile karşılanır bu ek düz ve yuvarlak ünlülü olarak kullanılır: *eviyiz ~evyiz* "eviniz", *baħça:yız* "bahçeniz", *ba:la:yız* "yavrunuz"

Gä:din kã:yin nä:nä:yız ya:nına sälä:yin bir kız gördüğ bälä şiriniydi, bälä 'aħkiliydi. "Gidin kaynananızın yanına, çok güzel ve çok akıllı bir kız gördüğünüzü söyleyin." (AK: 74)

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Irak Türkmen Türkçesinde de çokluk 3. şahıs iyelik eki +IArI ekiyle karşılanır: *balala:rı* "yavruları", *ävlä:ri* "evleri",

Olar da a:ltun para kisälü:ri aştılar istediler apa:rsınnar "Onlar da altın, para dolu keseleri açmak istediler." (ITHM: 249)

Irak Türkmen Türkçesinde İyelik Ekinin İşlevleri

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Irak Türkmen Türkçesinde de iyelik eklerinin işlevi, ismi başka bir isme bağlamaktır.

Veli 'Ali'ye dã:di: koy biz vefa:lı ola:ğın yãmü:ğimizi teħsim ädã:ğın. "Veli Ali'ye 'Bırak biz vefalı olalım, yemeğimizi bölüştürelim.' dedi." (ITHM: 12)

Irak Türkmen Türkçesinde 1. şahıs teklik ve çokluk iyelik ekleri ile 3. şahıs teklik ve çokluk iyelik ekleri, Türkiye Türkçesi ile aynıdır.

BÖLÜM II.

FİİL ÇEKİM EKLERİ

2.1.Şahıs Ekleri

2.1.1.Tarihî Lehçelerde Şahıs ekleri

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi tarihî lehçelerdeki şahıs ekleri de üç grupta değerlendirilmektedir: Zamir kökenli, iyelik kökenli ve emir kipindeki şahıs ekleri.

Köktürkçede Şahıs Ekleri

Köktürkçede 1. tipteki şahıs ekleri, şahıs zamirleriyle ifade edilir. 2. ve 3. tip şahıs eklerinin ise ekleşmiş olarak kullanıldığı görülmektedir.

I.Tip / Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Tablo 14: Köktürkçede Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>mān</i>	<i>biz</i>
2. şahıs:	<i>sān</i>	<i>siz/ sizlār</i>
3. şahıs:	<i>ol</i>	<i>olar/ lar</i> (Gabain, 1988: 80)

II. Tip / İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Tablo 15: Köktürkçede İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>-Im</i>	<i>-ImIz</i>
2. şahıs:	<i>-Iŋ, -Ig</i>	<i>-IŋIz</i>
3. şahıs:	<i>-sI</i>	<i>-sI, -lAr</i> (s: 80)

III. Tip/ Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

Tablo 16: Köktürkçede Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>-(A)ıın</i>	<i>-(A)Im;</i>
2. şahıs:	\emptyset	<i>-Iı</i>
3. şahıs:	<i>-zU(n)</i>	<i>-zU(n) (s:80)</i>

Uygur Türkçesinde Şahıs Ekleri

Köktürkçede olduğu gibi Uygur Türkçesinde de 1. tip şahıs ekleri, şahıs zamirleri ile karşılaşılır; yalnız çoğul 3. şahıs eki, Uygur Türkçesi döneminden itibaren ekleşmiş olarak *-lAr* şeklinde kullanılır. 2. ve 3. tipteki şahıs ekleri ise ekleşmiş olarak görülür.

I.Tip / Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Tablo 17: Uygur Türkçesinde Zamir Kökenli

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>men/ben</i>	<i>biz</i>
2. şahıs:	<i>sen</i>	<i>siz/ sizler</i>
3. şahıs:	<i>ol/ \emptyset</i>	<i>-lAr (Eraslan, 2012: 331)</i>

II. Tip / İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Tablo 18: Uygur Türkçesinde İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>-m</i>	<i>-mIz/ -mUz (nadiren)</i>
2. şahıs:	<i>-ng</i>	<i>-ngIz</i>
3. şahıs:	\emptyset	<i>-lAr (s. 331)</i>

III. Tip/ Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

Tablo 19: Uygur Türkçesinde Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	-ayın/-eyin, -yın/- yin	-alım/ -elim, -lım/ -lim
2. şahıs:	-gil/ -gil	-η/ - ηlAr
3. şahıs:	-zun/ -zün	-zunlar/ -zünler (s. 346)

Karahanlı Türkçesinde Şahıs Ekleri

Zamir kökenli şahıs eklerinin Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren ekleştiği görülmektedir. Bu durum, 1. çokluk şahsın bu dönemde *-mIz* olarak kullanılmasıyla örneklendirilebilir.

I.Tip / Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Tablo 20: Karahanlı Türkçesinde Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>men</i>	<i>-mIz</i>
2. şahıs:	<i>sen</i>	<i>-siz</i> (Sadece Kutadgu Bilig'teki tek örnekte rastlanır.)
3. şahıs:	<i>Ø</i>	<i>+lAr</i> (Hacıeminoglu, 1996: 182-183)

II. Tip / İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Tablo 21: Karahanlı Türkçesinde İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>-m</i>	<i>-mIz/ -mUz</i>
2. şahıs:	<i>-ng</i>	<i>-ηIz, -ηUz</i>
3. şahıs:	<i>Ø</i>	<i>lAr</i> (Hacıeminoğlu, 1996: 184-185)

III. Tip/ Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

Tablo 22: Karahanlı Türkçesinde Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>-ayın/ -eyin, -yın/ -yin, -ay /-ey -ayı/ -eyi, -y /-yi, -eyim</i>	<i>-alum / -elim, -lum / -lim</i>
2. şahıs:	<i>Ø, -gil / -gil, -gın/ -gin</i>	<i>-ñ/ -ñlar</i>
3. şahıs:	<i>-su /-sü, -sun/-sün, -sun /-süni</i>	<i>-sular/ -süler,-sunlar/ -sünler (Hacıeminoğlu, 1996: 190-193)</i>

Harezmi Türkçesinde Şahıs Ekleri

Harezmi Türkçesinde 1. ve 2. tipte şahıs ekleri, şahıs zamirleriyle karşılanır. Yalnız çoğul 1.şahıslarda hem ekleşmiş hem de şahıs zamirleriyle işaretlenmektedir. 3. tip şahıs ekleri, ekleşmiş olarak görülür.

I.Tip / Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Tablo 23: Karahanlı Türkçesinde Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>mān</i>	<i>biz/ miz</i>
2. şahıs:	<i>sen</i>	<i>siz/ sizler</i>
3. şahıs:	<i>ol</i>	<i>-lAr (Eckmann, 1996: 30-32)</i>

II. Tip / İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Tablo 24: Karahanlı Türkçesinde İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>mān</i>	<i>biz/ miz</i>
2. şahıs:	<i>sān</i>	<i>siz</i>
3. şahıs:	<i>Ø</i>	<i>-lAr (Eckmann, 1996: 34)</i>

III. Tip/ Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

Tablo 25: Karahanlı Türkçesinde Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>-ayın, (nadiren), -ayım</i> <i>-ğayın/ -gäyin; -ğayım/ -gäyim</i>	<i>-alıñ, (nadiren) -alım;</i> <i>-ğalıñ/ -gäliñ</i>
2. şahıs:	<i>-ğıl/ -gil, -ğul/ -gül</i>	<i>-ñ, -ıñ, -ıñız, -ıñlar, -uñ, -uñız</i>
3. şahıs:	<i>-sun/ -su</i>	<i>-sunlar (Eckmann, 1996: 27)</i>

Kıpçak Türkçesinde Şahıs Ekleri

Kıpçak Türkçesinde 1. tip şahıs eklerinde karahanlı Türkçesinde olduğu gibi şahıs zamiriyle kullanılır; yalnız çoğul 3. şahıslarda ekleşmiş olarak görünür. 2. tip şahıs eklerinde ise tekil 1. ve 2. şahıs bildirmek için hem şahıs zamirleri hem de ekleşmiş olarak kullanılır. 3. tipteki şahıs ekleri ise ekleşmiş olarak kullanılır.

I. Tip / Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Tablo 26: Kıpçak Türkçesinde Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>men/ ben</i>	<i>biz/miz</i>
2. şahıs:	<i>sen</i>	<i>siz/ sizler</i>
3. şahıs:	<i>Ø</i>	<i>-lAr</i>

II. Tip / İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Tablo 27: Kıpçak Türkçesinde İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>-m/ -men</i>	<i>-k/ biz/ miz</i>
2. şahıs:	<i>-ñ/ sen</i>	<i>-nIz/ -nUz/. -nIzlAr</i>
3. şahıs:	<i>Ø</i>	<i>-lAr/- anlar</i>

III. Tip/ Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

Tablo 28: Kıpçak Türkçesinde Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>-AyIm, -GAyIm</i>	<i>-Alı/ -AlIm, -GalIm, -AlIk</i>
2. şahıs:	<i>-GII/ -GUV/ -KII, -GIn, -KIn</i>	<i>-ŋ, -(I/U)ŋIz/ -(I/U)ŋuz, -ŋIA</i>
3. şahıs:	<i>-sIn/ -sUn</i>	<i>-sInlAr/ -sUnlAr</i> (Argunşah vd., 2011: 282-288)

Çağatay Türkçesinde Şahıs Ekleri

Çağatay Türkçesinde 1. tip şahıs eklerinde, tekil 1. ve çoğul 1. ve 2. şahısları bildirmek için şahıs zamirleri kullanılmıştır. 2. tip ve 3. tipteki şahıs ekleri ise ekleşmiş olarak görülür.

I.Tip / Zamir Kökenli Şahıs Ekleri**Tablo 29: Çağatay Türkçesinde Zamir Kökenli Şahıs Ekleri**

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>min</i>	<i>biz</i>
2. şahıs:	<i>sin</i>	<i>siz</i>
3. şahıs:	<i>Ø</i>	<i>-lar/ -lär</i>

II. Tip / İyelik Kökenli Şahıs Ekleri**Tablo 30: Çağatay Türkçesinde İyelik Kökenli Şahıs Ekleri**

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>-m</i>	<i>-k</i>
2. şahıs:	<i>-ŋ</i>	<i>-ŋiz</i>
3. şahıs:	<i>Ø</i>	<i>-lär</i>

III. Tip/ Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

Tablo 31: Çağatay Türkçesinde Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	-ay(in) -ay min, -ayım nadiren	-alın
2. şahıs:	-ğil/ -ğIn	-(ı)ñız/ -(ı)ñızlar, -(u)ñız/ -(u)ñızlar
3. şahıs:	-sun (nadiren -dik)	-sunlar, -diklär (Eckmann, 1996,95-100).

Eski Anadolu Türkçesinde Şahıs Ekleri

Eski Anadolu Türkçesi döneminde şahıs bildirmek için ekleşmiş şahıs işaretçileri kullanılır. Şahıs zamirleri yalnız 1. tip tekil 1. şahıslarda görülür.

I. Tip / Zamir Kökenli Şahıs Ekleri**Tablo 32: Eski Anadolu Türkçesinde Zamir Kökenli Şahıs Ekleri**

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	-vAn/ -vAnIn/ -vAm, -In, -Am, men	-Uz
2. şahıs:	-sIn	-sIz
3. şahıs:	Ø	-lAr (Gürer, 2011: 93).

II. Tip / İyelik Kökenli Şahıs Ekleri**Tablo 33: Eski Anadolu Türkçesinde İyelik Kökenli Şahıs Ekleri**

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	-m	-k
2. şahıs:	-n	-nUz
3. şahıs:	Ø	-lAr (Gürer, 2011: 89-90)

III. Tip/ Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

Tablo 34: Eski Anadolu Türkçesinde Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>-ayın/ -eyin</i>	<i>-alum/ -elüm</i>
2. şahıs:	<i>-ğil/ -gil</i>	<i>-ñ; -Uñ, -ñUz, -UñUz</i>
3. şahıs:	<i>-sun/ -sün</i>	<i>-sUnlAr/ -sünler</i> (Timurtaş, 2012: 129-130).

Osmanlı Türkçesinde Şahıs Ekleri

Osmanlı Türkçesi döneminde şahıs ekleri üç tipte de ekleşmiş olarak kullanılır

I.Tip / Zamir Kökenli Şahıs Ekleri**Tablo 35: Osmanlı Türkçesinde Zamir Kökenli Şahıs Ekleri**

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>-Im/ -Um</i>	<i>-Iz/ -Uz</i>
2. şahıs:	<i>-sIn/ -sUn</i>	<i>-sInIz/ -sUnUz</i>
3. şahıs:	<i>Ø</i>	<i>-lAr</i>

II. Tip / İyelik Kökenli Şahıs Ekleri**Tablo 36: Osmanlı Türkçesinde İyelik Kökenli Şahıs Ekleri**

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>-m/</i>	<i>-k</i>
2. şahıs:	<i>-n</i>	<i>-nIz/ -nUz</i>
3. şahıs:	<i>Ø</i>	<i>-lAr</i>

III. Tip/ Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

Tablo 37: Osmanlı Türkçesinde Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	-Im/ -Um	-In/ -Un
2. şahıs:	Ø	-InIz/ -UnUz
3. şahıs:	-sIn/ -sun	-lAr (Ak vd, 2010:44-52).

2.1.1.Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Şahıs Ekleri

Azerbaycan Türkçesinde *şahıs şakilçiləri* (Naskali, 1997: 90) olarak adlandırılan şahıs ekleri Türkiye Türkçesinde olduğu gibi zamir kökenli, iyelik kökenli ve emir kipindeki şahıs ekleri olarak değil, 1. şahsın tekliği ve çokluğu, 2. şahsın tekliği ve çokluğu, 3. şahsın tekliği ve çokluğu şeklinde incelenmektedir. Bu başlıklar altında hangi zaman ve kip çekiminde hangi şahıs ekinin getirildiği bilgisi yer almaktadır. (Budagova, 1980: 299-301)

Azerbaycan Türkçesindeki şahıs ekleri, Türkiye Türkçesindeki gibi üç başlık altında şöyle sınıflandırılabilir:

I.Tip / Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Azerbaycan Türkçesinde zamir kökenli şahıs eklerinin teklik 1. ve 2. şahıslarının Türkiye Türkçesinden farklı olarak geniş ünlülü *-am/ -äm* ve *-san/ -sän* şeklinde olduğu görülmektedir. Çokluk 1. şahıs eki ise Türkiye Türkçesinde iyelik kökenli şahıs eklerinde olduğu gibi yanındaki ünlüye bağlı olarak *-ıg/-ik*, *-uğ /-ük* şeklinde kullanılır. 2. çokluk şahıs eki, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *-sInIz/ -sUnUz* şeklindedir; ancak, bu ekin kısaltılmış şekli olan *-sIz /-sUz* eki özellikle sözlü dilde daha yaygın kullanılmaktadır. 3. teklik şahıs çekimi ya eksiz ya da *-dIr* bildirme ekiyle, 3. çokluk şahıs eki ise ya *-lar/ -lär* ya da *-dIrlAr/ -dUrlAr* ekiyle yapılmaktadır. Zamir kökenli şahıs ekleri, Azerbaycan Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gereklilik ve istek kiplerinin çekiminde kullanılır (Musaoğlu, 2008: 16).

Tablo 38: Azerbaycan Türkçesinde Zamir Kökenli Şahıs Ekler

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	-am/-äm	-ıg/uğ, -ik/ük
2. şahıs:	-san/ -sän	-sIz/ -sUz, -sInIz/ -sUnUz
3. şahıs:	(-dIr/ -dUr)	(-dIr/ -dUr), -lar/ -lär

İndiyä kimi buraya siz ikiniz **gälmişsiniz**, indi dä buradan belä, män sizin yolunuzu **açırım**, - deyə gäti bir ifadə ilä cavab verdi.(SE: 21).

II. Tip / İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Azerbaycan Türkçesinde kullanılan iyelik kökenli şahıs ekleri, birkaç ses değişikliği haricinde Türkiye Türkçesindekiyle aynıdır. II. tip şahıs ekleri, görülen geçmiş zaman ve şart kiplerinin şahıs çekiminde kullanılır (Musaoğlu, 2008: 16).

Tablo 39: Azerbaycan Türkçesinde İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	-m	-ğ/ -k
2. şahıs:	-n	-nIz/ -nUz
3. şahıs:	Ø	-lar/ -lär (s: 16)

*Täk bir sän özün **bilsän** belä mänäviyyatını gün kimi saf, ay kimi parlağ saħla!* (SE: 5).

III. Tip/ Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

Kip ve şahıs kategorisinin aynı ekle verildiği tek kip eki, emir kipi ekleridir. Azerbaycan Türkçesinde emir kipindeki şahıs ekleri, diğer lehçelerde olduğu gibi sadece emir çekiminde kullanılırlar. Emir kipindeki 1. teklik ve çokluk şahıs ekleri Türkiye Türkçesinden farklı olarak 1. teklik şahıs çekiminde *-Im/ -Um*, 1. çokluk şahıs çekiminde ise *-ağ/ -äk* şeklinde kullanılır. Diğer şahısların çekimi Türkiye Türkçesindekiyle aynıdır.

Tablo 40: Azerbaycan Türkçesinde Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	-im	-ağ
2. şahıs:	-sın	-im
3. şahıs:	Ø	-sInIAr (s: 18)

Türkmen Türkçesinde de -Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi şahıs ekleri ayrı bir başlık altında anlatılmamaktadır (Söyegov, 1999: 251-313). Bu lehçede *şahıs aňladyan yönkeme goşulmaları* olarak adlandırılan ve çekim eki sayılan şahıs eklerinin (age.: 10) kullanımının Oğuz Türk lehçelerinden kısmen farklı olduğu görülmektedir. Zamir kökenli 1. teklik şahıs ekinin *-n* ünsüzüyle, 2. çokluk şahıs ekinin *-Is* şeklinde kullanılması ve bazı zaman ve kip çekimlerinde şahıs ekinin hiç kullanılmaması bu farklılıklara örnek olabilir.

Türkmen Türkçesindeki şahıs ekleri de zamir kökenli, iyelik kökenli ve emir kipindeki şahıs ekleri olarak aşağıda değerlendirilecektir.

I. Tip / Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Fiil çekimlerinde diğer şahıs eklerine göre oldukça yaygın kullanılırlar. Türkiye Türkçesinden farklı olarak 1. tekil ve 1. çoğul eklerinin yanı sıra 2. şahıs ekinde kullanılan /*ñ*/ sesi görülmektedir (Kara, 2012: 123). Bununla birlikte gelecek zaman (*-cAk*), istek (*-mAkçI*) ve gereklilik kipi (*-mAI*) çekimlerinde şahıs ekleri kullanılmamakta, şahıs anlamı isimlerle ve zamirlerle verilmektedir: (*Biz hâzir nâmeden başlamalı?* “Biz şimdi nereden başlamalıyız?”) (Beşen, 2010: 133, 145,154). Türkmen Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri şunlardır:

41: Türkmen Türkçesinde Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	-In/-Un	-Is/-Us
2. şahıs:	-sIñ/ -sUñ	-sIñIz/ -sUñUz
3. şahıs:	Ø	-IAr (Kara, 2012: 123)

Suvçarylmak bilen işiň bitmeändigini siz menden govurak bilyänsiňiz (TDDS: 287).

II. Tip / İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Türkmen Türkçesinde 2. tip şahıs ekleri -bir ek hariç- Türkiye Türkçesiyle aynıdır. Farklı olarak 2. şahıs eklerinde Oğuz grubu lehçelerinden farklı olarak /n/ sesi yerine /ñ/ sesi kullanılır. Bu ekler öğrenilen geçmiş zaman ve şart çekiminde kullanılırlar. Türkmencede iyelik kökenli şahıs ekleri şunlardır:

Tablo 42: Türkmen Türkçesinde İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	-m	-k
2. şahıs:	-ñ	-ñız/-ñiz
3. şahıs:	Ø	-lAr(age. : 123)

Şanlı toya tayarlyklý geldik. (TDDS: 357).

III. Tip/ Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

Bunlar sadece emir çekiminde kullanılırlar. Buradaki işlevleri emrin hangi şahsa verildiğini göstermektedir. 1. şahıs emir ekleri istek bildirme işleviyle kullanılır.

Tablo 43: Türkmen Türkçesinde Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	-ayın/ -eyin	-alı:ñ/ -eli:ñ
2. şahıs:	Ø, -gIn/ -gUn	-ñ, -Iñ/ -Uñ
3. şahıs:	-sIn/ -sUn	-sInlAr/ -sUnlAr (age.: 123)

Ünlüyle biten bir fiile çokluk 1. şahıs emir ekleri veya çokluk ikinci şahıs emir eki geldiği zaman fiilin sonundaki ünlü uzamaktadır: *gara:yın* "bakayım", *elä:yın* "eleyeyim".

Çokluk 1. şahıs emir eki, "-alı/-eli" şeklinde de kullanılır ve emrin iki kişiye yöneltildiğini gösterir: *yazalı* "ikimiz yazalım", *gideli* "ikimiz gidelim". Söz konusu ek,

ünlüyle biten bir fiile geldiği zaman, ekin ünlüsü sözcüğün ünlüsüyle birleşerek uzar: *oka:lı* "ikimiz okuyalım", *gürlä:li* "ikimiz konuşalım" vb. Emrin teklik 2. şahsı, hem ekli hem de eksiz olabilir: *al/al-gın* "al", *gör/gör-gün* "gör" vb. (age.: 123)

Gagavuz Türkçesinde Şahıs Ekleri

I. Tip / Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

N. Özkan'ın hazırlamış olduğu gramer çalışmasında verilen Gagavuz Türkçesindeki zamir kökenli şahıs eklerinde göze çarpan özellik, 1. ve 2. şahıs eklerinin yalnız düz ünlülü olmasıdır.

Tablo 44: Gagavuz Türkçesinde Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>-Im</i>	<i>-Iz</i>
2. şahıs:	<i>-sIn</i>	<i>-sInIz</i>
3. şahıs:	\emptyset	<i>-lar</i>

II. Tip / İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Tablo 45: Gagavuz Türkçesinde İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>-m</i>	<i>-k</i>
2. şahıs:	<i>-n</i>	<i>-nIz</i>
3. şahıs:	\emptyset	<i>-lAr</i>

III. Tip/ Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

Tablo 46: Gagavuz Türkçesinde Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

	<i>Tekil</i>	<i>Çoğul</i>
1. şahıs:	<i>-m, -(y)im</i>	<i>-Im, -(y)Im</i>
2. şahıs:	\emptyset	<i>-In, -Inlz</i>
3. şahıs:	<i>-sIn</i>	<i>-sInnAr</i> (Özkan: 1996: 144)

2.1.3. Türkiye Türkçesinde Şahıs Ekleri

Fillerdeki şahıs ekleri, o eylemi yapan kişiyi belirtir. Yani şahıs eki, işin kim tarafından yapıldığını belirten bir ektir. Fiillerin bildirdiği hareketler, varlık ve nesnelerin belirli şekiller içinde gerçekleştirdiği hareketlerdir. Bundan dolayı hareketin hangi şahıs tarafından gerçekleştirildiği şahıs ekleriyle belirtilir. Yine bu ek, fiillere zaman ve dilek-şart kip eklerinin ardından gelir, kendisinden sonra yalnız soru eki eklenebilir (Korkmaz, 2014: 518).

Türkçede üçüncü şahıs teklik çekiminde şahıs eki almaz çokluk çekiminde ise sayı ve şahıs kavramını belirterek *-lAr* eki ile karşılanır. Türkçede şahıs ekleri üç guruba ayrılır bunlar:

I. Tip / Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Birinci tipteki şahıs ekleri, zamir kökenli olarak şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman, istek, gereklilik kipi çekimlerinde kullanılan eklerdir. Bu ekler şunlardır:

Tablo 47: Türkiye Türkçesinde Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>-Im/ -Um</i>	<i>-Iz/ -Uz</i>
2. şahıs:	<i>-sIn/ -sUn</i>	<i>-sInIz/ -sUnUz</i>
3. şahıs:	\emptyset	<i>-lAr</i> (s.: 518)

Bunun için müdürün haksız hakaretine eyvallah diyoruz (A:59)

II. Tip / İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

İkinci tipteki şahıs ekleri görülen geçmiş zaman ve şart çekimlerinde kullanılan eklerdir. Bu ekler şunlardır:

Tablo 48: Türkiye Türkçesinde İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	-m	-k
2. şahıs:	-n	-nIz/-nUz
3. şahıs:	Ø	-lAr (s: 519)

Şehir dışındaki istasyon ambarına geldik. (YYB: 57)

III. Tip/ Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

Türkiye Türkçesinde de üçüncü tipteki şahıs ekleri, emir kipi ekleridir. Fakat tabii, emir ekleri aslında şekil ekleridir. Yalnız, emir kipinde her şahsın ayrı bir şekil eki olduğu için o şekil ekleri aynı zamanda şahıs da ifade ederler. (Ergin, 2012: 288).

Tablo 49: Türkiye Türkçesinde Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	-AyIm	-Allm
2. şahıs:	Ø	-nIz
3. şahıs:	-sIn	-lAr (s: 519)

Yarın toplantıya gelirken tütfedip kitapları da getirirsenz memnun olurum. (TŞB: 519)

2.1.4. Irak Türkmen Türkçesinde Şahıs Ekleri

Irak Türkmen Türkçesi resmî bir yazılı dil olmadığından dil ile ilgili terimler, Türkiye Türkçesindekilerle aynı adla kullanılır. Yani, şahıs ekleri, Türkiye Türkçesindeki gibi "şahıs ekleri" olarak adlandırılır. Teklik 2. şahıs iyelik eklerinde olduğu gibi şahıs

eklerinde de özellikle zamir kökenli, teklik 2. şahıslarda ve iyelik kökenli, teklik ve çokluk 2. şahıslarda iki guruba ayrılmıştır. Bunlar: "v" gurubu olan Kerkük, Erbil, Karahan, Kızrabat, Hanekin, Şahraban, Mendeli ve Bedre de yaşayan Türkmen ağızları ve "y" gurubu olan Tazehurmatı, Beşir, Bayat, Bastamlı, Abbut, Zengili, Biravçılı ve Çardağlı. Ayrıca Musul Türkmen ağızı, Altinköprü, Kifri, İmam Zeynelabidin, Karatepe ve Tuzhurmatu ağızlarıdır (Bayatlı, 1996: 329). Türkiye Türkçesinde olduğu gibi zamir kökenli, iyelik kökenli ve emir kipindeki şahıs ekleri olarak üç başlık altında sınıflandırılır.

"v" gurubu /Kerkük Ağızında Şahıs Ekleri

I. Tip / Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi teklik 1. ve 2. şahıslarda Türkiye Türkçesinden farklı olarak geniş ünlülü -Am ve -sAn: *alsan* "alırsın", *görem* "görürüm" şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Çoğul 1. ve 2. şahıs ekleri de Azerbaycan Türkçesi ile aynıdır, ancak çoğul 1. şahıs eki, Irak Türkmen Türkçesinde sadece düz ünlülü şekilde görülür. Zamir kökenli şahıs ekleri, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman, istek, gereklilik kipi çekimlerinde kullanılmaktadır. (Şahbaz, 1979: 450)

Tablo 50: Türkçesind Irak Türkmen Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	-am/ -äm	-Iğ
2. şahıs:	-san/ -sän	-sIz/ -sUz
3. şahıs:	Ø	-lar, -lär (Şahbaz, 1979: 450)

Bı da gä:ldi dä:di 'amiarva:di, mä:nim täkä:tım kalma:di, bırda oturma:ğa, madam Arzını vā:risiz haħa. "Bu da geldi dedi ki "Yenge, madem Arzu'yu başkasına veriyorsunuz benim burada oturmaya hâlim kalmadı." (AK: 25)

Orda Kemberi görısü:n, oturısa:n Kemberden eglenmeğe. "Orda kamberi görüyorsun kamber ile eğlenmek için oturuyorsun." (AK: 30)

Bı karrä ö:züme bed-döe basacağam. "Bu sefer kendime bedua edeceğim." (AK: 38)

II. Tip / İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Kerkük ağzında iyelik kökenli şahıs eklerinin Türkiye Türkçesindeki eklerden sadece çoğul 3. şahıs ekiyle aynı olduğu görülür. Tekil 2. şahıs -v: *gö:rdiv* "gördün", çoğul 2. şahıs -vuz şeklindedir: *gördivüz* "gördünüz". -vuz eki, Batı Türkçesinden başlayarak Eski Anadolu Türkçesine kadar kullanılmaya devam etmiştir; yalnız Eski Anadolu Türkçesinde geniş bir şekilde kullanılmamıştır (Ergin, 2012: 285). Çoğul 1. şahıs ise -ğ ve -h ekleriyle gösterilir: *bağla:dığ* "bağladık" (Beyatlı, 1996: 392), *gä:lih* "geliyoruz" (Hürmüzlü, 2013: 42) şeklindedir.

Tablo 51: Irak Türkmen Türkçesinde İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	-m	-ğ, -h
2. şahıs:	-v	-vuz, -vüz
3. şahıs:	Ø	-lar/ -ler (Şahbaz, 1979: 451)

Dä:di kâsdan koudiv bilä:zigi su ba:şında birde gädäsen kambä:ri göräsän. "Kamber'i görmek için bileziği kasten su başında koydun, dedi." (AK: 22).

Dä:dilär: Baba sä:niv olsun, biz kızımız: sänä vâ:rdiğ. "Baba, senin olsun; biz kızını sana verdik, dediler." (ITHM: 233).

Ķardaş ägä siz mä:ni küsärsü:viz, nence para kıza:nı siz? "Kardeş siz eğer beni keserseniz nasıl para kazanacaksınız?" (ITHM: 221).

III. Tip/ Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

Irak Türkmen Türkçesinde emir kipindeki 2. şahıs eki, hem ekli hem eksiz olarak kullanılmaktadır. Örneğin *açkinan* "aç", *aç* "aç", *apa:rginan* "götür", *apar* "götür". Çokluk 1. şahıs emir eki yerine çokluk 1. şahıs istek eki kullanılır. Örneğin *alağ* "alalım", *atah* "atalım", *ata:ğın* "atalım" (Şahbaz, 1979: 456)

Tablo 52: Irak Türkmen Türkçesinde Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	-Im/ -Um	-ğIn
2. şahıs:	Ø -ginan/ -günan -knan/ -kinan	-n /-vIn/ -vUn
3. şahıs:	-sIn/ -sUn	-sInnar/ -sUnnar, -siner (s: 456)

Dädi, gät bunı sultan arvadına apargına:n. "Git bunu sultanın karısına götür, dedi." (ITHM: 221)

Bu gun şahın kä:risini çala:ğın. "Bu gün şahıs karısının çalalım." (ITHM: 249)

"y" gurubu /Tuzhurmatu Ağzında Şahıs Ekleri

Tuzhurmatu ağzındaki şahıs ekleri, Kerkük ağzı ile aynıdır sadece 1. tipteki tekil 1. şahıs eki -sAy ve 2. tipteki tekil 2. şahıs eki -y şeklindedir.

I. Tip Şahıs / Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Tablo 53: Tuzhurmatu Ağzında Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	-am/ -em	-mIz/ -mUz
2. şahıs:	-say/ -sey	-sIz/ -sUz
3. şahıs:	Ø	-IAr (Şabaz, 1979: 450)

Adam män ölürä:m kızlärme mäkäyät olginan; ya:rın arvad almıyasa:y. "Adam, ben ölürsem kızlarıma dikkat et; yarın öbür gün gidip evlenme." (KA: 456).

II. Tip / İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Tuzhurmatu ağzında iyelik kökenli teklik 2. şahıs eki -y şeklindedir *bağladıy* "bağladın", çokluk 2. şahıslarda -yIz/ -yUz şeklindedir: *bağladıyız* "bağladınız"

Tablo 54: Tuzhurmatu Ağzında İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	-m	-ğ/ -h
2. şahıs:	-y	-yIz/ -yUz
3. şahıs:	Ø	-lAr (Şahbaz, 1979: 451)

Härbir masrafıyız mänim boynuma gä:lin қа:lın oğluyuz yanda. " Her bir misafiriniz başımın üstünde, siz gelin, oğlunuzun yanında kalın." (KA: 52).

Sä:niy arvady hä:mle oldu dallal çağırdıy. "Senin karın hamile oldu, sen bakıcı çağırdın." (KA: 33).

III. Tip/ Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

Tuzhurmatu ağzında emir kipindeki çokluk 2. şahıs -n/ -yIn/ -yUn şeklindedir: *dişläyin* "ısırın". (Şahbaz, 1979: 33)

Tablo 55: Tuzhurmatu Ağzında Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	-Im/ -Um	-ğın/ -ğın
2. şahıs:	-ginan/ -günan -kInan	-n/ -yIn/ -yUn
3. şahıs:	-sIn/ -sUn	-sInlAr/ -sUnlA (s. 451)

2.2. Kip ekleri

2.2.1. Haber Kipleri

2.2.1.1.Şimdiki Zaman Kipi

2.2.1.1.1.Tarihî Lehçelerde Şimdiki Zaman Eki

Köktürkçede şimdiki zaman eki *-Ar, -Ir/ -Ur + şahıs zamiri*, nadiren de *-r* şeklindedir: *alır men* "alıyorum" (Gabain, 1988: 80), Uygur Türkçesinde *-r/ -Ar/ -Ur: bilir men* "biliyorum" (Eraslan, 2012: 334). Karahanlı Türkçesinde *-r, -Ar, -Ir/ -Ur+ şahıs zamiri: açar men* "açıyorum" (Hacıeminoğlu, 1996: 31), Harezmi Türkçesinde *-A/ -U, turur + şahıs zamiri: bara turur mæn* "gidiyorum, gitmekteyim" (Eckman, 1996: 33). Kıpçak Türkçesinde *-AdIr, -AdUr, -ydIr, -A turur, -yor, -yorur: keledir men* "geliyorum", *başlayor* "başlıyor" (Argunşah vd., 2011: 285-286), Çağatay Türkçesinde *-a dur + şahıs zamiri: tapar dur min* "buluyorum" (Eckman, 1996: 105). Eski Anadolu Türkçesinde ise *-Ur/ -Ar* şeklindedir, *bilürven* "biliyorum" (Gülsevin, 2011: 96-97). Osmanlı Türkçesinde *-yor* şeklindedir: *yazıyorum* (Ak vd, 2010. 50).

2.2.1.1.2.Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Şimdiki Zaman Eki

Azerbaycan Türkçesinde şimdiki zaman eki *indiki zaman şakilçisi* olarak adlandırılır (Naskali, 1997: 77). Türkiye Türkçesinde geniş zaman eki olarak kullanılan *-(y)Ir/ -(y)Ur* eki Azerbaycan Türkçesinde şimdiki zaman eki olarak kullanılır. Bu durum Eski Türkçede de görülmektedir.

-Belə görünür ki, biz pay-piyada olmuşuq, hə? (SE: 544).

Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman *hâzirki zaman goşulması* diye adlandırılır (Naskali, 1997: 77). Bu lehçede şimdiki zaman eki dört tip olarak kullanılır: 1. Tip şimdiki zaman eki *-yaar/- yäär (gel-yär-siñ)* şeklindedir (Söyegov, 2000: 264). 2. Tip şimdiki zaman eki, *-yaar/- yäär* ekindeki *r*'nin düşmesi ile *-yaa/- yää (gel-yä-siñ/ gel-yä-ñ)* şeklinde kullanılır. 3. Tip şimdiki zaman yapısı, asıl fiil üzerine "*otı:r, yatır, yö:r, du:r*" yardımcı fiilleri getirilerek (*gel-ip du:r-suñ*) yapılır. Bu iki fiili birbirine *-Ip/ -Up* zarf-fiil eki birleştirir. 4. Tip şimdiki zaman yapısı da fiilin üzerine *-an/ -en* sıfat-fiil eki, üzerine

iyelik eki ve "yok" sözcüğü getirilerek (*gel-en-iñ yo:k > geleño:k*) kullanılmaktadır (Söyegov, 2000: 272).

Aslında meniñ umumu yasama bezeglere nähili garayanımı özüñ govı bilyärsiñ. (TDDS: 402).

Gagavuz Türkçesinde şimdiki zaman eki, farklı ve çeşitli şekilde kullanılır. Şimdiki zaman eki, bu lehçede *şindiki zaman eki* olarak adlandırılır (Naskali, 1997: 77). Eski Türkçeden beri şimdiki zaman eki olarak görülen *-ar/ -er* geniş zaman eki, Gagavuz Türkçesinde de hem şimdiki zaman hem de geniş zaman kipi için kullanılmaktadır: *gelerim* "geliyorum" Anadolu ağızlarında görülen *-ye, -yu, -yo* şimdiki zaman ekleri, Gagavuz Türkçesinde de kullanılır: *alıyom* "alıyorum". Günümüz Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman eki olarak kullanılan *-yor* ve *-mAktA* ekleri Gagavuz Türkçesinde de şimdiki zaman eki olarak karşımıza çıkar: *gitmektä* (Özkan, 1996: 147-148)

2.2.1.1.3. Türkiye Türkçesinde Şimdiki Zaman Eki

Şimdiki zaman içinde bulunduğumuz zaman dilimi içinde başlamış; ama henüz bitmemiş, devam etmekte olan bir eylemin anlatımında kullanılır. Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman kipini karşılayan üç ek bulunmaktadır. Bunlar: *-yor, -mAktA, -mAğA*: *geliyorum, uçmakta, getirmede* (Korkmaz, 2014: 548). *-yor* ekinin asıl işlevi konuşulan anda devam etmekte olan bir işi oluşu bildirmekse de bu kipi Türkiye Türkçesinde görülen ve öğrenilen geçmiş zaman, gelecek zaman ve geniş zaman anlatımları için de kullanıldığı görülmektedir.

Bin dokuz yüz otuz dokuz:/ Karanlıkların içinde/ Ölülerle yaşıyoruz (TŞB: 552).

Musa Allah'a soruyor: Şan ve şerefini seyretmeme izin verir misin? (TŞB: 553).

Cemal Paşa yarın Mısır'a gidiyor (TŞB: 554).

Silmek istersem içimden ne zaman bir sızıyı/ Açıyor koynunu kardeş gibi karşımda kıyı (TŞB: 555).

2.2.1.1.4. Irak Türkmen Türkçesinde Şimdiki Zaman Eki

Irak Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman ve geniş zaman kipi çekimi aynı eklerle yapılır. Bu ekler *-r*, *-(y)Ir/ -(y)Ur*, *-IrI/ -UrU* şeklindedir. Şimdiki zaman ve geniş zaman teklik ve çokluk 2. şahıs çekimlerinde ekteki *r* düşerek *-I/ -U* şeklinde kullanılır: *çihusa:n* "çıkıyorsun". Bayat ağzında ise *-yır/ -yir* biçiminde kullanılır. Bilindiği gibi *yürü-* fiili Irak Türkmen Türkçesinde *yä:ri-* şeklindedir. *-yor* eki gibi *-yır* eki de Bayat ağzında *yürü-* fiilinden ekleşmiş bir yapıdır: *oynayır* "oynuyor", *işläyir* "işliyor" (Çoban, 1997: 224) 3. Şahıs çekimlerinde ise genişletilmiş *-IrI/ -UrU* eki getirilmektedir: *a:lıram*, *a:hısan*, *a:lırı*, *a:lırığ*, *a:hısız*, *a:lılar*. (Şahbaz, 1979: 451).

Ķämbär durdu ba:hıtı, ka:ri sa:çın a:çıp, öz ö:zünü ça:lırı, ne'let ve:riri, yığlırı. "Kamber durdu baktı, kadın saçını açmış kendini dövüyor, lanet okuyor, ağlıyor." (AK: 28)

Ķız yığlırı, oğlan yığlırı, sağ â:şık oldıhlarınnan gözlä:rinnen kan ä:niri. "Kız ağlıyor, oğlan ağlıyor, saf aşık olduklarından gözlerinden kan akıyor." (AK: 31)

Nänä havar ätmeğe başla:dı, ağızınan kan ahırı. "Nine bağırmaya başladı, ağzından kan akıyor." (ITHM: 230)

-Hüseyin ge ge kuçuk kız gerçekten havar ätmeğe başla:dı nänä:si de ka:hırı yana:ğınan tutırı. "-Hüseyin, gel, gel! Küçük kız gerçekten bağırmaya başladı, annesi kalkıyor, yanağını sıkıyor." (ITHM: 241)

Davar bälä yü:riri gä:riden daba:nını ä:zdi ķembä:rin. "Hayvan öyle geri geri yürürken kamberin ayağını ezdi." (AK: 34)

Şimdiki zaman kipi eki *-Ir/ -Ur*, kendinden sonra *l* ünsüzü ile başlayan ek getirildiğinde gerileyici benzeşme sonucu *-Il/ -Ul* olur: *gälläm<gä:l-ir-em* "geliyorum", *gälli<gä:l-iri* "geliyor", *işliller< işle-ir-ler* "çalışıyorlar" vb.

Bu mat'ama men girrem baħam bular nece işliller şä:girtler äyyi işliller äyyi işle:miller? "Bu lokantaya ben gireyim, bakayım; bunlar nasıl çalışıyorlar; iyi çalışıyorlar mı çalışmıyorlar mı?" (ITHM: 220)

*Adam dedi "Bunu kesecehler, ikki gunnen bir bu adam **gä:lli** birimiz sä:çiri apa:rı başını kä:siri ätini 'aleme satullar. "Adam dedi ki: Bunu kesecekler; iki günde bir bu adam geliyor, birimizi seçiyor, götürüyor, başını kesiyor; etini millete satıyorlar." (ITHM: 221)*

Sonu *r* ünsüzü ile biten fiillere şimdiki zaman eki *-Ir/-Ur* getirilirse iki *r* ünsüzü arasında kalan ünlü ses düşer: *sar-ırı> sarrı* "sarıyor", *apar-ır-am> aparram* "götürüyorum",

*Ba:hı kız tez tez yazma:sını ba:şına: **sa:rrı**. "Baktı kız aceleyle yazmasını başına sarıyor" (ITHM:225)*

*Men äyzimçi istira:hat istira:hat yä:şil yaprağla:rı **aparram** dä:di. "Ben kendim için rahat rahat yeşil yaprakları götürürüm, dedi." (IHTM: 229)*

*Nänä de gä:tti қо:yun ä:vlerine **ahta:rrı ahta:rrı**, äbelle bir kız tapa:bilimädi. "Nine de köyün evlerine gitti; arıyor arıyor, böyle bir kız bulamadı" (ITHM: 232)*

*Ya:nımızda:ki ça:dırda bir zengin ta:cır **o:turrı**. "Yanımdaki çadırda bir zengin tacir oturuyor." (ITHM: 236)*

Irak Türkmen Türkçesinde şimdiki zamanın olumsuz çekimi de *-mA* olumsuzluk eki ile şimdiki-geniş zaman kipi eki *-r, -Ir/ -Ur, -IrI/ -UrU*'nün birleşmesiyle ortaya çıkan *-mIr/ -mUr, -mIrI/ -mUrU* ekleriyle yapılır: *almıram, almısan, almırı* gibi. (Şahbaz, 1979: 453)

*Bir gün dä:di män bılardan bir şäy **anna:mıram**. "Bir gün 'Ben bunlardan bir şey anlamıyorum.' dedi." (AK: 19)*

*Ahırda yä:rişti bir memlekete hiç kimsä:ni **ta:numırı** içinde. "Sonunda içinde hiç kimseyi tanımadığı bir memlekete vardı." (ITHM: 238)*

*Amalaya ürä:gi hiç **ya:nmırı** za:lım oğlu za:lımı, yahudı oğlu yahudısı. "Ameleye yüreği hiç yanmıyor; zalim oğlu zalim, yahudi oğlu yahudi." (IHTM: 225)*

*...ındı men daha hiçbir şey **ädäbilmirä:m**. "... şimdi ben daha hiçbir şey yapamıyorum." (IHTM: 222)*

Irak Türkmen Türkçesinde bu kipin de soru şekli soru ekiyle değil, vurguyla yapılır.

Şimdiki zaman kipinde şahsa göre çekim şekilleri tabloda verilmiştir:

Tablo 56: Irak Türkmen Türkçesinde Şimdiki Zaman Kipinde Fiil Çekimi

Şahıslar	Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
1. Tekil	a:lıram/ a:llam	a:lmıram	a:lm/ a:lla:m	a:lmı:yı:m
2. Tekil	a:lısan/ a:lsan	a:lmısan	a:lsa:n	a:lmı:sa:n
3. Tekil	a:lırı/ a:lı	a:lmırı	a:lı	a:lma:sı:n
1. Çoğul	a:lırığ/ a:lığ	a:lmırığ	a:la:ğ	a:lmı:ya:ğ
2. Çoğul	a:lısız	a:lmısız	a:la:sı:z	a:lmı:ya:sız
3. Çoğul	a:lılar	a:lmılar	a:lı:la:r	a:lma:sı:lar

Irak Türkmen Türkçesinde Şimdiki Zaman Kipi Ekinin İşlevleri

1. Söylendiği anda gerçekleşen fiilleri anlatmak için kullanılır:

Nä:nä: bir de ba:hıram Ehmätte qardaşlarını qurta:rmağ istırı. "Nene bir de bakıyorum Ahmet'e, kardeşlerini kurtarmak istiyor." (ITHM: 241)

Qo:nşılar ça:ldılar qa:pını girdiler içä:riye dā:diler, 'Ne oldı? Abla neçi kızını fizze vurrı?' "Komşular çaldılar kapıyı, girdiler içeri. 'Ne oldu? Abla niçin kızın bağılıyor?' dediler." (ITHM: 241)

2. Geniş zaman anlatımı için kullanılır:

Melik nece kızını çobanına vā:rri? "Melik kızını nasıl çobanına verir?" (ITHM: 244)

Onı sa:tıram para:vı vārrem. "Onu satarım, parayı veririm." (ITHM: 234)

2.2.1.2. Geniş Zaman Kipi

2.2.1.2.1. Tarihî Lehçelerde Geniş Zaman Eki

Köktürkçede geniş zaman eki *-Ur* nadiren *-Ar/ -Ir* şeklindedir: *bälür-* "belirmek" (Gabain, 1988: 80). Uygur Türkçesinde *-r, -Ar/ -Ur* olarak görülür: *bilir men* "biliyorum" (Eraslan, 2012: 334). Karahanlı Türkçesinde *-r, -Ar/ -Ir/ -Ur* ekleri kullanılır: *açar men* "açarım" (Hacıeminoğlu, 1996: 182). Harezmi Türkçesinde *-r, -Ar/ -Ur/-(y)Ur* şeklindedir: *aytur män* "söylerim" (Eckman, 1996: 30). Kıpçak Türkçesinde *-r, -Ar/ -Ur* olarak görülür: *kelür men* "gelirim" (Argunşah vd., 2011: 284-285). Çağatay Türkçesinde *-ar/ -ur + şahıs zamiri* şeklindedir: *alur min* "alırım" (Eckman, 1996: 103). Eski Anadolu Türkçesinde ise *-Ar/ -Ur* şeklindedir: *severem* "severim" (Gülsevin, 2011: 92-93). Osmanlı Türkçesinde geniş zaman eki *-Ar/ -Ir/ -Ur* olarak kullanılır: *bakarım* (Ak ve Başar, 2010: 49).

2.2.1.2.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Geniş Zaman

Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde geniş zaman eki, sadece *-Ar* ekiyle yapılır. Bu ek, Azerbaycan Türkçesinde *ğeyri-ğäti gäläcäk zaman şäkilçisi* olarak adlandırılır. (Ercilasun, 2012: 208).

Evindä otursana, män dä gälib çiharam! Dönüb üzümä çımhırdı (SE: 111).

Türkmen Türkçesinde geniş zaman, *nämälim gelecek zaman* diye adlandırılır (Naskali, 1997: 45) ve Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi sadece *-Ar* şeklindedir. (Söyegov, 2000: 273).

Sen toya goşant edip abraylaydiñ, bolmasa kın yağdayda galardık (TDDS: 25).

Gagavuz Türkçesinde geniş zaman eki, belirsiz gelecek zaman eki olarak ele alınır. Bunun sebebi de gelecek zaman anlamının daha kuvvetli olduğu görüşüdür. Gagavuz Türkçesinde geniş zaman eki *-Ar/ -Ir* eki ile kaşılır (Özkan, 1996: 145).

Nereyi bu yol getirer?

Yarın panayıra giderim (145).

2.2.1.2.3. Türkiye Türkçesinde Geniş Zaman Eki

Geniş zaman eki bir işin başlayıp devam ettiğini ve devam edeceğini bildiren ektir. Bu ekler şunlardır: *-r/ -Ar/ -Ir/ -Ur* (Korkmaz, 2014: 569). Türkiye Türkçesinde geniş zaman kipi temel işlevinin yanında zaman kaymalarına uğradığı görülmektedir bunlar: görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman. (Korkmaz: 571).

Ne desen yapar. su bile içer, çamaşıra girer; yemek pişirir "Gözün üstünde kaşın var." demez. (TŞB: 571)

-Amanın, o da geliyor! haykırışıyla kendi bir yana yığılıp bayılır. (TŞB: 572)

İsmail Hakkı Efendi kendisi de Elmas Mehmed Paşa zamanında orduya iltihak eder, hatta bir muharebade yaralanır. (TŞB: 573)

-Hayır ola Sinan, neden böyle mahcup durursun! Ağlıyorsun da.

-Bu vesile ile onlardan da kurtulmuş oluruz, kararını vermiş olacaktı. (TŞB: 575)

2.2.1.2.4. Irak Türkmen Türkçesinde Geniş Zaman Eki

Irak Türkmen Türkçesinde iki çeşit geniş zaman eki kullanıldığı görülmektedir: *-r, -Ar* eki ve şimdiki zaman kipi olarak da kullanılan *-Ir/ -Ur* eki : *çek-er-im* “çekerim”, *çekesen* “çekersin”, *çäkär* “çeker”, *çäkä:rih* “çekeriz”, *çäkä:siz* “çekersiniz”, *çä:källär* “çekerler”. (Şahbaz, 1979: 453)

Çokluk 2. ve 3. şahıs eklerinde geniş zaman ekinde bulunan *-Ar* ekinin *r* sesinin düştüğü görülmektedir *çäkä:siz* “çekersiniz”, *çä:källär* “çekerler”.

Matal matal mat atar, bir kişi hurma satar, hurma:yı gä:ti män yem, baḥ kim borca bata:r? “Masal masal mat atar, bir kişi hurma satar, hurmayı getir ben yiyeyim, bak kim borca batar?” (ITHM: 219)

Go:zı kurt kimin oldı, ha bu yana baḥar, ha o yana baḥar... “Gözü kurt gibi oldu, ha bu yana bakar, ha o yana bakar...” (ITHM: 224)

Äge sän bu üç şeyi ätsäv män sänä kızımı vërräm. "Eğer sen bu üç şeyi yaparsan sana kızımı veririm." (ITHM: 244)

Baba:sı vesyät ä:tti bını gü:tirim ä:vime."Babası bunu evime götürmemi vasiyet etti." (Ak: 25).

Bu ek, teklik ve çokluk 2. şahıslarda *r* ünsüzünü yer yer kaybetmektedir: *bilisen* <*bil-ir-sen* "bilirsin", *vä:risän*< *ver-ir-sen* "verirsin", <*bil-ir-siniz* "bilirsiniz", *a:pa:rsız*< *apar-ır-sınız* "götürsünüz".

Dä:di at-at, a:tasa:n a:tmasa:n cehenneme! "At, at, dedi; atarsın atamazsın cehennemin dibine." (AK:36)

Vallahi bunu açasan aç bahım özüne. "Vallahi bunu açarsın, aç bakayım ona." (Şahbaz, 1997: 44)

Geniş zamanın olumsuz şekli teklik ve çokluk 1. ve 2. şahıslarda *-mA* eki, teklik ve çokluk 3. şahıslarda ise *-mAz* eki getirilerek yapılır: *çihmam* "çıkmam", *gelmesen* "gelmezsin", *kılmaz* "kılmaz". Irak Türkmen Türkçesinde geniş zamanın olumsuz şeklinde dikkat çeken bir başka husus da *-r* geniş zaman ekinin kullanılışıdır. Bu ek, teklik 1. şahısların olumsuz şeklinde kullanılmaz, ama nadiren de olsa kullanıldığı görülmektedir: *tapmaram* "bulmam", *vermerem* "vermem" Irak Türkmen Türkçesinde geniş zaman kipin de soru şekli soru ekiyle değil, vurguyla yapılmaktadır (Şahbaz, 1997: 453)

Koyma:m sä:nî Kambere nesib olasan. "Seni Kamber'e nasip olma diye bırakmam." (AK: 24)

Dä:di män hiç üdebilmem bu kızıvdan. "Ben bu kızınla hiç yapamam." dedi." (AK: 24)

Ohumazlar bılar. "Bunlar okumazlar." (AK: 21)

Geniş zaman kipi eklerinde de ses olayları aynı şimdiki zaman kipinde olduğu gibidir (bkz.: Şimdiki Zaman Kipi).

Köyä bir yärä ba:cımı apa:rram ya:şırım."Köye bir yere bacımı götürür, yaşarım." (ITHM: 238)

Vallah kıızı vü:rrığ sänä bäs bunı durıt. "Valla kıızı veririz sana ama bunu durdur."
(ITHM: 247)

Çünkü äğär mänä cä:veb vä:rmesev tere öllem melik mä:nı ö:ldırrı. "Çünkü eğer bana cevap vermezsen , melik beni öldürür" (ITHM: 248).

Vallah män ä:yzimi bu melike gösterrem. "Valla ben kendimi bu meliğe gösteririm." (ITHM: 234)

Geniş zaman kipinde şahsa göre çekim şekilleri tabloda verilmiştir:

Tablo 57: Irak TürkmenTürkçesinde Geniş Zaman Kipinde Fiil Çekimi

Şahıslar	Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
1. Tekil	<i>alaram</i>	<i>alma:m</i>	<i>ala:ram</i>	<i>alma:m</i>
2. Tekil	<i>:lasan</i>	<i>alma:san</i>	<i>ala:sa:n</i>	<i>alma:sa:n</i>
3. Tekil	<i>a:lı</i>	<i>a:lma:z</i>	<i>a:lı:</i>	<i>a:lma:z</i>
1. Çoğul	<i>a:lğ</i>	<i>a:lma:rığ</i>	<i>a:l:ğ</i>	<i>a:lma:rığ</i>
2. Çoğul	<i>a:lısz</i>	<i>a:lma:sız</i>	<i>a:l:sı:z</i>	<i>a:lma:sız</i>
3. Çoğul	<i>a:lılar</i>	<i>a:lma:zlar</i>	<i>a:l:la:r</i>	<i>a:lma:zlar</i>

Irak Türkmen Türkçesinde Geniş Zaman Kipi Ekinin İşlevleri

1. Oluş ve kılıştta genellik ve süreklilik bildirir.

"*Ƙardaşım bu ussudan içsä:y bir ħinnä:li ceyran olusa:n*" dedi "*Valla içerem*"
"Kardeşim bu sudan içresen kınalı ceyran olursun, dedi "Valla içerim"" (KA: 72)

2. Gelecek zaman anlatımı için kullanılır:

Dä:di men bugün sütünnen sa:ğara:m. "Ben bugün sütümden sağarım, dedi." (AK: 24)

Ola:rı bayrama aparacağam hä:ligä çarħıfälägä mindürrem. "Onları bayrama götüreceğim salıcağa, dönme dolaba bindireceğim." (ITHM: 240)

Onı sa:tıram para:vı vä:rrem. "Onu satarım, parayı veririm." (ITHM: 234)

3. Özellikle hikâye anlatımlarında geçmiş zaman anlatımı için kullanılır:

Ƙassap ta:cırın ħa:rısın ö:ldürri. "Kasap tacirin bekçisini öldürür." (ITHM: 237)

2.2.1.3. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

2.2.1.3.1. Tarihî Lehçelerde Görülen Geçmiş Zaman Eki

Köktürkçede görülen geçmiş zaman eki *-dU/ -tU* nadiren *-yuk/ -yük: tuşäyüük män* "düş gördüm" *bultuñ* "buldum" (Gabain, 1988: 81), Uygur Türkçesinde *-dI/ -tI: yığladım* "ağladım" (Eraslan, 2012: 338). Karahanlı Türkçesinde, *-dI/ -dU, -tI/ -tU: keldim* "geldim" (Hacieminoğlu, 1996: 184). Harezmi Türkçesinde *-DIm/ -DUm: kördüm* "gördüm" (Eckman, 1996: 27). Kıpçak Türkçesinde *-dI/ -dU: keldim* "geldim" (Argunşah vd., 2011: 282). Çağatay Türkçesinde *-DIm/ -DUm, -p tur, -p dur+şahıs zamiri: taptım* "buldum", *kördüm* "gördüm", *birip tur min* "verdim" (Eckman, 1996: 101). Eski Anadolu Türkçesinde ise *-dU içdüm* "içtim" 3. teklik ve çokluk şahıslarda *-dI* şeklindedir: *güldürdi* "güldürdü" (Gülsevin, 2011: 89). Osmanlı Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki *-dI* şeklindedir: *geldim* (Ak ve Başar, 2010: 47).

2.2.1.3.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Görülen Geçmiş Zaman

Şühudi geçmiş zaman olarak adlandırılan görülen geçmiş zaman eki, Azerbaycan Türkçesinde (Naskali, 1997: 47)sadece ötümlü-ötümsüz uyumuna girmeyen *-dI/ -dU* ekleriyle karşılaşılır (Ercilasun, 2012: 206)

Uşaklar bir ucdan buraya gälmäyä başladılar. (SE: 7)

Häkim-mamaça Mähtaba dinmüz-söylämüz tibbi müayinädän keçirtti. (SE: 53)

Türkmen Türkçesinde görülen geçmiş zaman *-dI/ -dU* ekleriyle yapılır. Teklik 3. şahıslarda ek daima düz şekilde görülmektedir. Türkmen Türkçesinde de bu ek, ötümlü-ötümsüz uyumuna girmediğinden yalnız ötümlü ünsüzle kullanılır. Görülen geçmiş zaman Türkmen Türkçesinde *mälim öten zaman* diye adlandırılır (Söyegov, 2000: 252).

-Adamlar! Pökgi mirabiñ sözüni eşitdiñiz. (TDM: 253)

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Gagavuz Türkçesinde de görülen geçmiş zaman eki *-DI/ -DU* ekleriyle yapılır: *okudum* "okudum", *annadım* "anladım" (Özkan, 1996: 151).

Çadır kasabasında M. Çakirin adına gagavuz milli teatrosu karşıladı kendi 10-cu yıldönümünü. Pek duygulu yortu oldu. (GAT: 160)

2.2.1.3.3. Türkiye Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman

Görülen geçmiş zaman fiilin belirttiği hareketin geçmişte yapıldığını ve kesinlikle bittiğini bildiren zaman kavramıdır. Türkçede görülen geçmiş zaman eki, fiilin kök ya da gövdelerine *-DI/ -DU* eklerinden birini getirilerek yapılır. (Korkmaz, 2014: 527)

-DI/ -DU eki, asli işlevinin yanında zaman ve işlev kaymalarına uğrayarak farklı zamanlar göstermiştir. Yakın geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman ve gelecek zaman da görülen geçmiş zaman kipiyle karşılanabilmektedir. (Korkmaz: 537)

Mektuplar biraz önce postaya verildi.

Geçen yüzyıl boyunca istanbul zaman zaman büyük yangın felâktleri geçirdi (Korkmaz, 2014: 538).

-Buyrun şanlı efendim, yoksul ocağımıza uğur **gertirdiniz** (TŞB: 538).

-Yarın sizinle birlikte önemli bir ziyerete gideceğiz, olur mu?

-**Oldu**, gideriz.(TŞB: 539)

-Sahi mi? Bizim çarıklar yenilecek mi?

-Yaşadık desenize...Üniforma ha? (TŞB: 539)

2.2.1.3.4. Irak Türkmen Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Eki

Irak Türkmen Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki *-di/-du, -ti/-tu* şeklindedir (Şahbaz, 1997: 453). Bununla birlikte Kerkük ağzıyla yazılmış olan *Arzı-Kamber Matalı* adlı eserde ekin yalnız düz ünlülü şekillerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Hemen yazma:sı yä:rden aldı başına sa:rdı."Hemen yazmasını yerden aldı, başına sardı." (ITHM: 225)

Oğlannan kızın ä:lin tuttu. "Oğlan ile kızın elini tuttu." (AK: 19)

Ba:htı kız tüz tüz ya:zma:sını başına: sa:rı. "Baktı ki kız aceleyle yazmasını başına sarıyor." (ITHM:225)

Väsyät ä:tti bını gä:tirim ä:vimä. "Bunu evime getirmeyeyim diye vasiyet etti." (AK: 19)

Sultan ävvälde kabul ä:tmirdi sora ba:htı oğlu,bu kızı çoğ istiri kabul ä:tti. "Sultan önceden kabul etmiyordu, sonra baktı oğlu bu kızı çok istiyor, kabul etti." (ITHM: 1)

Apa:rdı ca:mıya gü:tti mulla ya:nına. "Mollanın yanına camiye götürdü." (AK: 19)

Oğlan tuttu kızı sıhtı kucağına...ö:pti...koğla:di...bilä:zigi ta:htı ço:lına. "Oğlan kızı tuttu kucakladı... Öptü... Kokladı... Bileziği koluna taktı." (AK:23)

Görülen geçmiş zaman kipinin olumsuz çekimi kip ekinden önce *-mA* olumsuzluk eki getirilerek yapılır:

He bälä:diler çıhsın, çıhma:di. "Çıksın diye çok beklediler, çıkmadı." (AK: 35)

Daha 'emmesi gile getmä:dî. “Bir daha amcasıgile gitmedi.” (AK: 35)

"v" gurubu /Kerkük ağzında ve "y" gurubu /Tuzhurmatu ağzında görülen geçmiş zaman kipi çekimi 2. teklik şahıs çekimi dışındadır. Irak Türkmen Türkçesinde görülen geçmiş zaman kipin de soru şekli soru ekiyle değil, vurguyla yapılmaktadır.

Görülen geçmiş zaman kipinde şahsa göre çekim şekilleri tabloda verilmiştir:

Tablo 58: Irak Türkmen Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Kipinde Fiil Çekimi

Şahıslar	Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
1. Tekil	<i>a:ldım</i>	<i>alma:dım</i>	<i>a:ldı:m</i>	<i>alma:dım</i>
2. Tekil	<i>a:ldıv</i>	<i>alma:dıv</i>	<i>a:ldı:v</i>	<i>alma:dıv</i>
	Tuzhurmatu ağzında			
	<i>aldıy</i>	<i>alma:dıy</i>	<i>aldı:y</i>	<i>alma:dı:y</i>
3. Tekil	<i>a:ldı</i>	<i>alma:dı</i>	<i>a:ldı:</i>	<i>a:lma:dı:</i>
1. Çoğul	<i>a:ldığ</i>	<i>alma:dığ</i>	<i>a:ldı:ğ</i>	<i>a:lma:dığ</i>
2. Çoğul	<i>a:ldıvuz</i>	<i>alma:dıvuz</i>	<i>a:ldı:vu:z</i>	<i>a:lma:dıvuz</i>
	Tuzhurmatu ağzında			
	<i>a:ldıyız</i>	<i>a:lma:dıyız</i>	<i>a:ldı:yı:z</i>	<i>a:lma:dı:yı:z</i>
3. Çoğul	<i>a:ldılar</i>	<i>alma:dılar</i>	<i>a:ldı:la:r</i>	<i>a:lma:dılar</i>

Irak Türkmen Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Kipi Ekinin İşlevleri:

1. Geçmişte gerçekleşmiş, kesinlikle bitmiş ve konuşan kişinin bu gerçekleşmeden ve bitmeden şahsen haberi olduğu durumlarda kullanılır:

Rüşvât vä:rdiler mänä sa:ldım özlä:rin. "Rüşvet verdiler bende onları bıraktım."

2. Masal ya da hikaye anlatımlarında öğrenilen geçmiş zaman kipi ekinin yerine kullanılır:

Ay aydan, gün günnen, dokkkuz gün, dokkuz seet sora birinki do:ğdı bir oğlan, birinki do:ğdı bir kız. “Aylar geçmiş, günler geçmiş, dokuz gün, dokuz saat sonra birinin oğlu doğmuş, birinin kızı doğmuş.” (AK:19)

Va:rıydtı, yo:hıydtı, ki ka:rdaş va:rıydtı. “Bir varmış, bir yokmuş, iki kardeş varmış.” (AK: 19)

2.2.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

2.2.1.4.1. Tarihî Lehçelerde Öğreniler Geçmiş Zaman Eki

Köktürkçede öğrenilen geçmiş zaman eki *-mİş*, n ağzında ise *-maş/ -mâş*, yuvarlak ünsüzlerden sonra nadiren *-mUş* şeklindedir: *kagan bolmuş erinç* “kağan olmuş şüphesiz”, *buzagulaçı bolmuş* “buzağılacak olmuş” (Gabain, 1988: 81), Uygur Türkçesinde *-mİş*, Mani metinlerinde ise ek düz-geniş ünlüyle *-mAş* şeklinde olduğu görülür: *tapmış men* “bulmuşum” (Eraslan, 2012: 341). Karahanlı Türkçesinde *-mİş*: *körmişim* “görmüşüm” (Hacieminoglu, 1996: 186), Harezmi Türkçesinde *-mİş*, *-p+tur-ur*: *bolmuş män* “olmuşum”, (Eckman, 1996: 32-33), Kıpçak Türkçesinde *-mİş*, *-p*, *-(I/U)ptIr*, *-(I/U)ptUr*, *-(I/U)p turur*, *keliptir men* “gelmişim”, *içiptir men* “içmişim” (Argunşah vd., 2011: 283), Çağatay Türkçesinde *-mİş* + şahıs zamiri: *tapmış min* “bulmuşum” (Eckman, 1996: 105), Eski Anadolu Türkçesinde ise *-mİş* eki ile yapılır: *işitmiş* “duymuş, işitmiş” (Gülsevin, 2011: 80-81). Osmanlı Türkçesinde *-mİş/ -mUş* şeklindedir: *görmüşüm* (Ak vd, 2010: 48).

2.2.1.4.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Öğrenilen Geçmiş Zaman

Azerbaycan Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman iki şekilde yapılır bunlar: 1. *-mİş/ -mUş* eki: *almışam* “almışım”, *görmüşäm* “görmüşüm”. 2. *-(y)Ib/ -(y)Ub* eki bu ek teklik ve çokluk 1. şahıslarda kullanılmamaktadır: *yazıbsan* “yazmışsın”, *oğuyubsan* “okumuşsun” (Ercilasun, 2012: 206). Azerbaycan Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman *şühudi keçmiş zaman* terimiyle karşılaşılır (Naskali, 1997: 66).

Olsun! Daha göca Mämalik yatıb-yatıb yetmiş yaşında äl-ayağa düşüb. (SE:33)

Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman *subyektiv öten zaman* olarak adlandırılır. Bu lehçede öğrenilen geçmiş zaman *-Ipdir/ -Updur*, *-pdIr* şeklindedir: *garrapdır* “ihtiyarlamış”, *gidipdir* “gitmiş”. (Söyegov, 2000: 263). Bunun yanında teklik

ve çokluk 3. şahıslarda *-mİş/ -mUş* ve *-An* ekleri de kullanılmaktadır: *goymuş* "bırakmış", *goran* "korumuş" (Kara, 2012:126).

*Sürüdeki dovarlar gışdan abat **çıkıpdırlar**.* (TDDS: 25)

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Gagavuz Türkçesinde de öğrenilen geçmiş zaman eki *-mİş/ -mUş* ekleriyle yapılır: *uyumuşum, yazmışım*.(Özkan, 1996: 154)

*Onun ilk nomeri **çıkmiş** çiçek ayın 28-dä 1957 yılda.*(GAT: 159)

2.2.1.4.3. Türkiye Türkçesinde Öğrenilen Geçmiş Zaman

Türkçede öğrenilen geçmiş zamanın tanımı, fillin karşıladığı oluş, iş, hareket, konuşan tarafından görülmemiş, daha sonra duyulmuş ve öğrenilmiştir. Fiilerin kök ya da gövdelerine *-mİş -mUş* eklerinden birini getirilerek yapılır . Öğrenilen geçmiş zaman ekinin başlıca görevlerinden biri gerçekleştiğini bilmediğimiz halde ama başkasından duyup öğrendiğimiz hal ve hareketleri anlatmak için kullanılır. Ana görevinin yanında zaman ve işlev kaymalarınada uğramıştır. Görülen geçmiş zaman, geniş ve gelecek zaman, dilek şart kipinin anlatımında da kullanılır (Korkmaz, 2014: 540).

*Anlattıklarına göre ben çocuken çok **yaramazmışım*** (TSB: 540)

*Her oyunumu **oynamışım***

Şimdi yastığında uyuyor

Düşüncelerle ağır başım

Ruhum müziğini duyuyor (TSB: 546)

*Hiç umadığın sıra en umulmaz yerden **bakmışsın** haberin doğrusu çıkıvermiş*
(TSB: 547)

*Hasta doktora **gitmiş**, doktor hastaya gitmiş ne fark ederi?* (TSB: 548)

2.2.1.4.4. Irak Türkmen Türkçesinde Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Irak Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman eki Türkiye Türkçesinden farklı olarak teklik ve çokluk 1. şahıslarda *-mİş/ -mUş* şeklindedir. Teklik ve çokluk 2. ve

3. şahıslarda ise -Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi -p/ -Ip/ -Up şeklinde görülmektedir (Hürmüzlü, 2013: 42).

'Ammi dā:di bir gā:dim mulladan so:rum bılar hara yā:tişiplür. "Amca dedi ki gidip hocadan sorayım bunlar nereye varmışlar." (AK: 19)

Dā:di Arzı ö:líp, siz dö:nin gā:riyā. "Arzu ölmüş, dedi; siz geri dönün." (AK: 30)

Öğrenilen geçmiş zaman kipinin olumsuz çekimi -mA olumsuzluk eki kip ekinden önce getirilerek yapılır. 2. ve 3. şahıs çekimlerinde olumsuzluk eki ile kip eki arasına giren kaynaştırma ünsüzü y sesinin daraltıcı etkisi nedeniyle -mA ekinin ünlüsü daralarak -mI şeklinde kullanılır:

A:rız, delli o:líp, säbbähtän Qambä:rî gö:rmiyip. "Arzu deli olmuş, sabahtan beri Kamber'i görmemiş." (AK: 21)

Qa:pını kırdılar, girdiler içä:riyā, ba:hıtlar perde ö:rtülü, gā:lîn o tayda, oğlan bu tayda, indi ö:lmiyip, bin ildi ö:líp. "Kapıyı kırdılar, içeri girdiler, baktılar perde örtülü, gelin o yanda, oğlan bu yanda, sanki şimdi ölmemiş, bin yıldır ölüymüş gibiydiler." (AK: 35)

Öğrenilen geçmiş zaman kipinin soru şekli de diğer kip çekimlerinde olduğu gibi vurguyla yapılmaktadır:

Oğlum bu balta sä:nıvdı? "Oğlum bu balta senin mi ? (ITHM: 222)

"v" gurubu /Kerkük ağzında ve "y" gurubu /Tuzhurmatu ağzında öğrenilen geçmiş zaman kipi çekimi 2. teklik şahıs çekimi dışında aynıdır. Tuzhurmatu ağzında 2. teklik şahıs eki -san/ -sän yerine -say/ -säy şeklinde getirilir.

Öğrenilen geçmiş zaman kipinde şahsa göre çekim şekilleri tabloda verilmiştir:

Tablo 59: Irak Türkmen Türkçesinde Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinde Fiil Çekim

Şahıslar	Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
1. Tekil	<i>a:lmişam</i>	<i>a:lma:mışam</i>	<i>a:lmişa:m</i>	<i>a:lma:mışa:m</i>
2. Tekil	<i>a:lıpsan</i>	<i>a:lmıyıpsan</i>	<i>a:lıpsa:n</i>	<i>a:lmıyıpsa:n</i>
	Tuzhurmatu ağızı			
	<i>alıpsay</i>	<i>a:lmıyıpsay</i>	<i>a:lıpsa:y</i>	<i>a:lmıyıpsa:y</i>
3. Tekil	<i>a:lıp</i>	<i>a:lmıyıp</i>	<i>a:lıp</i>	<i>a:lmıyı:p</i>
1. Çoğul	<i>a:lmışığ</i>	<i>a:lma:mışığ</i>	<i>a:lmışı:ğ</i>	<i>a:lma:mışığ</i>
2. Çoğul	<i>a:lıpsız</i>	<i>a:lmıyıpsız</i>	<i>a:lıpsız</i>	<i>a:lmıyı:psız</i>
3. Çoğul	<i>a:lıplar</i>	<i>a:lmıyıplar</i>	<i>a:lıpla:r</i>	<i>a:lmıyıpla:r</i>

Irak Türkmen Türkçesinde Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi Ekinin İşlevleri

1. Konuşan kişinin şahit olmadığı bir oluş veya kılışı bildirmesi durumunda kullanılır:

‘Ammi dâ:di bir gâ:dim mulladan so:rım bılar hara yütışiplür?’ “Amca ‘Bir gidip mollaya sorayım, bunlar hangi seviyeye gelmişler?’ dedi.” (AK: 19)

2. Görülen geçmiş zaman kipinin işlevinde kullanılır:

Gâ:tirmişem bıları koyıra:m ca:mıya. “Bunları camiye koyayım diye getirdim.” (AK: 19)

Yarabbi nâ:çı mä:nim şa:nsım hiç yo:hıtı, ne ü:tmişem. “Yarabbim neden benim hiç şansım yok, ben ne yaptım?” (ITHM: 232)

2.2.1.5. Gelecek Zaman Kipi

2.2.1.5.1. Tarihî Lehçelerde Gelecek Zaman Eki

Köktürkçede gelecek zaman eki *-ğay/ -gây:* *yarağay* "yarayacak, uygundur", *-taçı/ täçi: öltäçi sän* "öleceksin", nadiren *-çI, -ça, -çä* ekleriyle yapılır (Gabain, 1988: 81-82).

Uygur Türkçesinde *-ğay/ -gey* eki kullanılır. Bu ekler kadar yaygın olmasa da Uygur Türkçesinde *-ğa/ -ge* ekleri de kullanılır *tutğay* "tutacak" (Eraslan, 2012: 344). Karahanlı Türkçesinde *-gA, -gAy, -gU* ile Eski Türkçede kullanılan gelecek zaman eki *-dAçI/ -tAçI*, eki de az da olsa görülür: *kelge men* "geleceğim". (Hacieminoğlu, 1996: 187). Harezmi Türkçesinde *-Gay, -GU (turur), -(y)IsAr* (Argunşah vd., 2011: 152-153) *kılğum turur* "yapacağım" (Eckman, 1996: 30); Kıpçak Türkçesinde *-GA, -Gay, -AsI, -tAçI: kelge men* "geleceğim" *kelge biz* "geleceğiz" (Argunşah vd, 2011: 286-287); Çağatay Türkçesinde *-ğa(y)/, gä(y)+ şahıs zamiri, -ğu/ gü +iyelik eki+ dur: kalga(y) min , kilğüm dur* "geleceğim" (Eckman, 1996: 104) şeklinde yapılıdır. Eski Anadolu Türkçesinde de *-(y)IsAr, -(y)A, -y)AcAk, -sA gerek, -dAçI* kullanılır: *gelecekdür* "gelecek" (Gülsevin, 2011: 102-104). Osmanlı Türkçesinde gelecek zaman eki ise *-cAk* şeklindedir: *bakacağım* (Ak ve Başar, 2010: 50).

2.2.1.5.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Gelecek Zaman Eki

Azerbaycan Türkçesinde gelecek zaman eki *-acağ/ -äcäk* şeklindedir. Teklik ve çokluk 1. şahıslara geldiğinde iki ünlü arasındaki *ğ* sesi *ğ'*ye dönüşür, *k* sesi ise *y'*ye dönüşür: *oğu-y-acağ-am* "okuyacağım", *gäl-äcäy-äm* "geleceğim" (Ercilasun, 2012: 207) Azerbaycan Türkçesinde gelecek zaman *gäläcäk* zaman olarak adlandırılır (Naskali, 1997: 43)

Güllärä pis bahırsan, säni ğovacağam. (SE:48)

Türkmen Türkçesinde *gelcek zaman* (Naskali, 1097: 43) olarak adlandırılan gelecek zaman eki *-cAk* şeklindedir. Gelecek zaman kipi şahıs ekiyle çekimlenmez, şahıs bildirmek için *-cAk* ekinden önce şahıs zamiri kullanılır: *sen alcak* "alacaksın", *biz alcak* "alacağız" (Söyegov, 2000: 277).

Aynam, men seni bir salım yeke galdırcak. (TDG: 278)

Gagavuz Türkçesinde gelecek zaman kipinin *-(y)AcAk* olduğu belirtiliyorsa da (Özkan, 1996: 149) standart Gagavuz Türkçesiyle yazılmış metinlerde kip ekinin ünlü uyumuna aykırı olarak sadece *-Acak* şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir (Argunşah, 2007, 158).

Biz verdik kıyadın kopyasını araştıracılara o neetlän, ani kıyat yenidän basılacak. (GTA, 158)

2.2.1.5.3. Türkiye Türkçesinde Gelecek zaman Eki

Fiilin gösterdiği oluş ve kılışın henüz gerçekleşmemiş ancak gelecekte mutlaka gerçekleştiğini belirten bir kiptir. Gelecek zaman kipi *-AcAk* eki ile karşılır. Ünlü ile biten fiilerin sonuna gelecek zaman eki getirildiğinde araya *-y-* ünsüzü eklenir *özle-y-eceksin*. *-AcAk* ekinin sonundaki *-k* ünsüzü, teklik ve çoluk birinci şahısların çekiminde *-ğ* dönüşür: *alacağım* (Korkmaz, 2014: 558-559) *-AcAk* gelecek zaman ekinin zaman kaymaları, görülen geçmiş zaman gösterenler, geniş zaman gösterenler, şimdiki zaman gösterenler, emir veya istek gösterenler. (Korkmaz: 558-568)

Sen her gece davetten davete gezersen ne vakit çalışacaksın? (TŞB: 560)

-Ne olacak, dedi (yutkundu) Çamlıcalı ölüyor

-Nafile, Bulunsa bile o kadın varken dirilik düzenlik olmayacak.

-O halde yapılmış olsa bile numara ve serisini hatırlamıyacaksınız.

Yani... artık bakanın işlerini düşünmeyecek misin? (TŞB: 560-568)

2.2.1.5.4. Irak Türkmen Türkçesinde Gelecek Zaman Eki

Irak Türkmen Türkçesinde gelecek zaman eki *-acağ/ -eceğ/ -acah/ -eceh* şeklindedir. Olumsuz şekli ise kaynaştırma ünsüzü *y*'nin etkisiyle ünlüsü daralmış *-ml* (<*-mA*) olumsuzluk eki eki ile yapılır: *boz-mı-yacağam*. (Şahbaz, 1997: 455-456)

Bı kârre ö:zime bed-dö'a basacağam. "Bu sefer kendime beduaa edeceğim." (AK: 38).

Adam dä:di "Bunu kesecehler, ikki gunnen bir bu adam gä:lli birimiz säçiri apa:rı ba:şını kâ:siri etini 'aleme satıllar." Adam dedi ki: Bunu kesecekler; iki günde bir bu adam geliyor, birimizi seçiyor, götürüyor, başını kesiyor; etini millete satıyorlar." (ITHM: 221)

Dağ hâsrâtlä kalan gönül

Ėäm ä:lindän olmuş zälil

Kim olacağ sänä dälil

Hangi yola gäcecehsen (şKT:47).

Irak Türkmen Türkçesinde gelecek zaman kipin de soru şekli soru ekiyle değil, vurguyla yapılmaktadır.

Gelecek zaman kipinde şahsa göre çekim şekilleri tabloda verilmiştir

Tablo 60: Irak Türkmen Türkçesinde Gelecek Zaman Kipinde Fiil Çekimi

şahıslar	Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
1. Tekil	<i>alcağa:m</i>	<i>a:lmyacağam</i>	<i>alcağa:m</i>	<i>a:lmyacağa:m</i>
2. Tekil	<i>alcağsa:n</i>	<i>a:lmyacağsan</i>	<i>alcağsa:n</i>	<i>a:lmyacağsa:n</i>
	Tuzhurmatu ağzı			
	<i>alcağsay</i>	<i>a:lmyacağsay</i>	<i>alcağsa:y</i>	<i>a:lmyacağsa:y</i>
3. Tekil	<i>alacağ</i>	<i>a:lmyacağ</i>	<i>alaca:đ</i>	<i>a:lmya:ca:đ</i>
1. Çoğul	<i>alaca:đıđ</i>	<i>a:lmyacağığ</i>	<i>alaca:đıđ</i>	<i>a:lmyaca:đıđ</i>
2. Çoğul	<i>alaca:đsız</i>	<i>a:lmyacağsız</i>	<i>alaca:đsız</i>	<i>a:lmyaca:đsız</i>
3. Çoğul	<i>alacağla:r</i>	<i>a:lmyacağlar</i>	<i>alacağlar</i>	<i>a:lmyaca:đla:r</i>

2.2.2. Tasarlama Kipleri

2.2.2.1. Gereklilik Kipi

2.2.2.1.1. Tarihî Lehçelerde Gereklilik Kipi

Köktürkçede gereklilik kipi *-mış* eki almış bir fiilin ardından *kärgäk* sözcüğü getirilerek yapılır. Bazı metinlerde *-đu* şeklinde de kullanılır: *bilmiş kärgäk* "bilmek gerek" (Gabain, 1988: 81). Uygur Türkçesinde *-đu/ -gü kergek: bolđu kergek* "olmak gerekir"; *-mış kergek: ayıtmış kergek* "söylemek gerek"; *-mađ/ -mek kergek: tayanmağ kergek* "dayanmak gerek"; *-đu/ -gü ol: sağıngu ol* "düşünmek gerek"; *-đuluk/ -gülik +ol: yükünç yükün külik ol* "hürmet etmek gerekir" yapılarıyla karşılanır (Eraslan, 2012: 350-351). Karahanlı Türkçesinde *-đu / -gü+kerek: eşitgü kerek* "duymalı", *kerek +sa / -se: kerek*

sevseler "sevmeliler" (Hacieminoğlu, 1996: 193), Harezmi Türkçesinde gereklilik kipi *kerek* sözcüğü ile kurulur: *bağgali kerek* "bakmalı" (Argunşah vd., 2011: 154), Kıpçak Türkçesinde *kerek*, *-mA kerek*, *-mAK kerek*, *-sA kerek* ekleri kullanarak ortaya çıkar: *etmek kerek* "etmeliyim" (Argunşah vd., 2011: 289)., Çağatay Türkçesinde *-ğa(y)*, *gä(y)+* şahıs zamiri, *-ğu/ gü +iyelik eki+ dur: kalga(y) min* "kalacağım" *kilgüm dur* "geleceğim" (Eckman, 1996: 104). Eski Anadolu Türkçesinde ise *-(y)IsAr*, *-(y)A*, *(y)AcAk*, *-dAçI -sA gerek: götürsem gerek* "götürmeliyim" (Gülsevin, 2011: 102-104). Osmanlı Türkçesinde gelecek zaman. *-mAll* şeklindedir: *yazmalıyım* (Ak ve Başaran, 2010: 52).

2.2.2.1.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Gereklilik kipi

Azerbaycan Türkçesinde gereklilik kipi şimdiki zamanda *-mAll* eki ile karşılanır gelecek zamanda almalı olacağım şeklinde kullanılır (Mehman Musaoğlu, 2008: 16).

Gereklilik kipi Azerbaycan Türkçesinde *vacib forma* olarak adlandırılır. (Naskali, 1997: 46)

Heç olmazsa biz dä Füzulinin yüzdä biri kädär yadigar goymalyıg. (SE: 309)

Gereklilik kipi, Türkmen Türkçesinde *işliğin hokmaanlık şekli* olarak adlandırılır (Naskali, 1997: 46). Türkmen Türkçesinde bu kip, iki şekilde karşımıza çıkar 1. tip *-mAll* eki ile yapılır. Bu ekle yapılan çekimde şahıs eki kullanılmaz; fiilden önce şahıs zamiri kullanılarak işin yapanı bildirilir: *men gelmeli* "gelmeliyim" *sen gelmeli* "gelmelisin". 2. tip gereklilik kipinde *-mAllIr* eki kullanılır. Bu ek üzerine şahıs eki alabilir. *söymelidirin* "söylemeliyim" (Söyegov, 2000: 306).

Men indi ol arabakeşiň önüne barıp dıza çökmelimi? (TDG: 309)

Gagavuz Türkçesinde gereklilik kipi *laazımnık çalımı* olarak adlandırılır. Bu lehçede gereklilik kipi çekimi hem *-mAll* ekiyle hem de *lääzım* sözcüğü istek çekimli fiilin önüne getirilerek yapılır. Türkmen Türkçesinde olduğu gibi Gagavuz Türkçesinde de *-mAll* eki üzerine şahıs eki almaz: *bän vermeli* "vermeliyim", *onnar vermeli* "vermeliler", *lääzım gidäsin* "gitmelisin" (Özkan, 1996: 158).

Küçük klasslarda üürencilerin ayısı o yıl lääzımdı olsun 2748, 4-10 klasslarda-4930 uşak. (GAT: 157)

2.2.2.1.3. Türkiye Türkçesinde Gereklilik Kipi

Gereklilik kipi Türkçede, yapılması ve olması gereken işleri ifade eder. Bu kip -*mAll* eki ile karşılaşılır. Gereklilik kipinin gereklilik bildirme işlevi yanında güçlendirme, tahmin ve ihtimal gibi başka işlevleri de vardır (Korkmaz, 2014: 613).

"...*Osman bey duymalı ki ben sana sormalıyım*" (TŞB: 615)

"*Bilmeliyim ki öyküde verilen o tek an, her boyutu ile değerlendirilebilir*" (TŞB: 617)

2.2.2.1.4. Irak Türkmen Türkçesinde Gereklilik Kipi

Irak Türkmen Türkçesinde gereklilik kipi, istek kipinde çekimlenmiş fiilin önüne *gärä*, *gäräg* "gerek" sözcüğü getirilerek yapılır. *gärä* şekli Kerkük ağzında, *gäräg* şekli ise Tuzhurmatu ağzında kullanılır. Bu durum Köktürkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde de görülmektedir *gärä gä:lim* "gelmeliyim". Olumsuz şekli ise çekimlenmiş fiile -*mI* eki getirilerek kullanılır: *gärä almıyım* "almamalıyım", *gärä açmıyım* "açmamalıyım" (Şahbaz, 1979: 458).

Ruhsat vä:r gärä gä:dim gäç ka:ldım. "Müsade et, gitmeliyim; geç kaldım." (ITHM: 223).

Baltam suya düştü gärä mende ağac kâ:sim. "Baltam suya düşüdü; ben de ağaç kesmeliyim." (ITHM: 222). Irak Türkmen Türkçesinde gereklilik kipin de soru şekli soru ekiyle değil, vurguyla yapılmaktadır.

Gereklilik kipinde şahsa göre çekim şekilleri tabloda verilmiştir

Tablo 61: Irak Türkmen Türkçesinde Gereklilik Kipinde Fiil Çekim

Şahıslar	Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
1. Tekil	<i>gärä a:lm</i>	<i>gärä a:lmyım</i>	<i>gärä a:lm</i>	<i>gärä a:lmyı:m</i>
2. Tekil	<i>gärä alasan</i>	<i>gärä a:lmyasan</i>	<i>gärä alasa:n</i>	<i>gärä a:lmyasa:n</i>
	Tuzhurmatu Ağzında			
	<i>gäräg alasay</i>	<i>gäräg a:lmyasay</i>	<i>gäräg alasa:y</i>	<i>gäräg a:lmyasa:y</i>
3. Tekil	<i>gärä a:lsın</i>	<i>gärä alma:sın</i>	<i>gärä a:lsın</i>	<i>gärä alma:sın</i>
1. Çoğul	<i>gärä alağ</i>	<i>gärä a:lmyağ</i>	<i>gärä ala:ğ</i>	<i>gärä almya:ğ</i>
2. Çoğul	<i>gärä a:lasız</i>	<i>gärä a:lmya:sız</i>	<i>gärä a:la:sız</i>	<i>gärä almya:sı:z</i>
3. Çoğul	<i>gärä a:lsınnar</i>	<i>gärä alma:sınnar</i>	<i>gärä a:lsınna:r</i>	<i>gärä alma:sınna:r</i>

Irak Türkmen Türkçesinde Gereklilik kipi Ekinin İşlevleri

Gereklilik bildirme

Valla baba gärä män äyzim gä:dim. "Baba, valla ben kendim gitmeliyim. ”
(ITHM:244)

2.2.2.2. Dilek-Şart Kipi

2.2.2.2.1.Tarihî Lehçelerde Dilek-Şart Kipi

Köktürkçede *-sar/ -sär: inmäsär* "inmese" (Gabain, 1988: 91), Uygur Türkçesinde *-sAr: titser men* "terketsem" (Eraslan, 2012: 348), Karahanlı Türkçesinde *-sA* eki ile karşılaşılır. Birkaç örnekte de *-sAy* şeklinde kullanılmaktadır: *körse men* "görsem" (Hacıeminoğlu, 1996: 188). Harezmi Türkçesinde, *-sA* nadiren *-sA män* eki ile karşılaşılır: *barsam* "varsam" (Eckman, 1996: 28). Kıpçak Türkçesinde *-sA*, nadiren *-sAnAn* eki ile yapılır: *kelsek* "gelsek" (Argunşah vd., 2011: 288). Çağatay Türkçesinde *-sA: okusam* "okusam" (Eckman, 1996: 101), Eski Anadolu Türkçesinde ise *-sA gelse* şeklindedir (Gülsevin, 2011: 110). Osmanlı Türkçesinde *-sA* eki kullanılır: *yapsa* (Ak ve Başar, 2010: 51).

2.2.2.2.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Dilek-Şart Kipi

Azerbaycan Türkçesinde *şart şekli* olarak adlandırılan dilek şart kipi -sA eki ile karşılanır.(Ercilasun, 2012: 209)

Züleyha gıpgırmızı gızarsa da belä hikkälänib birdän-birä Mehmanın golundan tutub sallaşdı. (SE: 24)

Gününä tək bircä gün dä galsa onu özünä gälin edäcäyinä söz verdi. (SE: 15)

Türkmen Türkçesinde *işligiñ şert şekili/ forması* olarak adlandırılan dilek-şart kipi -sA eki ile yapılır. (Söyegov, 2000: 279)

Biz erkana zähmetde tapdık tükenmez genci, Her kim söyse zähmeti, ünci etmez eklenci (TDDS: 432)

Gagavuz Türkçesinde şart kipi, *sankilik calımı* olarak adlandırılır (Naskali,1997: 33) ve -sA eki ile karşılanır: *alsam, versäk, baksalar* (Özkan, 1996: 157)

Yaşamak düzgünsä, raatsa, dil de zenginner, çiçek gibi açar. (GTA: 157)

2.2.2.2.3.Türkiye Türkçesinde Dilek-Şart Kipi

Dilek şart kipi fiilli şarta veya dilek, istek ve niyete bağlayan yardımcı bir ögedir. -sA eki ile karşılanır. Bu ekin iki tane temel görevi vardır, birincisi şart anlamına gelir, ikincisi ise dilek anlamına gelir. (Korkmaz, 2014: 600-107)

Görseniz bu genci beğenirsiniz. yalnız mühendis değil, ustabaşı. (TŞB: 603)

Su kayağı daha zordur. Br kere suyun üstüne çıkabilsem. (TŞB: 611)

2.2.2.2.4.Irak Türkmen Türkçesinde Dilek-Şart Kipi

Irak Türkmen Türkçesinde dilek-şart kipi -sA ekiyle karşılanır. (Hürmüzlü, 2013: 45). Dilek-Şart kipinin olumsuz şekli -mA eki ile yapılır *gel-me-se-m*. (Şahbaz, 1997: 458). "v" gurubu /Kerkük ağzında ve "y" gurubu /Tuzhurmatu ağzında dilek-şart kipi çekimi 2. teklik ve çokluk şahıs çekimi dışında aynıdır. 2. teklik ve çokluk şahıs eki -san/ -sän yerine -sav/ -säy şeklinde görülmektedir. Çokluk 1. şahıslarda ise *olar-sak ek* yerine -sağ eki

kullanılmaktadır. Irak Türkmen Türkçesinde dilek-şart kipin de soru şekli soru ekiyle değil, vurguyla yapılmaktadır.

*Dä:di bahça:vin yäddi yä:mişini birbirine **katarsa** sağ aşıktı.* “Bahçenin yedi meyvesini birbirine katarsa saf aşıktır, dedi” (AK: 27)

*Sora üçü de harda bir kıyma:tlı, ba:ha:lı äşyä **varsa** ävden apardılar.* “Sonra üçü de nerede kıymetli bir eşya varsa evden götürdüler.” (ITHM: 239)

*Ƙızı hästädi o dārmanı **aparsalar** öziçin.* “Kızı hasta, kendisi için ilaç götürseler.” (ITHM: 243)

Dilek-şart kipinde şahsa göre çekim şekilleri tabloda verilmiştir:

Tablo 62: Irak Türkmen Türkçesinde Dilek-Şart Kipinde Fiil Çekimi

Şahıslar	Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
1. Tekil	<i>alsam</i>	<i>almasam</i>	<i>alsa:m</i>	<i>almasa:m</i>
2. Tekil	<i>alsav</i>	<i>almasav</i>	<i>alsa:v</i>	<i>almasa:v</i>
	Tuzhurmatu Ağzı			
	<i>alsay</i>	<i>almasay</i>	<i>alsa:y</i>	<i>almasa:y</i>
3. Tekil	<i>alsa</i>	<i>almasa</i>	<i>alsa:</i>	<i>almasa:</i>
1. Çoğul	<i>alsağ</i>	<i>almasağ</i>	<i>alsa:ğ</i>	<i>almasa:ğ</i>
2. Çoğul	<i>alsa:vuz</i>	<i>almasa:vuz</i>	<i>alsa:vuz</i>	<i>almasa:vuz</i>
	Tuzhurmatu Ağzı			
	<i>alsa:yız</i>	<i>almasa:yız</i>	<i>alsa:yız</i>	<i>almasa:yız</i>
3. Çoğul	<i>alsalar</i>	<i>almasalar</i>	<i>alsala:r</i>	<i>almasala:r</i>

Irak Türkmen Türkçesinde Dilek-Şart Kipinin işlevleri

1. Şart Kipi anlamı kuran

*Dä:di bahça:vin yä:ddi yä:mişini birbirine **katarsa** sağ aşıktı.* “Bahçenin yedi meyvesini birbirine katarsa saf aşıktır, dedi” (AK: 27)

2. Dilek Kipi anlamı kuran

Kızı hãstã:di o dârma:nı apa:rsalar ö:ziçin. “Kızı hasta, kendisi için ilaç götürseler.” (ITHM: 243)

2.2.2.3. İstek Kipi

2.2.2.3.1. Tarihî Lehçelerde İstek Kipi

Köktürkçede *tüşäyin* “ineyim”, *yoryın* “yürüyeyim” (Tekin, 2016: 165), Uygur Türkçesinde *borlukumin közedzün* “bahçemi gözetisin” (Eraslan, 2012: 347), Karahanlı Türkçesinde de *kizleyin* “saklayayım”, *kezeyi* “dolanayım”, körey “göreyim” (Güner, 2008, 509-510) örneklerinden de anlaşıldığı üzere Harezmi Türkçesi dönemine kadar emir kipi -özellikle 1. teklik ve çokluk çekimi- istek bildirme işleviyle kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde -GA: *bolgam* “olayım, olam” (Argunşah vd., 2011: 154), Kıpçak Türkçesinde teklik ve çokluk 3. şahıslarda görülür nadiren -A olarak kullanılır: *içmeye* “içmeye”, *yaza men* “yazayım, yazam” (Argunşah vd., 2011:289), Çağatay Türkçesinde -ay(in) Eski Anadolu Türkçesinde istek kipi -(y)A: *dutavam* “tutayım” (Gülsevin, 2011: 105-107), Osmanlı Türkçesinde ise -A: *gelesiñiz* “gelesiniz” (Ergin, 2012: 311) şeklinde kullanılmıştır.

2.2.2.3.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde İstek Kipi

Arzu şakli olarak adlandırılan istek kipi Azerbaycan Türkçesinde -(y)A ekiyle karşılır (Ercilasun, 2012, 208).

-Olmazmı, oğul, bu gün dâ galasan?- deyä hatun oğluna müraciät etdi. (SE: 248)

Türkmen Türkçesinde istek kipi *işligiñ arzuw şekli* olarak adlandırılır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi istek kipi, Türkmen Türkçesinde emir çekiminin 1. ve 3. şahıslarında görülür. Bunun yanında istek kipini ifade eden bir -mAkçI eki de bulunmaktadır. Yalnız bu ek, üzerine şahıs eki almaz, şahıs çekimi şahıs zamirleri ile yapılır (Söyegov, 2000: 291).

Bir gün hamıra avı goşup çapadı bişiryär ve onu Kerime berip öldürmekçi bolyar. (TDDŞ: 93)

Gagavuz Türkçesinde Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi -(y)A ekiyle karşılır: *başlayayım, işleyäsiniz* (Özkan,1996: 155). Gagavuz Türkçesinde istek kipi *isteyişli calımı* olarak adlandırılır (Naskali, 1997: 56).

2.2.2.3.3. Türkiye Türkçesinde İstek Kipi

Fiilin belirttiği oluş veya hareketin yapılmasının, olmasının istendiğini belirten kiptir. İstek kipi Türkçede -A eki ile karşılır. 1. teklik ve çokluk şahıslarda ise Eski Türkçede hem emir hem istek bildiren -AyIn ekinden gelen -(y)-AyIm eki kullanılmaktadır. (Korkmaz, 2014: 577-579). Türkiye Türkçesinde istek kipinin -istek temel görevinin dışında- geniş zaman, gereklilik, yeterlik, yetersizlik, imkan, emir, rica, tahmin, merak, şaşkınlık gibi anlamlar da bildirmektedir.

*Yok artık ben **gideyim** de sen gelirsın, birlikte döneriz, dedim* (TŞB: 581)

*-Ha ha, güleyim bari. Hee senin neyin **kıskanayım?** “Kıskanacağım?” sen bir garip çingenesin, vur beline kazmayı.* (TŞB: 588)

*Koca Osman: “ Ben öyleyse bu gece burda kalayım da, öyle **gideyim**”* (TŞB: 589)

*Söylenenleri unutmayasın , yapılacak işleri sıraya **koyasın.*** (TŞB: 584)

2.2.2.3.4. Irak Türkmen Türkçesinde İstek Kipi

Irak Türkmen Türkçesinde istek kipi, Türkiye Türkçesindeki gibi -A eki ile karşılır, yalnız teklik 1. şahıs ve çokluk 3. şahıs eklerinde emir kipi kullanılır. (Şahbaz, 1997: 457).

*Bu uşa:ğı a:pa:rım **a:tim** kurt yuva:sına.* “Bu çocuğu götüreyim kurt yuvasına atayım.” (KA: 40)

*Men şart ä:ttim kıza ä:vin ka:pınsınan gäçände **gülsün.*** “Ben kıza evin kapısından geçtiğinde gülmesini şart koştum.” (KA: 94)

*Män bu kıızı istirä:m mänä **vä:räsiz.*** “Ben bu kıızı bana vermenizi istiyorum.” (ITHM: 233)

*İstä:diler obir yahaya **geçsinner.*** “Öbür yakaya geçmek istediler.” (ITHM: 260)

Irak Türkmen Türkçesinde istek kipinin 2. teklik şahıs çekimi, Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi *-sAn* ekiyle yapılmaktadır: *al-a-san*, *gel-e-sen*. İstek 2. çokluk şahıs çekiminde Türkiye Türkçesindeki *-sInIz/ -sUnUz* eki yerine yine Azerbaycan Türkçesinde -genel olarak konuşma dilinde- olduğu gibi *-sIz/ -sUz* eki kullanılmaktadır: *al-a-sız; gel-e-siz* (age.: 457).

Bu kipin olumsuz çekimi *-mA* eki ile yapılır. 1. ve 2. şahıs çekiminde kaynaştırma ünsüzü *y* sesinin daraltıcı etkisiyle ek *-mI* olarak kullanılır: *almıyım*, *almıyasan*. Kipin olumsuz 3. çokluk şahıs çekiminde ise Türkiye Türkçesinde *-sInIAr/ -sUnIAr* şeklindeki ekin Irak Türkmen Türkçesinde *-sInIAr/ -sUnIAr* olduğu görülür.

Tuzhurmatu ağzında 2. tekil şahıs çekiminde *-A* ekinin değil, *-sA* ekinin istek bildirmek için kullanıldığı görülür. Şahıs eki ise *-y*'dir: *al-sa-y* “alasin” (s: 457).

Irak Türkmen Türkçesinde istek kipin de soru şekli soru ekiyle değil, vurguyla yapılmaktadır.

İstek kipinde şahsa göre çekim şekilleri tabloda verilmiştir:

Tablo 63: Irak Türkmen Türkçesinde İstek Kipinde Fiil Çekimi

Şahıslar	Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
1. Tekil	<i>a:lm</i>	<i>a:lmıyım</i>	<i>a:lm</i>	<i>a:lmıyım</i>
2. Tekil	<i>alasan</i>	<i>a:lmıyasan</i>	<i>alasa:n</i>	<i>a:lmıyasan</i>
	Tuzhurmatu Ağzı			
	<i>a:lsay</i>	<i>a:lmıyasay</i>	<i>alsa:y</i>	<i>a:lmıyasay</i>
3. Tekil	<i>a:lsın</i>	<i>alma:sın</i>	<i>a:lsın</i>	<i>alma:sın</i>
1. Çoğul	<i>alağ</i>	<i>almıyağ</i>	<i>a:la:ğ</i>	<i>a:lmıyağ</i>
2. Çoğul	<i>ala:sız</i>	<i>almıya:sız</i>	<i>a:la:sız</i>	<i>a:lmıya:sız</i>
3. Çoğul	<i>a:lsınlar</i>	<i>alma:sınlar</i>	<i>a:lsınla:r</i>	<i>alma:sınlar</i>

İstek Kipi Ekinin İşlevleri

1. İstek işlevi.

Bu uşa:ğı a:parım a:tim kurt yuvasına. “Bu çocuğı götüreyim kurt yuvasına atayım.” (KA: 40)

2. İstek kipinin üçüncü şahıs çekimi emir kipi ekiyle yapılmakta ve bu sebeple istek-emir arası işlev kayması görülmektedir.

Başın koysun üstüne. “Başını üstüne koysun.” (AK: 38)

Emir kipi şahıs eklerinde verilmiştir

2.3. Ek Fiil

2.3.1. Tarihî Lehçelerde Ek Fiil

Eski Türkçe döneminde ek-fiil olarak *er-* ve *tur-* yardımcı fiilleri kullanıldığı görülmektedir. *tur-* yardımcı fiili Köktürkçe’de ek fiil olarak bulunmaz, Uygur metinlerinde bu görevle kullanılır. *er-* yardımcı fiilinin de ya isim cümlesinin yüklemine ya da birleşik fiil çekiminde asıl fiillerden sonra kullanıldığı görülür:

kaganı alp ermiş Kağanı cesur imiş.” (Tekin, 2000, 208)

atıg ıka bayur ertimiz. “Atları ormanda (ağaçlara) bağlıyorduk.” (Tekin, 2000, 191)

katun yok bolmış erti. “Hatun vefat etmişti.” (Tekin, 2000, 192)

Günümüz Türk lehçelerinin çoğunda da olduğu gibi Eski Türkçe döneminde de ek fiilin geniş zamanı herhangi bir yardımcı fiil kullanılmaksızın yüklem olan isimden sonra yalnız zamir kullanılarak da anlatılmıştır:

biz az biz “biz azız” (Tekin, 2000, 208)

yaş ben “ben gencim” (Tekin, 2000, 208)

Uygur dönemi metinlerinde de *tur-* fiili birleşik zaman çekimlerinde kullanılmaz, yardımcı fiil olarak kullanılır (Küçük, 2010, 62):

“*ertimlig turur.. öz yaş kentü ürlüksü(z)*” (agm: 62)

Karahanlı Türkçesinde ek fiil olarak *er-* yardımcı fiilinin kullanıldığı görülür:

aydim erdi, tiler ermiş, bardın erse. (Argunşah vd, 2011: 42).

Harezmi Türkçesinde geniş zaman *er-* ve *tur-* yardımcı fiilleri ile yapılar: *beraber turur, anlar tururlar, rast erür.* Şahıs zamirleri ile de yapıldığı görülür: *firişte men, hüküm kılğan sen, kim ol* gibi. *Er-* yardımcı fiili, görülen, öğrenilen geçmiş zaman ve şart kipi ekleriyle çekimlenir: *mu‘allim erdim, yok erdiñ; veli ermiş men, cadu ermiş sen, üstüvar ermiş siz; muhtac ersem, bu sözde erseler.* (Argunşah vd, 2011: 155-156).

Çağatay Türkçesi döneminde ek fiil olarak *ir-* ve *tur-* yardımcı fiilleri kullanılmıştır. Geniş zaman anlatımında genel olarak şahıs zamiri kullanıldığı görülmekle birlikte ekleşmiş şahıs bildiren yapılar da eserlerde yer almaktadır. Bu dönemde *er-* ek fiili *i-* şekline geçmeye başlamıştır: *irür min, bar min, kuluñ min, bîçâra dur min, ürüräm.* Öğrenilen ve görülen geçmiş zaman için *i(r)-* ek fiili kullanılmıştır: *i(r)mişmin, bahadur imiş siz; bar i(r)dim, i(r)mäs i(r)dim* gibi (Eckmann, 1996: 25-96h)

Kıpçak Türkçesinde *ir-* (<*er-*) ve *i-*, *-tur-/ dur-* yardımcı fiillerinin kullanıldığı görülür. *-tur-* yardımcı fiilinin bu dönemde ekleşmiştir. Bununla birlikte geniş zaman çekiminde yalnız şahıs zamiri ile çekim yapıldığı görülmektedir (Toparlı, 1989, 84-85):

kāyil irür men, yigen men, berāber biz, ümmet siz, āziz irür, kerektir, ulugrak turur, kimdir, sen mü‘min irmes sen, ilk idim, sen imiş sen, rāzı iseñ gibi (age: 84-86).

Eski Anadolu Türkçesinde ek fiilin geniş zaman çekimi *er-* yardımcı fiilinin erimesi sonucu 1 ve 2. şahıslarda şahıs ekleriyle, 3. şahıs larda ise *dur-* (< *tur-*) yardımcı fiili ile yapılır. Görülen ve öğrenilen geçmiş zaman ile şart kipi çekiminin ise *i-* (<*ir-* < *er-*) yardımcı fiiliyle yapıldığı görülür (Timurtaş, 1994, 110-112):

eyle mestem, bîçare benven, gözüm nürüsüñ, yil durur, bizüz, canlarumsız, gül idüñ, berk imiş, neyisem, er iseñ gibi (age: 111-112)

Osmanlı Türkçesinde ek fiilin geniş zaman kipi Türkiye Türkçesindeki gibi teklik 1. şahıs *-Im/ -Um*, 2. şahıs *-sIn/ -sUn*, 3. şahıs *-DIr/ -DUr* şeklindedir. Çoğul şekli ise 1. şahıs *-Iz/ -Uz*, 2. şahıs *-sInIz/ -sUnUz*, 3. şahıs *-DIrAr/ -DUrAr* ekleri ile yapılmaktadır. Görülen geçmiş zaman kipi *-DI/ -DU* eki ile yapılır: *kalınydı*. Öğrenilen geçmiş zaman ise *-mIş/ -mUş* eki ile yapılır: *insanımış* (Timurtaş, 1997: 118-119)

2.3.2. Güney Batı-Oğuz Türk Lehçelerinde Ek Fiil

Azerbaycan Türkçesinde Ek Fiilin Geniş Zaman Kipi

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde ek-fiilin dört kipi vardır. Bunlar geniş zaman (şimdiki zaman), görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart kipidir. Azerbaycan Türkçesinde ek fiilin şimdiki zaman kipi, Türkiye Türkçesiyle aynıdır. Yalnız teklik 1. ve 2. şahıslarda *-am/ -äm*, *-san/ -sän* şeklinde geniş ünlülü ekler kullanılmaktadır. Çoğul 1. şahıslarda ise *-ıg/ -ik*, *-uğ/ -ük* eklerinin kullanıldığı görülmektedir. (Ercilasun, 2012: 197)

Tablo 64: Azerbaycan Türkçesinde Ek Fiilin Geniş Zaman Kipi

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>-am/ -äm</i>	<i>-ıg/ -ik, -uğ/ -ük</i>
2. şahıs:	<i>-san/ -sän</i>	<i>-sInIz/ -sUnUz</i>
3. şahıs:	<i>-DIr/ -DUr</i>	<i>-DIrAr/ -DUrAr</i>

Unutma ha!.. Ləkə pis şeydir. Heç unutma! (SE: 10)

Män hüstüyäm, hanım!.. (SE: 70)

Türkmen Türkçesinde Ek Fiilin Geniş Zaman Kipi

Türkmen Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak şimdiki zaman kipi, bütün şahıslar için *-dIr+şahıs eki* şeklinde kullanılmaktadır. Bununla birlikte hiç ek kullanılmadan da ek fiilin şimdiki zamanı anlatılabilmektedir: *men boorçlı* "borçluyum" (Kara, 2012: 109).

Dost, saña arkayınlanıp gelendirin. (TDDS: 74)

Biziň hemmämiz Vatanıň önünde bergilidiris. .(TDDS: 139)

Tablo 65: Türkmen Türkçesinde Ek Fiilin Geniş Zaman Kipi

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	-dırım	-ts
2. şahıs:	-dırsıñ	-dırsıñlz
3. şahıs:	-dir	-dılAr

Gagavuz Türkçesinde Ek Fiilin Geniş Zaman Kipi

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Gagavuz Türkçesinde de ek fiilin dört kipe göre çekimi bulunmaktadır. Bu kipler, Türkiye Türkçesindeki ile aynıdır: şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, ve şart kipi. Gagavuz Türkçesinde ek fiilin şimdiki zaman kipi eki sadece düz ünlülü olarak kullanılmaktadır. Bu durum, diğer kipler için de geçerlidir (Özkan, 1996 160).

Tablo 66: Gagavuz Türkçesinde Ek Fiilin Geniş Zaman Kipi

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	-Im	-Iz
2. şahıs:	-sIn	-sInIz
3. şahıs:	Ø/ -DIr	Ø/ -DIr(lAr)

Gagavuz kulturasının ilerlemesi baalı isannarın çalışmalarına... (GTA: 169)

ANTEM'nän hazırlanan bölümünün enilii ondadır, ki masalların büülü içindekiindä uşakların hem personacların aralarında sıkı ilgilär olêr (GDBÜ: 4).

Azerbaycan Türkçesinde Ek Fiilin Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Azerbaycan Türkçesinde ek fiilin görülen geçmiş zaman çekim eki, hem *i-* ek fiili üzerine hem de *i-* fiili düşürülerek ismin üzerine getirilir. Ek ünlü uyumuna girer. (Ercilasun, 2012: 197)

Tablo 67: Azerbaycan Türkçesinde Ek Fiilin Görülen Geçmiş Zaman Kipi

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>i-di-m (-y)dl/-dU-m)</i>	<i>i-di-k (-y)dl/-dU-ğ/-k)</i>
2. şahıs:	<i>i-di-n (-y)dl/-dU-n)</i>	<i>i-di-niz (-y)dl/-dU-nIz/ -nUz)</i>
3. şahıs:	<i>i-di (-y)dl/-dU-Ø)</i>	<i>i-di-ler (-y)dl/-dU-lAr)</i>

Bädäni, duruşu,vüçudu mütänasib idi.(SE:159)

Ġız idim, soltan idim, nişanlandım, han oldum!(SE:259)

Türkmen Türkçesinde Ek Fiilin Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Türkmen Türkçesinde ek fiilin görülen geçmiş zaman kipi, Türkiye Türkçesiyle aynıdır; yalnız, sadece düz ünlülü ek kullanıldığı görülmektedir. Türkmen Türkçesinde kaynaştırma ünsüzü y kullanılmadığından ünlüyle biten isimlere arada y sesi olmaksızın eklenir. Türkmen Türkçesinde ek fiil Türkiye Türkçesindeki *i-di* yapısında olduğu gibi bağımsız şekilde kullanılmamaktadır. Bu şekilde kullanıma yalnız öğrenilen geçmiş zaman çekimindeki *eken* yapısında karşılaşılır. (Kara, 2012: 110)

Ähli zadımızı bir okara arpa ya cövene çalısmaga razıdık, ... (Y: 103)

Ol ülkäniñ bas imamı Semseddin Harisidi. (ZT: 247)

Tablo 68: Türkmen Türkçesinde Ek Fiilin Görülen Geçmiş Zaman Kipi

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>-dl-n</i>	<i>-dl-k</i>
2. şahıs:	<i>-dl-ñ</i>	<i>-dl-ñIz</i>
3. şahıs:	<i>-dl</i>	<i>-dl(lAr)</i>

Gagavuz Türkçesinde Ek Fiilin Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Gagavuz Türkçesinde ek fiilin görülen geçmiş zaman kipi, düz şeklinde *-dl* ekiyle karşılanır. (Özkan, 1996: 160)

Tablo 69: Gagavuz Türkçesinde Ek Fiilin Görülen Geçmiş Zaman Kipi

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	- <i>dl-m</i>	- <i>dl-k</i>
2. şahıs:	- <i>dl-n</i>	- <i>dl-nlz</i>
3. şahıs:	- <i>dl</i>	- <i>dl-lAr</i> (Özkan, 1996: 160)

Azerbaycan Türkçesinde Ek Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Azerbaycan Türkçesinde ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman çekimi sadece *i-* ek fiili üzerinde *-miş* şeklinde görülür. Bu çekimde şahıs ekleri ise teklik 1. ve 2. şahıslarda geniş ünlülü *-äm*, *-sän* şeklindedir (Ercilasun, 2012: 197).

Bälkä Allahın kısmäti belä imiş? Bälkä Allah bilän yahş imiş? (SE: 155)

Tablo 70: Azerbaycan Türkçesinde Ek Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>i-miş-äm</i>	<i>i-miş-ik</i>
2. şahıs:	<i>i-miş-sän</i>	<i>i-miş-siniz</i>
3. şahıs:	<i>i-miş</i>	<i>i-miş-lär</i>

Türkmen Türkçesinde Ek Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman kipi sadece düz şeklinde *-miş* eki kullanılmaktadır. (Kara, 2012: 111)

ek fiil olarak yalnız *eken* yapısındaki *e-* fiili görülmektedir.

I. Tip

Türkmen Türkçesinde I. tip çekim ismin veya kip çekimindeki fiilin üzerine *-miş* eki getirilerek yapılır. (Delice, 2010: 173)

Näme, men Asgabada gitmeli dälmişimmi? (Y: 68)

Biz sen ak patısanıň doganoglanımışıň hem iň bir gerekli adamlarınıň birimişıň diyip eşitdik (P: 218).

Tablo 71: Türkmen Türkçesinde I. Tipteki Ek Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>-mIş-In</i>	<i>-mIş-Ik</i>
2. şahıs:	<i>-mIş-iň</i>	<i>-mIş-sIňIz</i>
3. şahıs:	<i>-mIş</i>	<i>-mIş-lAr (Kara, 2012: 111)</i>

II. Tip

Türkmen Türkçesinde II. tip çekimi isimlerin ve kip çekimine girmiş fiilden sonra şahıs çekimine girmiş *eken* yapısı getirilerek yapılır. Bu yapı, diğer Oğuz grubu lehçelerinde kullanılmaz. (Delice, 2010: 176)

Ay, sen-ä bir ızı yiten, hiç bir derege yaramayan betbagt adam ekeniň. (P: 37)

Tablo 72: Türkmen Türkçesinde II. Tipteki Ek Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>eken-im</i>	<i>eken-imiz</i>
2. şahıs:	<i>eken-iň</i>	<i>eken-iňiz</i>
3. şahıs:	<i>eken-i</i>	<i>eken-ler</i>

Gagavuz Türkçesinde Ek Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Gagavuz Türkçesinde ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman kip çekiminin 1. ve 2. çokluk şahısları dışında Türkiye Türkçesiyle aynı olduğu görülmektedir (Özkan, 1996: 161). 1. çokluk şahıs çekiminde Türkiye Türkçesinde *-Iz/ -Uz* şahıs eki kullanılırken Gagavuz Türkçesinde Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi *-Ik* eki kullanılmaktadır. 2.

çokluk şahıs çekiminde de yine Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi *-sInIz* eki, *s* ünsüzü düşürülerek kullanılmaktadır.

Tablo 73: Gagavuz Türkçesinde Ek Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>-mIş-Im</i>	<i>-mIş-Ik</i>
2. şahıs:	<i>-mIş-sIn</i>	<i>-mIş-InIz</i>
3. şahıs:	<i>-mIş</i>	<i>-mIş-lAr</i> (s: 161)

Azerbaycan Türkçesinde Ek Fiilin Şart Kipi

Azerbaycan Türkçesinde şart kipiyle çekimlenmiş *i-* fiilinin isimle birleşmediği görülmektedir. *täläbä isäm, täläbä isän, täläbä isä, täläbä isäk, täläbä isäniz, täläbä isäler* (Ercilasun, 2012: 198)

Bälkä ärmağan da butäzä varisä görä öz oğullarının heyrinä häyanatä gedäcäkdi?(SE: 105)

*Payızdan başlayıb yağan **kar isä** ağacların kol-budaqlarından Maralın üstünä säpälänir.*(SE: 215)

Tablo 74: Azerbaycan Türkçesinde Ek Fiilin Şart Kipi

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>i-sä-m</i>	<i>i-sä-k</i>
2. şahıs:	<i>i-sä-n</i>	<i>i-sä-niz</i>
3. şahıs:	<i>i-sä</i>	<i>i-sä-lar</i>

Türkmen Türkçesinde Ek Fiilin Şart Kipi

Türkmen Türkçesinde ek fiilin şart kipi bulunmamaktadır. Türkiye Türkçesindeki *ise* yapısı, Türkmen Türkçesinde *bolsa* yapısıyla karşılanmaktadır

Semsat. Yüregiñ yanan bolsa, Ayna aytmalı ekeniñ-dä. (Delice, 2010: 230)

Gagavuz Türkçesinde Ek Fiilin Şart Kipi

Gagavuz Türkçesinde ek fiilin şart kipi ekleri Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi sadece düz şeklinde kullanıldığı görülmektedir: düşmansak, kızgınsak, dooruysanız. (Özkan, 1996: 162)

Tablo 75: Gagavuz Türkçesinde Ek Fiilin Şart Kipi

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	-sAm	-sAk
2. şahıs:	-sAn	-sAnIz
3. şahıs:	-sA	-sAlAr (s: 162)

2.3.3. Türkiye Türkçesinde Ek Fiil

Eklendiği çekimli fiilleri, birleşik zamanlı fiil yapan yardımcı eyleme ek fiil denir. Türkçede ek fiil için (*ek-eylem, imek fiili, cevher fiil*) gibi farklı adlandırmalar kullanılmıştır. Ek fiil, aynı zamanda isim ve isim soylu sözcüklerin sonuna gelerek onların yüklem olarak kullanılmalarını sağlar. Asli görevi, isim soylu sözcükleri fiil haline getirmek ve basit zamanlı kiplerden birleşik zamanlı kipler ortaya çıkarmaktır. Yine bu ekin görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart eki sözcüklere eklendiğinde hem ayrı hem de bitişik yazıldığı görülmektedir. Bugün, bu yapılar daha ziyade bitişik yazılmaktadır. (Korkmaz, 2014: 620)

Ek fiilin Türkçede dört kipe göre çekimi vardır:

Türkiye Türkçesinde Ek Fiilin Geniş Zaman Kipi

Türkiye Türkçesinde ek fiilin geniş zaman kipi düz ve yuvarlak şeklinde kullanılmaktadır. yine bu ekin teklik ve çokluk 3. şahıslarda Eski Türkçede kullanılan *tur-* yardımcı fiilin geniş zaman çekiminden *tur-ur > dur-ur > -Dir/ -DUr* şekline dönüşmüştür. Şahıs ekleriyle birleştiğinde ek *-Dir/ -DUr* ve *-Dir-lAr, -Dur-lAr* şeklinde kullanılmıştır (Korkmaz, 2014: 621).

Tablo 76: Türkiye Türkçesinde Ek Fiilin Geniş Zaman Kipi

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	-Im/ -Um	-Iz/ -Uz
2. şahıs:	-sIn/ -sUn	-sInIz/ -sUnUz
3. şahıs:	-DIr/ -DUr	-DIrIAr/ -DUrIAr

*Bana kızmayın ben, diyordu. Ben iki yol arasında kalmış bir **insanım**.* (TŞB: 621)

*-Her şey insanların **elindedir** hanım.*(TŞB: 623)

Türkiye Türkçesinde Ek Fiilin Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Türkiye Türkçesinde ek fiilin görülen geçmiş zaman kipi, *i-* fiiline, *-DI/-DU* geçmiş zaman ekiyle, şahıs eki birleşerek yapılır: *doğruydum, yalnızdım, doğruydunuz, yalnızdınız* (Korkmaz, 2014: 624)

Tablo 77: Türkiye Türkçesinde Ek Fiilin Görülen Geçmiş Zaman Kipi

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>i-di-m</i>	<i>i-di-k</i>
2. şahıs:	<i>i-di-n</i>	<i>i-di-niz</i>
3. şahıs:	<i>i-di</i>	<i>i-di-ler</i>

*Kalabalık arasında birileri gözüme ilişti. İçlerinde sen de **vardın**.* (TŞB: 625)

*Siz büyüklerimiz bizlere her konuda yardımcı ve **destekleyici idiniz**.* (TŞB: 625)

Türkiye Türkçesinde Ek Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman

Türkiye Türkçesinde ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman eki *i-* fiile, *-mIş/ -mUş* ekiyle şahıs ekleri birleşerek *i-mIşIm/ i-mUşUm* şeklinde kullanılır. hem düz hem de yuvarlak şeklinde kullanılmaktadır *çalışkanmışım, tutkunmuşum* (Korkmaz, 2014: 626).

Tablo 78: Türkiye Türkçesinde Ek Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>i-mİşIm/ i- mUşUm</i>	<i>i-mİşIz/ i-mUşUz</i>
2. şahıs:	<i>i-mİşIn/ -mUşUn</i>	<i>i-mİşInIz/ i-mUşUnUz</i>
3. şahıs:	<i>i--mİş/ i-mUş</i>	<i>i-mİşlAr/ i-mUşlAr</i>

*-Canım kızım ! dedi. Kocanız hakikaten biraz huysuz bir **beymiş**. (TŞB: 627)*

*Karısından bu sırada bir kart almıştı, **iyilermiş**. (TŞB: 627)*

Türkiye Türkçesinde Ek Fiilin Şart Kipi

Türkiye Türkçesinde ek fiilin şart kipi *i-* fiil ekine *-sA* eki getirilerek yapılır. Bütün şahıslarda sadece düz şeklinde kullanıldığı görülmektedir. (Korkmaz, 2014: 628)

Tablo 79: Türkiye Türkçesinde Ek Fiilin Şart Kipi

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>i-se-m</i>	<i>-i-se-k</i>
2. şahıs:	<i>i-se-n</i>	<i>-i-se-niz</i>
3. şahıs:	<i>i-se</i>	<i>-i-se-ler</i>

Ne vardı bana öyle bakacak? ... Sevgim bir suçsa, bu suçu işlememezlik edemem. (TŞB: 629)

***Hazırsanız çekime başlasınlar.** (TŞB: 628)*

2.3.4. Irak Türkmen Türkçesinde Ek Fiil

Ek fiilin Irak Türkmen Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi dört çekimi mevcuttur: şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman ve şart kipi. Irak Türkmen Türkçesinde ek fiilin görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart kipi daima bitişik yazılır ve araya *y* ünsüzü gelerek çekimlenir *insa:n-ı-y-dım*, *insa:n-ı-y-div*, *insa:n-ı-y-dı*, *insa:n-ı-y-dığ*, *insa:n-ı-y-divuz*, *insa:n-ı-y-dılar*.

Irak Türkmen Türkçesinde Ek Fiilin Geniş Zaman Kipi

Şimdiki zaman kipi, Irak Türkmen Türkçesinde bir kaç farklılık dışında Türkiye Türkçesindeki şekilleriyle aynıdır. Bu farklılıklar şöyledir:

Teklik 1. ve 2. şahıslarda Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi sadece geniş ünlülü *-Am*, *-sAn* şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Teklik 3. şahıslarda ise *r* ünsüzü düştüğünden *-DI/ -DU* şeklinde kullanılmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde de bu kullanım görülmektedir.

Çokluk şekillerinde ise, 1. şahıslarda genel olarak *-Iğ/ -Uğ*, nadiren de *-Ih/ -Uh* şeklinde, 2. şahıslarda *-sInIz/ -sUnUz* ekinin ortasında yer alan *nI*, *nU* sesleri düşürülmek suretiyle *-sIz/ -sUz* şeklinde, 3. şahıslarda ise *r* ünsüzü düşmüş olarak *-dIIar* şeklinde kullanılmaktadır: *mısfırdılar* "müsafirler", *härhızdiler* "hırsızdılar" (Şahbaz, 1997: 458).

Kipin olumsuz şekli ise bildirme ekleri üzerine *dä:gi* nadiren *döğü*, *dögül* (değil) sözcüğü getirilerek yapılır: *insan dä:gil-em*, *insan dä:gi-sen*, *insan dä:gi*, *insan dä:gil-iğ*, *insan dä:gi-siz*, *insan dä:gi-ler* (Şahbaz, 1997: 458).

Tablo 80: Irak Türkmen Türkçesinde Ek Fiilin Geniş Zaman Kipi

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>-Am</i>	<i>-iğ/ -uğ</i> , <i>-ih/ -uh</i> (nadiren)
2. şahıs:	<i>-sAn</i>	<i>-sIz/ -sUz</i>
3. şahıs:	<i>-DI/ -DU</i>	<i>-dIIAr</i>

"*Kimsän sän?*" *dä:di* "*men küräkä:näm*, *padişahın oğluya:m*." "Kimsin sen? dedi "Ben damadım, padişahın oğluyum." (KA: 64)

Sän padişahsan '*adälät işi etmisä:n*. "Sen padişahsın; ama adaletli iş yapmıyorsun." (KA: 4)

Biz bu gece bä:zirgä:nîn ä:wide kona:ğış. "Biz bu gece tüccarın evinde misafiriz." (KA: 79)

Siz de *ha:pıwuz kirlisiz gä:lin sizi hamama apa:rım. “Siz, hepiniz de kirlisiniz; gelin sizi hamama götüreyim.”* (KA: 29)

Bu adamlar *dilü:ncidiler fükirdiler. “Bu adamlar dilencidirler, fakirdirler.”* (KA: 83)

Irak Türkmen Türkçesinde Ek Fiilin Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Irak Türkmen Türkçesinde ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman kipi teklik 1. şahıslarda hem *-DI-m/ -DU-m*, hem de *-IydI-m/ -UydU-m* şeklinde kullanıldığı görülmektedir: *güldüm, kızdım, uzunuydum*. Teklik ve çokluk 2. şahıslarda *w* gurubu olan kerkük ağzında *-IydU-w* şeklinde *y* gurubu olan tuzhurmatu ağzında ise *-IydI-wUz/ -UydU-wUz* ekleri kullanılmaktadır (Şahbaz, 1997: 459)

Tablo 81: Irak Türkmen Türkçesinde Ek Fiilin Görülen Geçmiş Zaman Kipi

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>-DI-m/ -DU-m</i> <i>-IydI-m/ -UydU-m (nadiren)</i>	<i>-IydI-ğ/ -UydU-ğ,</i>
2. şahıs:	<i>-IydU-w</i>	<i>-IydI-wUz/ -UydU-wUz</i>
	Tuzhurmatu ağzı <i>-IydI-y/ -UydU-y</i> <i>(vokalle biten sözcüklerden sonra) -</i> <i>ydI-y/ -ydU-y</i>	<i>-IydI-yIz/ -UydU-yUz</i>
3. şahıs:	<i>-IydI/ -UydU</i> <i>(ünlüyle biten sözcüklerden sonra) -</i> <i>ydI/ -ydU</i>	<i>-IydI-lAr/ -UydU-lAr</i>

Män ona sağ 'aşkıydım. “Ben ona saf aşkıttım.” (KA: 459)

'Amim köydä kärwä:nçiydi. “Amcam köyde kerwancıydı.” (AK: 459)

Bı iki karda:şın arwatla:rı iki ca:nniydi. “Bu iki kardeşin eşleri iki canlıydı.” (AK: 19)

Adam dā:di biz o wa:hıt bö:yüğüydüğ. “Adam, biz o zamanlar büyüktük, dedi.”
(KA: 90)

Irak Türkmen Türkçesinde Ek Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman

Irak Türkmen Türkçesinde ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman kipinin kullanımına nadiren rastlanır. Bu yapının yerine daha çok görülen geçmiş zaman kipi kullanılmaktadır: *güzelmışām, tohuymuş* (Şahbaz, 1997: 460).

Tablo 82: Irak Türkmen Türkçesinde Ek Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>-mİş-am/ -mUş-am</i> <i>-Iymİş-am/ -UymUş-am</i>	<i>-mİş-Iğ/ -mUş-Uğ</i> <i>-Iymİş-Iğ/ -UymUş-Uğ</i>
2. şahıs:	<i>-mİş-sAn/ -mUş-sAn</i> <i>-Iymİş-sAn/ -UymUş- sAn</i>	<i>-mİş-sIz, -Iymİş-sIz</i>
3. şahıs:	<i>-mİş/ -mUş, -Iymİş/ -UymUş</i>	<i>-mİş-lAr, -Iymİş-lAr</i>

Irak Türkmen Türkçesinde Ek Fiilin Şart Kipi

Irak Türkmen Türkçesinde şart kipi, teklik 1. şahıslarda geniş ünlülü *-iysAm* şeklindedir. Teklik ve çokluk 2. şahıslarda *w* gurubu Kerkük ağzında *-ysAw, -iysAwIz/ -iysAwUz*, *y* grubuna giren Tuzhurmatu ağzında ise *-IysAy, -IysAyız* teklik 1. şahıs ise hem kerkük hem de Tuzhurmatu ağzında *-IysA* şeklindedir.

Tablo 83: Irak Türkmen Türkçesinde Ek Fiilin Şart Kipi

	Tekil	Çoğul
1. şahıs:	<i>-IysAm</i>	<i>-IysAğ</i>
2. şahıs:	<i>-IysAw</i>	<i>-IysAwIz/ -IysAwuz</i>
	Tuzhurmatu ağzı	
	<i>-IysAy</i>	<i>-IysAyız</i>
3. şahıs:	<i>-IysA</i>	<i>-IsAlAr</i>

Ägä bu ağaç üzä:rinde olan ru:hiyse, bä:şeriye mä:nimçin, yoĥ para wa:riysa ö:züyden altın wariysa o da siziyçin. “Ağam, bu ağacın üzerinde olan ruhi ve beşeriye benim için, yok paraysa, altınsa o da sizin için.” (KA: 450)

SONUÇ

Bu çalışmada yapılan karşılaştırmada Irak Türkmen Türkçesinde kullanılan çekim ekleri ile ilgili şu sonuçlara ulaşılmıştır.

1. Hâl eklerindeki ilgi hâli Güneybatı-Oğuz gurubu ile hemen hemen aynıdır, belirtme hâli $+I$, $+U$, işaret zamirlerinden sonra $+nu$, ünlüyle biten sözcüklerden sonra $+nI/ +nU$ şeklindedir. Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde de belirtme hâli eki, ünlü ile biten isimlerden sonra $+nI/ +nU$ şeklinde gelmektedir.

2. Yönelme hâli eki $+(y)a/ +(y)ä$, diğer Oğuz grubu lehçelerle aynı şekilde kullanılmaktadır.

3. Bulunma hâli eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibi $+da/ +dä$, $+ta/ +tä$ şeklindedir. Irak Türkmen Türkçesinde ardından dar ünlü gelen geniş ünlülerde ortaya çıkan uzunluk, bulunma hâli eki üzerine $+ki$ aitlik eki getirilmesiyle de ortaya çıkmaktadır. Aynı durum Türkmen Türkçesinde de görülmektedir.

4. Ayrılma hâli diğer lehçelerden farklı olarak $-Dan$ ve $-nAn$ şeklindedir bu ek Türkiye Türkçesinde $+DAn$, Azerbaycan Türkçesinde $+dAn$ Türkmen Türkçesinde $+dAn$, Gagavuz Türkçesinde ise $+DAn/ +Dän$ şeklindedir. $-nAn$ şeklinin ise n ve m seslerinden sonra eklendiği görülmektedir.

5. Irak Türkmen Türkçesinde vasıta hâli Güneybatı-Oğuz gurubundan farklı olarak $-n$, $-dAn$, $-tAn$ ekleriyle karşılaşılır. Bu ek Azerbaycan Türkçesinde eşitlik hâli Irak Türkmen Türkçesinde $+cA$, şeklindedir bu durum Azerbaycan Türkçesinde ve Gagavuz Türkçesinde de aynıdır $+cA$ şeklindedir, Türkiye Türkçesinde $+CA$, Türkmen Türkçesinde $+çA$ ekiyle karşılaşılır.

6. Irak Türkmen Türkçesinde iyelik eklerinin en önemli farkı, Güneybatı-Oğuz Türk lehçelerinde kullanılan 2. teklik ve çokluk şahıs iyelik çekimi eklerindeki $/n/$ ve $/ñ/$ sesinin 2. şahıslarda Kerkük ağzında $/v/$ li $+w$, $+(U)wIz/ +(I)wIz$, Tuzhurmatu ağzında ise $/y/$ li $+y$, $+(I)yIz/ +(U)yUz$ şeklinde kullanılıyor olmasıdır: *bağça:yız* "bahçeniz", *bağça:wuz* "bahçeniz", *äliw* "elin", *göz:züy* "gözün". Azerbaycan Türkçesinde teklik 2. şahıs eki $+(I)n/ +(U)n$, çokluk 2. şahıs eki ise $+nIz$, $+(I)nIz /+(U)nUz$ şeklindedir. Türkmen

Türkçesinde ise teklik 2. şahıs iyelik çekimi +*ñ*, çokluk 2. şahıs iyelik çekimi +*ñIz*, +(I)*ñIz*/ +(U)*ñIz* ekleri ile yapılır.

7. Irak Türkmen Türkçesinde zamir kökenli teklik 1. şahıs çekimi geniş ünlülü -*Am* ekleriyle yapılır: *görem* "görüyorum", *wä:rirä:m* "veriyorum". Aynı kullanım Azerbaycan Türkçesinde -*am*/*-äm* şeklinde görülür: *açırım* "açıyorum". Türkiye Türkçesinde -*Im*/*-Um*, Türkmen Türkçesinde diğerlerinden farklı olarak -*In*/*-Un*, Gagavuz Türkçesinde ise -*Im* şeklindedir.

8. 2. Şahıs iyelik eklerinde görülen *w*'leşme ve *y*'leşme olayı, fiilin 2. şahıs ekleriyle çekiminde de karşılaşılmaktadır. Özellikle zamir kökenli teklik 2. şahıslarda /*w*'li gruba giren Kerkük ağzında -*sAn* şeklindedir *a:lisa:n* "alıyorsun". Azerbaycan Türkçesinde de teklik 2. şahıslar geniş ünlülü -*san*/*-sän* ekiyle işaretlenmektedir. Türkiye Türkçesinde -*sIn*/*-sUn* Türkmen Türkçesinde 2. şahıs çekiminin -*sIñ*/*-sUñ*, Gagavuz Türkçesinde ise -*sIn* ekiyle karşılandığı görülür.

9. İyelik kökenli, teklik 2. şahıs çekimlerinde Kerkük ağzında -*w* eki, Tuzhurmatu ağzında -*y* eki kullanılır. Türkiye Türkçesinde -*n*, Azerbaycan Türkçesinde -*n*, Türkmen Türkçesinde -*ñ*, Gagavuz Türkçesinde ise -*n* şeklindedir. İyelik kökenli çokluk 2. şahıs çekiminde ise Kerkük ağzında -*wUz*, Tuzhurmatu ağzında -*yIz*/*-yUz* ekleri kullanılır. Bu ek, Türkiye Türkçesinde -*nIz*/*-nUz*, Azerbaycan Türkçesinde -*nIz*/*-nUz*, Türkmen Türkçesinde -*ñIz*/*-ñUz*, Gagavuz Türkçesinde ise -*nIz*/*nUz* şeklindedir.

10. Irak Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman ve geniş zaman kipi çekimi aynı eklerle yapılır. Bu ekler -*r*, -*Ir*/*-Ur*, -*IrI*/*-UrU* şeklindedir. Şimdiki zaman eki -*Ir*/*-Ur*, kendinden sonra *l* ünsüzü ile başlayan ek getirildiğinde gerileyici benzeşme sonucu -*Il*/*-Ul* olur: *gälläm*<*gä:l-ir-em* "geliyorum", *gälli*< *gä:l-iri* "geliyor", *işliller*< *işle-ir-ler* "çalışıyorlar" vb. Sonu *r* ünsüzü ile biten fiillere -*Ir*/*-Ur* şimdiki zaman eki eklendiğinde iki *r* ünsüzü arasında kalan ünlü ses düşer: *sar-ırı*> *sarri* "sarıyor", *apar-ır-am*> *aparram* "götürüyorum", -*Ar* geniş zaman ekinde bulunan *r* sesinin çokluk 2. ve 3. şahıslarda düştüğü görülmektedir *çäkä:siz* "çekersiniz", *çä:källär* "çekerekler".

Azerbaycan Türkçesinde şimdiki zaman kipi eki -*Ir*/*-Ur* iken Gagavuz Türkçesinde şimdiki zaman ve geniş zaman kipinin Irak Türkmen Türkçesinde olduğu gibi aynı eklerle yapıldığı görülmektedir. Gagavuz Türkçesinde -*ar*/*-er* eki hem geniş zaman hem de

şimdiki zaman eki olarak kullanılır. Bu ekin yanı sıra *-ye, -yu, -yo* ekler de şimdiki zaman işaretleyicisi olarak kullanılır. Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman eki *-yaar/- yäär* şeklindedir. Irak Türkmen Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman eki teklik ve çokluk 2. ve 3. şahıslarda *-p/ -Ip/ -Up* şeklinde kullanılır. *ölip* "ölmüş", *yazıbsan* "yazmışsın". Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman eki *-Ipdlr/ -UpdUr, -pdlr* şeklindedir, Gagavuz Türkçesinde ise *-mlş/ -mUş* şeklindedir. Dilek-şart kipi Irak Türkmen Türkçesinde *-sA* ekiyle karşılanır. Bu ek Günybatı-Oğuz lehçelerinde aynıdır. İstek Kipi ise *-A* ekiyle yapılır.

11. Irak Türkmen Türkçesinde ek fiilin geniş zaman kipi eki, teklik 1. ve 2. şahıslarda geniş ünlülü *-am/ -äm, -san/ -sän* şeklindedir. Bu ek, Azerbaycan Türkçesinde de aynı şekilde kullanılır: *hästäyäm, hästäsän*. Teklik 3. şahıslarda ise *r* ünsüzü düştüğünden *-DI/ -DU* şeklindedir bu durum Azerbaycan Türkçesinde görülür. 2. şahıslarda -Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi *-sInIz/ -sUnUz* ekinin ortasında yer alan *nI, nU* sesleri düşürülmek suretiyle *-sIz/ -sUz* şeklinde kullanılır. Ek fiilin geniş zamanını yapan bu ek, Türkiye Türkçesinde *-Im/ -Um*, Türkmen Türkçesinde *-dlrIn*, Gagavuz Türkçesinde ise *-Im* şeklinde kullanılmaktadır.

Irak Türkmen Türkçesiyle diğer Oğuz lehçeleri arasındaki benzer çekim ekleri tespit edilmiştir:

İlgi hâli eki: *+In, +Un, +nIn/ +nUn*

Yönelme hâli eki: *+(y)A*

İyelik kökenli teklik 1. şahıs ekleri *-m*

İyelik kökenli çokluk 3. şahıslar *-lAr*

Dilek şart kipi eki: *-sA*

Irak Türkmen Türkçesinde olan ama diğer Oğuz lehçelerinde olmayan çekim ekleri tespit edilmiştir:

Hâl eklerinden ayrılma hâli eki: *+nAn*

İyelik eklerinden

Kerkük ağzında teklik 2. şahıs eki: +w

çokluk 2. şahıs: +wUz

Tuzhurmatu ağzında teklik 2. şahıs iyelik eki: +y

çokluk 2. şahıs iyelik eki: +yIz eki

Şahıs eklerindeniyelik kökenli teklik 2. şahıs eki

Kerkük ağzında: -w

Tuzhurmatu ağzında: -y

Şahıs eklerinden iyelik kökenli çokluk 2. şahıs eki

Kerkük ağzında: -w, -wUz

Tuzhurmatu ağzında: -yIz, -yUz

Şahıs eklerinden iyelik kökenli çokluk 1. şahıs eki: -h

Emir kökenli teklik 2. şahıs eki: -ginan, -günan , -kInan

Emir kökenli çokluk 1. şahıs eki: -ğIn

Kerkük ağzında: -wIn, -wUn

Tuzhurmatu ağzında: -yIn, -yUn

Gelecek zaman kipi: -AcAğ, -AcAğ

Gereklilik kipi: gerek

Ek fiilin geniş zaman kipi çokluk 1. şahıs eki: -iğ/ -uğ, -ih/ -uh

Ek fiilin geniş zaman kipi çokluk 2. şahıs eki: -sIz/ -sUz

Yapılan bu karşılaştırmada Irak Türkmen Türkçesine en yakın olan lehçenin Azerbaycan Türkçesi olduğu görülmektedir.

İncelenen ekler, tablolar hâlinde verilmiştir ve benzer olanlar koyu renkle işaretlenmiştir.

Tablo 84: Güneybatı Oğuz Lehçeleri ile Irak Türkmen Türkçesi Arasındaki Hâl Eklerinin Karşılaştırmalı Tablosu

Irak Türkmen Türkçesinde y gurubuna giren Tuzhurmatu ağzı, tablolarda y ağzı olarak belirtilmiştir. Irak Türkmen Türkçesiyle Güney Batı Oguz lehçeleri arasındaki benzer çekim ekleri gölgelendirmeyle tespit edilmiştir.

	Irak Türkmen Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Gagavuz Türkçesi
İlgi Hâli	<i>+In, +Un,</i> <i>+nIn/ +nUn</i>	<i>+In/ +Un</i> <i>+nIn/ +nUn</i>	<i>+In, +Un</i> <i>+nIn, +nUn</i>	<i>+Iñ/ Uñ</i> <i>+nIñ/ +nUñ</i>	<i>+In/ +Un</i> <i>+nIn/ +nUn</i>
Belirtme Hâli	<i>+I, +U,</i> <i>+n, +nI/ +nU</i>	<i>+I/ +U</i> <i>+nI/ +nU</i>	<i>+I/ +U</i> <i>+nI/ +nU</i>	<i>+y, +i</i> <i>+ny, +ni</i>	<i>+I/ +U, +y</i>
Yönelme Hâli	<i>+(y)A</i>	<i>+(y)A</i>	<i>+(y)A</i>	<i>+A</i>	<i>+A(y)</i>
Bulunma Hâli	<i>+DA</i>	<i>+DA</i>	<i>+dA</i>	<i>+dA</i>	<i>+DA</i>
Ayrılma Hâli	<i>+DAn, -nAn</i>	<i>+DAn</i>	<i>+dAn</i>	<i>+dAn</i>	<i>+DAn</i>
Vasıta Hâli	<i>+DAn, +nAn</i>	<i>+(y)lA,</i>	<i>+(y) lA</i>	<i>bilen</i>	<i>+(I)lAn</i> <i>+nAn, +Dan</i>
Eşitlik Hâli	<i>+cA,</i>	<i>+çA</i>	<i>+cA</i>	<i>+çA</i>	<i>+CA</i>

Tablo 85: Güneybatı Oğuz Lehçeleri ile Irak Türkmen Türkçesi Arasındaki İyelik Eklerinin Karşılaştırmalı Tablosu

İyelik Ekleri	Irak Türkmen Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Gagavuz Türkçesi
1. t.	<i>+m, +Im/ +Um</i>	<i>+m, +Im/ +Um</i>	<i>+Im/ +Um</i>	<i>+m, +Im/ +Um</i>	<i>+Im/ +am</i>
2. t.	<i>+w</i> <i>+y (y ağzında)</i>	<i>+In/ +Un</i>	<i>+In/ +Un</i>	<i>+ñ</i>	<i>+In, A:n</i>
3. t.	<i>+I, +sI/ +sU</i>	<i>+I/ +U,</i> <i>+sI/ +sU</i>	<i>+I/ +U,</i> <i>+sI/ +sU</i>	<i>+I, +sI</i>	<i>+I, +sI</i>
1. ç.	<i>+ImIz/ +UmUz</i>	<i>+mIz,</i> <i>+ImIz/ +UmUz</i>	<i>+ImIz/ +UmUz</i>	<i>+mIz</i>	<i>+mIz</i>
2. ç.	<i>+wUz</i> <i>+yIz, +yUz</i> <i>(y ağzında)</i>	<i>+InIz/ +UnUz</i>	<i>+InIz/ +UnUz</i>	<i>+ñIz</i>	<i>+nIz</i>
3. ç.	<i>+lArI</i>	<i>+lArI</i>	<i>+lArI</i>	<i>+I, +sI</i>	<i>+lArI</i>

Tablo 86: Güneybatı Oğuz Lehçeleri ile Irak Türkmen Türkçesi Arasındaki Şahıs Eklerinin Karşılaştırmalı Tablosu

Şahıs Ekleri		Irak Türkmen Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Gagavuz Türkçesi
Zamir Kökenli	1. t.	-am/ -em	-Im/ -Um	-am/-äm	-In/-Un	-Im
	2. t.	-san/-sen	-sIn/ -sUn	-san/ -sän	-sIn/ -sUn	-sIn
		-say /-sey (y ağzında)				
3.t.	Ø	Ø	(-dIr)	Ø	Ø	
	1. ç.	-Iğ	-Iz/ -Uz	-ıg/uğ, -ik/ük	-ıs/-Us	-Iz
	2. ç	-sIz/-sUz	-sInIz/ -sUnUz	-sIz/ -sUz, -sInIz	-sInIz/ -sUnUz	-sInIz/ -sunUz
	3. ç.	-lAr	-lAr	(-dIr) -lar/ -lär	-lAr	-lar
İyelik Kökenli	1. t.	-m	-m	-m	-m	-m
	2. t.	-w	-n	-n	-ñ	-n
		-y (y ağzında)				
3. t.	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø	
	1. ç.	-ğ, -h	-k/ -k	-ğ/k	-k	-k
	2. ç.	-wUz	-nIz/ -nUz	-nIz/ -nUz	-ñiz/-ñiz	-nIz
		-yIz -yUz (y ağzında)				
	3. ç.	-lAr	-lAr	-lar/ -lär	-lAr	-lAr
Emir Kökenli	1. t.	-Im/ -Um	-Im	-im	-ayın/ -eyin	-m, -(y)im
	2. t.	-gınan/-günan	Ø	-sın	-gIn/ -gUn	Ø
		-kınan/-kinan				
3. t.	-sIn/ -sUn	-sIn	Ø	-sIn/ -sUn	-sIn	
	1. ç.	-ğIn,	-In	-ağ	-alı:ñ/ -eli:ñ	-Im, (y)Im
	2. ç.	-n /-wIn/ -wUn	-nIz	-in	-ñ/ -In/ -Uñ	-In, -InIz
		-n/-yIn/ -yUn (y ağzında)				
	3. ç.	-sInlar/ -sUnlar, -siner	-lAr	-sınlar	-sInlAr/ -sUnlAr	-sInnAr

Tablo 87: Güneybatı Oğuz Lehçeleri ile Irak Türkmen Türkçesi Arasındaki Zaman Eklerinin Karşılaştırmalı Tablosu

Zaman Ekleri	Irak Türkmen Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Gagavuz Türkçesi
Şimdiki Zaman	<i>r, -(y)Ir/ -(y)Ur, -IrI/ -UrU</i>	<i>-yor, -mAktA, -mAdA</i>	<i>-(y)Ir/ -(y)Ur</i>	<i>-yaar/- yäär -yaa/- yää</i>	<i>-ar/ -er -ye, -yu, -yo</i>
Geniş Zaman	<i>-r, -Ar-Ir/ -Ur</i>	<i>-r/ -Ar/ -Ir/ -Ur</i>	<i>-Ar</i>	<i>-Ar</i>	<i>-Ar/ -Ir</i>
Görülen Geçmiş Zaman	<i>-DI/ -DU</i>	<i>-DI/ -DU</i>	<i>-di/ -dU</i>	<i>-di/ -dU</i>	<i>-DI/ -DU</i>
Öğrenilen Geçmiş Zaman	<i>-mIş/ -mUş -p/ -Ip/ -Up</i>	<i>-mIş -mUş</i>	<i>-mIş/ -mUş -(y)Ib/ -(y)Ub</i>	<i>-IpdIr/ -UpdUr, -pdIr -IpdIr/ -UpdUr, -pdIr</i>	<i>-mIş/ -mUş</i>
Gelecek Zaman	<i>-acağ/ -eceğ/ -acağ/ -eceğ</i>	<i>-AcAk</i>	<i>-acağ/ -äcäk</i>	<i>-cAk</i>	<i>-(y)AcAk</i>
Gereklilik Kipi	<i>gerek</i>	<i>-mAll</i>	<i>-mAll</i>	<i>-mAll, -mAllIdIr</i>	<i>-mAll, läüzım</i>
Dilek-Şart Kipi	<i>-sA -saw/ -säy (y ağzı)</i>	<i>-sA</i>	<i>-sA</i>	<i>-sA</i>	<i>-sA</i>
İstek Kipi	<i>-A</i>	<i>-A, -AyIn</i>	<i>-(y)A</i>	<i>-mAçI</i>	<i>-(y)A</i>

Tablo 88: Güneybatı Oğuz Lehçeleri ile Irak Türkmen Türkçesi Arasındaki Ek Fiilin Karşılaştırmalı tablosu

Ek Fiil		Irak Türkmen Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Gagavuz Türkçesi
Geniş Zaman Kipi	1. t.	-Am	-Im/ -Um	-am/-äm	-dırın	-Im
	2. t.	-sAn	-sIn/ -sUn	-san/ -sän	-dırsıñ	-sIn
	3.t.	-DI/ -DU	-DIr/ -DUr	-DIr/ -DUr	-dlr	Ø/ -DIr
1. ç.	1.	-ığ/ -uğ, (nadiren) -ıh/ -uh	-Iz/ -Uz	-ığ/ -ik, - uğ/ -ük	-ıs/-Us	-Iz
	2. ç	-sIz/ -sUz	-sInIz/ -sUnUz	-sInIz/ -sUnUz	-sInIz/ -sUnUz	-sInIz
	3. ç.	-DIAr	-DIrIAr/ -DUrIAr	-DIrIAr/ -DUrIAr	-lAr	Ø/ -DIr(lAr)
Görülen Geçmiş Zaman Kipi	1. t.	-DI-m/ -DU-m -IydI-m/ -UydU-m (nadiren)	i-di-m	i-di-m (-y)dl/-dU-m)	-dl-n	-dlm
	2. t.	-IydU-w -IydI-y/ -UydU-y -ydI-y/ -ydU-y (y ağzında)	i-di-n	i-di-n (-y)dl/-dU-n)	-dl-ñ	-dln
	3. t.	-IydI/ -UydU (ünliyle biten sözcüklerden sonra) -ydI/ -ydU	i-di	i-di (-y)dl/-dU-Ø)	-dl	-dl
1. ç.	1.	-IydI-ğ/ -UydU-ğ -IydI-wUz/ -UydU-wUz (y ağzında)	i-di-k	i-di-k (-y)dl/-dU-ğ/-k)	-dlk	-dlk
	2. ç.	-IydI-yIz/ -UydU-yUz -yIz -yUz (y ağzında)	i-di-niz	i-di-niz (-y)dl/-dU-nIz/ -nUz)	-dlñIz	-dlnIz
	3. ç.	-IydI-lAr/ -UydU-lAr	i-di-ler	i-di-ler (-y)dl/-dU-lAr)	-dl(lAr)	-dlIAr
Öğrenilen	1. t.	-mIş/ -mUş,	i-miş-im>	i-miş-äm	ITip II Tip	-mIşIm

Geçmiş Zaman Kipi		<i>-IymIş-am/ -UymUş-am</i>	<i>-mIşIm/ mUşUm</i>		<i>mIş-In</i>	<i>ekenim</i>	
	2. t.	<i>-mIş-sAn/ -mUş-sAn</i> <i>-IymIş-sAn/ -UymUş-sAn</i>	<i>i-miş-sin></i> <i>-mIşsIn/ - mUşsUn></i>	<i>i-miş-sän</i>	<i>-mIş-iñ</i>	<i>ekenin</i>	<i>Ø-mIşsIn</i>
	3. t.	<i>-mIş/ -mUş, -IymIş/ -UymUş</i>	<i>i-miş> -mIş/ -mUş</i>	<i>i-miş</i>	<i>-mIş</i>	<i>ekeni</i>	<i>-mIş</i>
	1. ç.	<i>-mIş-Iğ/ -mUş-Uğ</i> <i>-IymIş-Iğ/ -UymUş-Uğ</i>	<i>i-miş-iz></i> <i>-mIşIz/ - mUşUz</i>	<i>i-miş-ik</i>	<i>-mIş-Ik</i>	<i>ekenimiz</i>	<i>-mIşIk</i>
	2. ç.	<i>-mIş-sIz, -IymIş-sIz</i> <i>-n/ -yIn/ -yUn (y ağzında)</i>	<i>i-miş-siniz></i> <i>-mIşsInIz/ - mUşsUnUz</i>	<i>i-miş-siniz</i>	<i>-mIş-sIñIz</i>	<i>ekeninüz</i>	<i>-mIşInIz</i>
	3. ç.	<i>-mIş-lAr, -IymIş-lAr</i>	<i>i-miş-ler></i> <i>-mIşlAr/ - mUşlAr</i>	<i>i-miş-lär</i>	<i>-mIş-lAr</i>	<i>ekenler</i>	<i>-mIşlAr</i>
Şart Kipi	1. t	<i>-IysAm</i>	<i>i-se-m> - sAm</i>	<i>i-sä-m</i>	<i>-sAm</i>		<i>-sAm</i>
	2. t.	<i>-IysAw</i> <i>-IysAy (y ağzında)</i>	<i>i-se-n> -sAn</i>	<i>i-sä-n</i>	<i>-sAn</i>		<i>-sAn</i>
	3. t	<i>-IysA</i>	<i>i-se> -sA</i>	<i>i-sä</i>	<i>-sA</i>		<i>-sA</i>
	1. ç.	<i>-IysAğ</i>	<i>-i-se-k> -sAk</i>	<i>i-sä-k</i>	<i>-sAk</i>		<i>-sAk</i>
	2. ç.	<i>-IysAwIz/ -IysAwuz</i> <i>-IysAyız (y ağzında)</i>	<i>-i-se-nüz> - sAnIz</i>	<i>i-sä-niz</i>	<i>-sAnIz</i>		<i>-sAnIz</i>
	3. ç.	<i>-IsAlAr</i>	<i>-i-se-ler> - sAlAr</i>	<i>i-sä-lar</i>	<i>-sAlAr</i>		<i>-sAlAr</i>

KAYNAKLAR

- Ak, M., Başar, F. (2010) *Osmanlı Türkçesi*. İstanbul: Dünya Yay.
- Argunşah, M., Yüksekaya, G. ve Tabaklar, Ö. (2011). *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yay .
- Asafoğlu, M. (2010). *Kerkük Türkmenleri Bilmecelerinde Yapı ve Konu*. İstanbul: Kerkük Vakfı Yay.
- Ay, Ö. (2009). *Türkiye Türkçesi Ağzlarında Fiil Çekimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Bakır, A., Saatçi, S. ve Özbek, A. İ. (2014). *Irak Coğrafyasında Türk Varlığı ve Kültür Sempozyumu* (s. 231-393). Bilecik: Şeyh Edebali Üniversitesi Yay.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Cevad, M (1946). *Muhtasar Tarihü't-Türk fi'l-'Irak'*, Mecelletü'l-Delîl Dergisi.1, sayı:2: 61.
- Çotuksöken, Y. (2011). *Türkiye Türkçesinin Ekleri*. İstanbul: Papatya Yay.
- Dâkûki, İ. (1970). *Irak Türkmenleri Dileri Tarihleri ve Edebiyatları*. Ankara: Güven Yay.
- Delice, H. (2012). *Türkçe Sözdizimi*. İstanbul: Kitapevi Yay.
- Delice, T. (2010). *Türkmen Türkçesinde Fiil*. .Yayımlanmış Doktora Tezi, Erzurum. Erzurum Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- Demircan, Ö. (2004). *Türk Dilinde Çatı*. İstanbul: Papatya Yay.
- Duman, B. (2011). *Irakta Türkmen Varlığı: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi. s:17*
- Eckmann, J. (1996). *Harezme, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Yükseköğretim kurulu Yay.
- Eraslan, K, (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Ercilasun, A. (2012). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yay.

- Ergin, M. (1971). *Azeri Türkçesi*. İstanbul: İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Ergin, M. (2012). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yay.
- Güngör, F. (2014). Ortadoğu Denkleminde Irak Türkmenleri ve Geleceği, Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi Cilt 1, Sayı 2:18-19.
- Gökdağ, B. (2012). Irak Türkmen Türkçesinin Şekil Bilgisine Dair Notlar”, Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi 1/1: 113-123.
- Gülsevin, G. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Güner, G. (2008). *Karahanlı Türkçesinde Fiil*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Güntekin, R. (2016). *Çalikuşu*, İstanbul: İnkılâp Yay.
- Hassan, R. A. (2006). *Irak Türkmen Atasözleri Üzerine Bir İnceleme*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türkçenini Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Hürmüzlü, E. (2003) *Türkmenler ve Irak*. İstanbul. Kerkük Vakfı Yay.
- Hürmüzlü, E. (2003). *Irak'ta Türkmen Varlığı*. İstanbul. Kerkük Vakfı Yay.
- Hürmüzlü, E. (2006) *Irak'ta Türkmen Gerçeği*. İstanbul. Kerkük Vakfı Yay.
- Hürmüzlü, H. (2013). *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Yay.
- Kara, M. (2012). *Türkmen Türkçesi Grameri*. İstanbul: Etkileşim Yay.
- Atalay, B. (1963). *Divan-ı Lügat-it Türk*, Türk Dil Kurumu Yay.
- Koca, S (2013) *Tarihte Türk Adı*, Türk Yurdu Dergisi: 53.
- Koçsoy, Ş. (1991). *Irak Türkleri ve Türk-İrak İlişkileri 1932-1963*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Korkmaz, Z. (1994). *Güney- Batı Anadolu ağızları ses bilgisi (fonetik)*. Ankara: TDK Yay.

- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumları Yay.
- Korkmaz, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Musaoğlu, M. Azerbaycan *Türkçesinin Fiil Çekimi*. 16.
- Öner, M. (2013). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Qəzənfə, K. (2004). *Müasir Azərbaycan Dili*. Bakı: Azərbaycan SSR İlimlər Akademisi Yay.
- Saatçi, Ö. (2011), "Irak Türkmenlerinin Eğitim Dili", *Kardaşlık Dergisi* 52: 22-23
- Saatçi, S.,(1996). *Tarih Gelişimi İçinde Irak Türkleri*. İstanbul: Kerkük Vakfı Yay.
- Saatçi, S.(2003). *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*. İstanbul: Kerkük Vakfı Yay.
- Söyegow, M.; Hojaýew, B., Ärnazarow, S. (2009).*Türkmen Diliniñ Grammatikasy Morfologiya*, Ankara: Türk Dili Kurumu Yay.
- Şahbaz, H. (1979). *Kerkük Ağzı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- Şahin, H. (2015). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yay.
- Talat, T. (2005). *Çağdaş Türk Dilleri Makaleleri*. Ankara: Grafiker Yay.
- Tekin, T. (2016). *Orhun Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Timurtaş, F. (1994). *Eski Türkiye Türkçesi Xv. Yüzyıl*. İstanbul: Enderun Kitabevi Yay.
- Timurtaş, F. (2012). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Kapı Yay.
- Timurtaş, F. (1997). *Osmanlı Türkçesine Giriş*. İstanbul: Alfa Yay.
- Togan, Z. (1970), *Umumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Yay.

Toparlı, R. (1989). *Kıpçak Türkçesi*. Erzurum: Fen- Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri Yay.

Türkmenbaşy, S (2001). *Ruhnama*. Aşgabat

Türkyılmaz, F.(1999). *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay .

Turan, G., Dinç, A. (2015). *Türkmen İktisat Tarihi*. Ankara: Gazi Yay.

Üstünova, K. (2008). *Türkiye Türkçesi Ad İşletimi Biçim Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yay .

Zeynalov, F. (1993). *Türk lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*. İstanbul: Özyurt Yay.

TARANAN ESERLER KAYNAKLAR

Abdülmecit, S. (2011). *Irak Türkmenlerinde Çocuk oyunları*. İstanbul: Kerkük Vakfi Yay .

Adivar, H. (2015). *Ateşten Gömlek*. İstanbul: Can Yay .

Argunşah, M, vd (2007) Gagavuz Türkçesi Araştırmaları Bilgi Şöleni. L. Marin

Aytmatov, C. (2013). *Gün Olur Asra Bedel*. İstanbul: Yayıncılık Yay .

Atayev, E. (1991). *Zulmat Tününde*. Aşgabat: Türkmenistan Nesiryatı.

Bayatlı, N. (2009). *Irak Türkmenlerinin Halk Masalları*. Ankara: Berikan Yayın Evi.

Bezirgan, N. (1968). *Bizim Oğlan*. Kerkük: Cumhuriyet Basımevi.

Çolakoğlu, R. (2011). *Herkes İçin Şiirler*. İstanbul: Kerkük Vakfi Yay .

Demirci, S. (1999). *Irak Türkmenlerinin Halk Masalarından Örnekler*. Bağdat: Kültür Yay.

Hürmüzlü, N. (2010). *Şirin Köyüm Tirkâlan*. İstanbul: Kerkük Vakfi Yay .

Kürenov, M. ve Gümüş, M. (1995). *Türkmen Atasözleri Ve Bilmeceleri*. Ankara: Engin Yay.

Orhan, K. (1974). *Yağmur Yüklü Bulutlar*. Ankara: Bilgi Yay.

- Kümbetli, N. (2013). *Eski Köyüm*. Kerkük: Kerkük Yay.
- Şâkir, M. (1977). *Irakta Türkmen Edebiyatı Örnekleri*. Bağdat: Kültür Yay.
- Tagan, Atacan, *Yalnızlık*, Türkmenistan Nesiriyatı, Asgabat 1990.
- Terzibaşı, A. (1962). *Kerkük Eskiler Sözü*. Bağdat: Zaman Yay.
- Terzibaşı, A. (2015). *Türkmen Keşkülü*. Kerkük: Halit Yay.
- Terzibaşı, A. (2015). *Türkmen Keşkülü*. Kerkük: Halit Yay.
- Terzibaşı, A. (1957). *Kerkük Hoyratları ve Manileri*. Kerkük: Terça Yay .
- Terzibaşı, A. (1957). *Kerkük Hoyratları ve Manileri*. Kerkük: Terça Yay .
- Terzibaşı, A. (1971). *Arzı- Kamber Mataları*. İstanbul: Fatih Yay .
- Terzioğlu, N. (2014). *Kerküklü Mustafa Gökkaya*. İstanbul: Kerkük Vakfı Yay .
- Türkmenoğlu, Ş. (1990). *Çoban İle Avcı*. Bağdat: Irak Kültür Bakanlığı Yay .
- Vasfi, İ. (2001). *Irak Türklerinde Deyimler Atasözleri*. İstanbul: Kerkük Vakfı Yay .
- Zabıt, Ş. (1964). *Kerkükte İctim'i Hayat*. Bağdat: Zaman Yay.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Asan sharaf Abdullah ABDULLAH

Doğum Yeri ve Tarihi: KERKÜK/ 16.04.1988

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi: Kerkük Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi: Bartın Üniversitesi/ Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Bildiği Yabancı Diller: Arapça, İngilizce

Bilimsel Faaliyet/Yayınlar/ Makaleler: Türkiye-Azerbaycan-Türkmen-İrak

Türkmen Türkçesinde Şahıs Eklerini Belirleme Çalışması

Projeler ve Kurs Belgeler:- Türkçe Konuşan Ülkeler Uluslararası Gazeteciler

Dermeği – “Türk Dünyası ve Medya” - Seminer

İsmail Gaspıralı Anısına – “Dilde, Fikirde, İşte Birlik” – Seminer

Aldığı Ödüller:-

İş Deneyimi

Stajlar: -Kerkük Yakza Okulu Öğretmenlik stajı-2011

Çalıştığı Kurumlar: 2011 - 2012 Öğretmen – Arafa Ortaokulu – Kerkük

2013 – 2018 Türkçe Konuşan Ülkeler Uluslararası Gazeteciler Dermeği

2017– 2019 Kerkükün Sesi Gazetesi Gazetesi

İletişim E-Posta Adresi: esenabdullah88@gmail.com

Tarih: 22/ 07/ 2019